

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Душан Ж. Марковић

**Представе француских социјалиста о
југословенском уређењу током 1960-их**

докторска дисертација

Београд, 2026.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Dušan Ž. Markovic

**Views of the French Socialists on the
Yugoslav System in the 1960s**

Doctoral dissertation

Belgrade, 2026.

Чланови комисије:

проф. др Марко Симендић

редовни професор, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука
(ментор)

проф. др Ђорђе Павићевић

редовни професор, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука

др Данило Шаренац

виши научни сарадник, Институт за савремену историју, Београд

Датум одбране: _____

Захвалнице

Захваљујем се љубазном особљу које је својом спремношћу да ми помогну и добронамерним саветима знатно олакшало моја истраживања у Француској: Фредерику Сепеду (Frédéric Cépède) из архива Универзитетске канцеларије за социјалистичка истраживања (OURS), Росани Вакаро (Rossana Vaccaro) из библиотеке Центра за друштвену историју XX века Универзитета Париз 1, Николасу Переу (Nicolas Perrais) из архива Француске демократске конфедерације рада (CFDT) и Доминик Парколе (Dominique Parcollet) из Архива савремене историје Националне фондације за политичке науке.

Дугујем захвалност Катрин Орел (Catherine Horel) и Војиславу Павловићу на помоћи око дефинисања теме.

Захваљујем професорима Антоану Маресу (Antoine Marès) и Франку Жоржију (Frank Georgi) на драгоценим саветима и усмерењима.

Дугујем вечиту захвалност професорки Смиљи Марјановић-Душанић, без које ничега од свега овога не би било.

Колегама и пријатељима Ивану Милековићу, Павлу Антонијевићу и Павлу Игњатовићу дугујем захвалност за техничку помоћ око финализовања текста.

Посебну захвалност дугујем Катарини Петровић из студентске службе докторских студија на свакој врсти пружене помоћи и подршке.

Захваљујем се на стрпљењу члановима породице, пријатељима и осталим добронамерним људима који су били забринути због трајања израде ове дисертације и извињавам им се због моје ноншалантности.

Колеги, пријатељу и ментору Марку Симендићу се захваљујем на... свему.

Подаци о докторској дисертацији

Наслов: „Представе француских социјалиста о југословенском уређењу током 1960-их“

Сажетак: У дисертацији је реч о односу који су припадници социјалистичке левнице у Француској имали према југословенском уређењу током 1960-их. Проучавани актери пре свега припадају „другој левици“ (интелектуалци окупљени око Уједињене социјалистичке странке PSU), али су анализирани и ставови лидера традиционалне социјалистичке странке SFIO, као и синдиката Француска демократска конфедерација рада CFDT. Интерес за Југославију код француских левичара је, историјски гледано, везан за разлаз Тита и Стаљина и југословенски покушај да изгради нестаљинистички социјализам, а садржајно гледано везан је пре свега за југословенско самоуправљање, иако није за занемаривање ни југословенска несврстана спољна политика, као ни туризам и култура. Југословенска страна је охрабривала овај интерес, настојећи да се позиционира као отворена и самостална социјалистичка земља, која следи свој пут који је сама одабрала, али и да се позиционира у француском културном простору. То подразумева пријем делегација, превођење публикација, бригу за успех свог система у циљу очувања угледа саме идеје итд. Такође, Југославија је налазила начин и да помогне рад левичарских група у самој Француској, размишљајући и делујући у оквирима социјализма као светског система и доминантне идеологије будућности. Југословенска самоуправна решења су била интересантна многим француским социјалистима који су трагали за алтернативама на путу осмишљавања истински демократског, неауторитарног социјализма. Основно истраживачко питање ове дисертације тиче се карактера ставова француских социјалиста кад је реч о њиховом поимању југословенског система – да ли су њихове представе биле митске или не. Истраживање се заснива на архивској грађи и француске и југословенске провенијенције, као и на штампи, теоријским часописима, брошурама, монографијама и другим публикацијама.

Кључне речи: Југославија, Француска, Пета Република, самоуправљање, PSU, SFIO, CFDT

Научна област: политичке науке

Ужа научна област: политичка теорија, политичка историја и методологија политичких наука

УДК: 329:331.107(141.8:316.75)(44:497.1)

Information on the doctoral dissertation

Title: „Views of the French Socialists on the Yugoslav System in the 1960s“

Summary: The dissertation deals with the attitude that members of the socialist left in France had towards the Yugoslav system during the 1960s. The studied actors primarily belong to the "second left" (intellectuals gathered around the United Socialist Party PSU), but the attitudes of the leaders of the traditional socialist party SFIO, as well as the French Democratic Confederation of Labor (CFDT) trade union, were also analyzed. Historically, the interest in Yugoslavia among French leftists is related to the split between Tito and Stalin and the Yugoslav attempt to build non-Stalinist socialism, and in terms of content, it is primarily related to Yugoslav self-management, although the Yugoslav non-aligned foreign policy, as well as tourism and culture, are not to be neglected. The Yugoslav side encouraged this interest, trying to position itself as an open and independent socialist country, which followed its own chosen path, but also to position itself in the French cultural space. This includes receiving delegations, translating publications, caring for the success of its system in order to preserve the reputation of the idea itself, etc. Also, Yugoslavia found a way to help the work of left-wing groups in France, thinking and acting within the framework of socialism as a world system and the dominant ideology of the future. Yugoslav self-management solutions were of interest to many French socialists, who were looking for alternatives to the design of a truly democratic, non-authoritarian socialism. The main research question of this dissertation concerns the character of the attitudes of the French socialists when it comes to their understanding of the Yugoslav system – whether their representations were mythical or not. The research is based on archival material of both French and Yugoslav provenance, as well as on the press, theoretical journals, brochures, monographs and other publications.

Keywords: Yugoslavia, France, Fifth Republic, self-management, PSU, SFIO, CFDT

Scientific field: political sciences

Scientific subfield: political theory, political history and methodology of political sciences

UDC: 329:331.107(141.8:316.75)(44:497.1)

САДРЖАЈ

Увод.....	9
I Француска 1960-их	16
1. Друштвено-политичка ситуација.....	16
2. Француска левица	21
3. Уједињена социјалистичка партија – PSU	25
4. Француска демократска конфедерација рада – CFDT	30
5. „Ерупција“ 1968. године.....	32
6. Терминологија	34
II Особености југословенског социјализма	37
1. Околности увођења самоуправљања у Југославији.....	37
2. Изазови 1960-их и економске реформе.....	41
3. Положај синдиката у југословенском социјалистичком систему	44
4. Одабрати критичку платформу.....	47
III Принципи југословенско-француске идејне размене.....	51
1. Првобитни контакти	51
2. Југословенски социјализам и светски процеси	62
IV PSU, његови идеолошки пријатељи и Југославија	67
1. Пuteви информисања.....	67
2. Природа интересовања	71
3. Југославија као партнер	74
4. Особености представа о југословенском социјалистичком систему... ..	76
5. ... и посебице о његовом самоуправљању	79
6. Применити југословенско искуство у Француској?	84
7. Да закључимо	85
V Ги Моле, SFIO и Југославија	87
1. Неочекивани партнер.....	87
2. Зрели односи.....	91
3. За Тита лично.....	96
VI CFDT	102
VII Интелектуални кругови	106
1. Лисјен Голдман	109
2. Жорж Ласер	112
3. Пјер Навил	115
4. Албер Мајстер	123
VIII Један поглед унапред.....	129

Закључак	136
Извори и литература.....	142

Увод

Никад нисам припадао бољшевичком огранку радничког покрета. А раскину сам са француским вођама социјалистичког огранка јер су, у мојим очима, заборавили најосновнија учења међународне класне солидарности и побркали патриотизам и национализам. Југословенски лидери су, углавном, ишли путем симетричним мом: неприпадање социјалдемократији, раскид са стаљинистичким бољшевизмом. Не прихватајући све методе које су биле, или, у неким стварима, остале њихове, имам осећај зближавања који долази из другачијег искуства и заједничких лекција.¹

Историја међудржавних односа стално трага за новим путевима којим би се приближила суштини свог предмета истраживања и боље разумела интересе, осећања и знања који карактеришу односе тих историјских актера. Проучавање билатералних односа не објашњава само тај домен интеракције, већ омогућава и боље разумевање обе стране као такве. У центру пажње овог истраживања биће размена између Француске и Југославије, пре свега у домену интелектуалне историје, и то у смеру из Југославије ка Француској, прецизније ка француској левици.

Југословенско самоуправљање је многим француским левичарима указало на потенцијалну алтернативу, која омогућава „револуционарни реформизам“ – увођење економске демократије кроз измену управљачких, власничких и производних односа и ширу демократизацију друштва превазилажењем централизованих, ауторитарних структура, у ситуацији кад не долази у обзир насилни политички преврат који би тим променама претходио, као што је био случај у Француској. С друге стране, за бројне француске марсисте који су били под идеолошким или политичким утицајем Совјетског Савеза или Кине, југословенски систем је представљао пример ревизионистичке доктрине који не само да кривотвори марксистичку мисао, већ и уноси немир у редове који би требало да буду збијени.

За ово истраживање је посебно значајан период који претходи мају 1968. године – пре него што је самоуправљање постало врста „политичке моде“ у Француској. Године разједињености и политичке импотентности француске левике су биле период темељне ауторефлексије и потраге за новим теоријским и идеолошким решењима. У Југославији су године економске кризе 1960-их биле обележене значајем који се давао самоуправљању, које је постављано у симболичке темеље система и добијало улогу универзалног решења за велики број различитих проблема које је свакодневица наметала. Ово истраживање иде у смеру реконструкције и анализе ставова француских социјалиста о југословенском социјалистичком систему и о његовој теоријској и практичној употребној вредности, као и настојања југословенске стране да тај француски интерес подстакне и да на њега проактивно одговори.

Основно питање на које ово истраживање настоји да одговори тиче се природе интересовања француских левичара за југословенски систем – да ли су они били довољно информисани и о југословенским особеностима имали аргументоване ставове, или су њиховим дискурсима доминирале митске представе. С тим у вези је и дилема око

¹ Daniel Mayer, *Étapes yougoslaves: Producteur, Citoyen, Homme*, Paris, Les Éditions de minuit, 1962, p. 127.

тога шта су француски левичари, заправо, желели да ураде са готовим југословенским решењима – да ли само да их проучавају у једном таквом друштвеном инкубатору, да ли да их демаскирају и одбаце, или пак да их негде и некако примене. Будући да и у научној и у широј јавности доминира виђење о митском карактеру става француских левих кругова о југословенском систему, првенствени задатак овог истраживања је да ово тумачење проблематизује, полазећи од општег ка појединачном, емпиријски покривајући појединачне историјске актере међу француским социјалистима и синтетишући једну генерализујућу слику о њиховом разумевању Југославије. С друге стране стоји напор југословенске државе, али и интелектуалне јавности, да, сарађујући с француским социјалистима и истраживачима, пружајући информације о југословенском систему и изграђујући повољну слику о себи, заузме жељено место у француском јавном простору.

Проблематика југословенског социјализма је слојевита сама по себи, а таквом су је посматрали и француски проучаваоци. Он има своју теоријску компоненту, коју ваља посматрати независно од друштвене праксе. Потом, ту је улога самоуправљања у југословенском економском систему, нарочито наглашавана са развојем тржишних елемената у Југославији и уобличавањем економске самосталности предузећа. Коначно, оно је било део најширег система друштвеног самоуправљања који је имао за дугорочни циљ суштинску промену друштвених односа. На свим тим пољима се јављао и интерес француске левнице за ситуацију у Југославији.

У методолошком смислу за овај рад је од суштинске важности појам културног трансфера, који се у основи односи на преношење културних утицаја из једне средине у другу.² Важно је издвојити и проучити не само садржај, односно трансфер као такав, већ и саме преносиоце те културне интеракције (за које је скована синтагма *les passeurs culturels* – „културни преносиоци“). У овом раду се по правилу полази од актера, што се одражава како на правце истраживања, тако и на структуру рада по поглављима.

Кад је реч о категоријално-појмовном апарату, југословенска држава је схваћена у најширем могућем смислу, односно превазилази уски оквир рада југословенског дипломатског представништва у Паризу и политике двају министарстава иностраних послова. Појам француског социјализма обухвата представнике „друге левнице“, али и традиционалну странку SFIO, док искључује комунисте. Појам „представе“ се чини прецизнијим и примеренијим од потенцијалних синонима као што је „слике“ или „одједи“.³

Не може се рећи да постоји права истраживачка дебата на ову тему. На простору бивше Југославије се презир према самоуправљању у политичком смислу преноси и на самоуправљање у историјском. Истовремено, у данашњој Француској југословенско самоуправљање дели судбину Југославије у целисти, која је предмет проучавања претежно у контексту њеног распада. Коначно, након што је нестало из француске јавне

² Теоријски концепт културног трансфера (*le transfert culturel*) је настао 1980-их у оквирима француске историографије, као продукт проучавања франко-немачких прожимања у сфери културе током XIX века. Он указује на ограниченост приступа који елементе културе посматра само у националним оквирима и трага за структуром њихове вишеслојности. Више у: Michel Espagne, „La notion de transfert culturel“, *Revue Sciences/Lettres* 1/2013, <http://rsl.revues.org/219>. Концепт културног трансфера је веома захваљан за примену у овој дисертацији јер је реч о проучавању одјека југословенског културног утицаја у Француској, а и самоуправљање као такво није аутентична и аутохтона југословенска креација већ је засновано на идејама и праксама из више земаља и културних миљеа (Немачка, Француска, Русија...) током најмање једног века.

³ О употребној вредности појма „представа“ (fr. *représentation*; eng. *representation*) нарочито пише Пол Рикер: Paul Ricœur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris, Seuil, 2000.

сфере, самоуправљање је изгубило и своје место као теме академских проучавања. Штавише, ретки чланци на ову тему отварају простор и за расправу о самој природи француског интересовања за југословенски систем. Ту посебно треба истаћи Жосефа (Јосипа) Крулића, француског историчара југословенског порекла, који инсистира на митском карактеру представа о југословенском самоуправљању које су француски левичари неговали⁴ – термин који деле и неки други проучаваоци,⁵ али ипак не сви. Франк Жоржи, пак, најбољи познавалац проблематике, задовољава се појмом „парадоксалног модела“.⁶ Жоржи је објавио и једну обимну студију засновану на француским изворима, хронолошки широку, а тематски фокусирану на значај југословенског самоуправљања за формулисање самоуправних политика у Француској.⁷

Појам француске левице је комплексан по више основа, па и у вези са ставом који су организације и појединци заузимали према југословенском социјалистичком систему. Отуда постоји више актера на политичкој и интелектуалној сцени Француске тог доба који су важни за ово истраживање. Пажња се посебно поклања тзв. „другој левици“, због значаја који је концепт самоуправљања имао за њу током 1960-их и 1970-их. Настанак „друге левице“ је у вези са одбијањем рата у Алжиру, али и другим грешкама које су чинили социјалисти из партије SFIO,⁸ попут војне интервенције у Суецкој кризи, или подршке де Голу за повратак на власт. Шире од тога, „друга левица“ је размишљала у правцу превазилажења ауторитаризма и проналажења нових путева ка изградњи демократског социјализма. Сем партије PSU,⁹ доминантно интелектуалне и расадника идеја, важан актер „друге левице“ је био и синдикат CFDT,¹⁰ који је одржавао блиске везе са колегама из Југославије. Међутим, не сме се заборавити ни однос који су према Југославији и њеном систему неговали француски социјалисти из старе партије SFIO, који су у Југославији након 1948. проналазили драгоценог партнера у борби против болшевизма и доминације СССР-а у идеолошком погледу. Француска комунистичка партија је више од две деценије имала изразито негативан став према југословенском самоуправном експерименту, највећим делом у склопу неповерења (са периодима отвореног непријатељства) које је према Југославији постојало међу комунистичким партијама под совјетским патронатом. Иако најчешће повезани са странком PSU, посебно поље истраживања представљају интелектуални кругови, који су немало пажње посвећивали југословенском социјалистичком експерименту.

Проучавање историје југословенско-француских културних и интелектуалних односа по правилу има за предмет културни трансфер из Француске ка Југославији и пријем француског наслеђа. Овог пута, циљ је истражити преношење утицаја у обрнутом смеру. Враћајући се оригиналним изворима, ово истраживање има за циљ да допринесе разумевању природе француског интересовања за југословенски социјализам, као и да установи да ли је постојала директна веза између југословенског самоуправљања и

⁴ Joseph Krulic, „D’une autogestion à l’autre: Paris-Belgrade 1948-1985“, *Pouvoirs*, n° 52, janvier 1990, pp. 141–155; Joseph Krulic, „L’autogestion: réalité yougoslave, mythe français“, *Histoire de la Yougoslavie de 1945 à nos jours*, Bruxelles, Complexe, 1993, pp. 213–223.

⁵ Marie-Geneviève Dezès, „L’utopie réalisée: les modèles étrangers mythiques des autogestionnaires français“, in Frank Georgi (dir.) *Autogestion. La dernière utopie?*, Paris, Publications de la Sorbonne, 2003, pp. 29–54.

⁶ Frank Georgi, „La France et la circulation internationale de l’utopie autogestionnaire“, in Geneviève Dreyfus-Armand (dir.) *Les années 68, un monde en mouvement. Nouveaux regards sur une histoire plurielle (1962–1981)*, Paris, Éditions Syllepse, pp. 82–102.

⁷ Франк Жоржи, *Самоуправљање у изградњи. Француска левица и југословенски „модел“ (1948–1981)*, Нови Сад, Академска књига, 2023.

⁸ Section française de l’Internationale ouvrière – Француска секција радничке Интернационале.

⁹ Parti socialiste unifié – Уједињена социјалистичка партија.

¹⁰ Confédération française démocratique du travail – Француска демократска конфедерација рада.

француских самоуправних пројеката. Шире од тога, резултати овог истраживања би могли да дају нијансирана тумачења културног трансфера на релацији Југославија–Француска, од значаја за разумевање југословенско-француских односа у начелу. Питање односа Француске према овим просторима је једно од најважнијих спољнополитичких дилема и Србије и Југославије у протеклих век и по. Ово истраживање неће дати коначне одговоре на ту запитаност, али може допринети квалитетнијем разумевању и француске и сопствене позиције у том односу. Овде се, с једне стране, ради о важном питању за историју француске левице друге половине XX века, а с друге о темељном аспекту историје југословенске економије и друштва. Истовремено, ова тема нам омогућава да изучимо један аспект француско-југословенских односа који превазилази контакте две државе и приближава се нивоу прожимања двеју култура, трагајући за пореклом, мотивацијама и путевима једне интелектуалне и културне размене између два народа.

Основни допринос дисертације ће бити пружање једне на изворној грађи утемељене и избалансиране анализе ове проблематике, која ће превазићи и стереотипе и ненаучне оцене и идеолошку пристрасност. Она треба не само да реконструише и опише примере употребе југословенског система од стране актера француских социјалиста, већ и да класификује њихове приступе и објасни их у историјском контексту.

С друге стране, адекватно разумевање ове сложене проблематике превазилази значај који та тема има у научном смислу – њена важност и у ширем друштвеном смислу је несумњива ако пођемо од тога да су историјска искуства незаобилазна у процесу доношења одлука и за будућа политичка и друштвена усмерења.

Извесно је да постоји дуга традиција српско-француских односа, како политичких, тако и културних. Већ и само из тог разлога се намеће питање шта је било у овом конкретном периоду и чини се важним да се мозаик знања попуни и овим елементом. Међутим, овај истраживачки захват је утолико важнији што се у данашњој науци, а нарочито у друштву, неретко посеже за оценама овог периода, уз употребу пуно стереотипа. Један део њих тиче се југословенског социјалистичког уређења: о резултатима југословенског социјализма се говори с подсмехом, његова идејна решења попут самоуправљања су предмет потпуног заборава, а истовремено се нагађа о дубинама структурних последица тог режима које се осећају и деценијама након његовог слома. Други део проблема је оцена о (не)озбиљности и (не)информисаности француских социјалиста, којом се тумачи и сав њихов интерес за југословенско социјалистичко искуство. Трећи се тиче међудржавних односа, осетљивих нарочито због југословенског мешања у Алжирски рат, због међусобне нетрпељивости Тита и Де Гола итд. У тој верзији догађаја нема места за углед доследне југословенске антиколонијалне и антиблоковске политике, иако је она била један од основних фактора позитивног односа према Југославији у Француској, и то не само на левици.

Најважнији извори за ово истраживање су настали јавним деловањем актера француске политичке и интелектуалне сцене. Партије су имале своје листове (*PSU Tribune socialiste*, *SFIO Le Populaire*), али исто важи и за синдикат *CFDT* (*CFDT Aujourd'hui*). Сем редовних издања, све поменуте организације су имале многе једнократне публикације, програмске документе, реаговања на различите политичке изазове итд., од којих бројни могу бити корисни за ово истраживање. Будући да је проблематика самоуправљања у првом реду била теоријско питање, од великог значаја су часописи који су се бавили теоријом и дебатом, попут *Cahiers du Centre d'études socialistes*, *Perspectives socialistes*, *Revue internationale du socialisme*, *Autogestion. Études, débats, documents*, *La Revue Socialiste* итд. (последњи часопис у низу је припадао SFIO, а

сви остали су барем на неки начин били повезани са PSU, центром леве мисли у Француској). Такође, и самостални, приватни часописи, попут недељника *Nouvel Observateur* (и његових непосредних претеча) су били веома блиски PSU, па представљају вредан извор. Коначно, бројни политички и интелектуални делатници, припадници француске левице, који су проучавали југословенски социјализам и размишљали о његовим домаћајима и применљивости, објавили су књиге, или збирке чланака које обухватају ову тему. Добри примери су Андре Филип, са својим радовима *La démocratie industrielle* и *Pour un socialisme humaniste*, потом Данијел Мајер (*Étapes yougoslaves*), Серж Мале (*Le pouvoir ouvrier*), Жил Мартине (*Les Cinq communismes*), Лисјен Голдман (*Marxisme et sciences humaines*), Жорж Ласер (*L'entreprise socialiste en Yougoslavie*), Албер Мајстер (*Socialisme et autogestion. L'expérience yougoslave* и *Où va l'autogestion yougoslave?*), Ги Моле (*Le socialisme Selon Tito*), Фредо Крумнов (*Croire ou le feu de la vie*) итд.

Истраживање се ослања и на архивску грађу различите провенијенције. У складу с тим што постоји више актера на француској политичкој сцени који су релевантни за ово истраживање, постоје и њихови засебни архиви, или архивски фондови. Грађа Социјалистичке партије SFIO (и Гија Молеа лично) се налази у оквирима организације L'OURS, задужене за неговање културе сећања на њу. Уједињена социјалистичка партија PSU је своју грађу похранила у Archives nationales, мада је овај фонд поприлично сиромашан. Синдикат CFDT има озбиљну документацију, о којој се стара архивска служба актуелне организације. Постоје и лични архиви појединих истакнутих политичких и интелектуалних актера, попут Жила Мартинеа, Данијела Мајера, Алена Саварија (у оквирима Архива савремене историје – Fondation Nationale des Sciences Politique), или Пјера Навила (Музеј CEDIAS). Кад је реч о југословенској грађи, од значаја су били фондови Комисије ЦК СКЈ за међународну сарадњу и Савезне комисије за културне везе с иностранством, из Архива Југославије.

За ову тему би по логици ствари морали бити корисни и саговорници – учесници догађаја и процесâ о којима је реч. Иако за потребе истраживања нису рађени класични интервјуи, свој допринос заокруживању погледа на проучавану проблематику су дали и сусрети и разговори с неким члановима и лидерима PSU, као што су Мишел Баралис, Мишел Рокар, Мишел Моусел, Бернар Равенел или Жан Франсоа Кеслер. Међутим, начелно ограничење кад је реч о било којој врсти сећања на Југославију се састоји у томе што је све у вези са југословенским социјализмом проказано на простору бивше Југославије, док међу француским левичарима постоји доза стида што су деценијама подржавали Југославију и дивили јој се, а она је скончала у грађанском рату пуном злочина, те од њеног социјалистичког система није остало практично ништа.

Кад је реч о организацији текста у овој дисертацији, она отпочиње поглављем о сложеном историјском контексту Француске 1960-их. Дилеме о правцима политике, државног и друштвеног уређења додатно је чинио комплексним Де Гол, који је све до краја овог периода био на власти, градећи и одржавајући популистички лични режим, који је неретко био репресиван, али имао несумњиву подршку на свим изборима. Прву деценију француске Пете Републике карактерисао је економски развитак и стабилизација унутрашњих политичких прилика, уз доминацију деснице на власти и разједињеност левице. Предмет детаљне анализе ће бити појава и развитак француске „друге левице“, због значаја који је она имала за рецепцију југословенског социјализма у Француској. Биће речи о актерима те левице (странка PSU, синдикат CFDT и разни интелектуалци), значају који су побуне и штрајкови 1968. имали за артикулацију нових политичких идеја и програма, као и о појму револуционарног реформизма који је био у основи највећег броја самоуправних идеја у Француској тог времена.

Друго поглавље је резервисано за ситуацију у Југославији, њен развој након Другог светског рата по совјетском обрасцу, а затим након разлаза са Стаљином на отварање нових перспектива у спољној и унутрашњој политици. Акценат је у овом делу дисертације дат на увођење самоуправљања, његове теоријске и практичне основе, на турбулентни економски развој Југославије током 1950-их и изазове привредних реформи 1960-их, у склопу покушаја изградње тржишног социјализма. Посебан фокус је стављен на место самоуправљања које су му намењивали југословенски званични идеолози и које је оно имало у пракси. Даје се осврт и на улогу синдиката у Југославији, између осталог и због тога што су били битни за међународну размену са синдикатима у Француској. Поглавље се завршава указивањем на сложеност теоријског вредновања југословенског социјалистичког експеримента.

Треће поглавље говори о основама југословенско-француске размене у сфери трансфера политичких идеја и концепата политичке борбе. У овом поглављу се најпре анализирају југословенско-француским контактима током 1950-их и улази се у материју информисаности француских истраживача их 1960-их о приликама у Југославији и теоријским и практичним основама њеног социјалистичког система. Један од битних аспеката је и пробијање медијске и идеолошке блокаде коју су француски комунисти изградили око Југославије након 1948. су ови други повели против југословенског руководства након 1948. су заслужни пре свега француски социјалисти. У другом делу овог поглавља се говори о проблематици употребе унутрашњег уређења у спољнополитичке сврхе, будући да је југословенски политички врх био свестан све већег угледа који је Југославија стицала у западноевропским левим интелектуалним круговима. Југословенско самоуправљање се посматрало као део светских историјских процеса увођења разних видова партиципације широм света. Отуда су се пажњом пратили и облици самоуправљања који су се јављали у француској теорији, политичким програмима, али и у политичкој пракси, уз настојање југословенских теоретичара и политичара да Југославија на Западу представља историјску и идеолошку референцу, али само као узор у стварању сопственог пута у социјализам у тим земљама, јер је преношење готових модела из једне земље у другу проказано као штетна стаљинистичка пракса.

Четврто поглавље анализира слику о југословенском самоуправном социјализму коју су изградили чланови Уједињене социјалистичке странке PSU и њени идеолошки сапутници. Од истраживачког значаја су били путеви информисања (на које све начине и којим средствима су информације о Југославији стизале), природа интересовања (шта је за ову политичку групацију у Југославији било интересантно), ситуације у којима је Југославија фигурирала као партнер у политичкој борби (сагласност око ситуације у свету, али и финансијска подршка југословенских власти PSU), особености њихове слике о југословенском социјалистичком систему, као и питање да ли су и на који начин размишљали о примени југословенског искуства у Француској.

Пето поглавље говори о француским социјалистима из редова странке SFIO. Настављајући сарадњу из претходне деценије, Југославија је за SFIO током 1960-их постала партнер у борби против совјетског експанзионизма и у настојању да се превазиђу блоковске тензије на глобалном нивоу. Адекватну пажњу је добила посета француске делегације на челу са Гијем Молеом Југославији 1964. године, као и књига *Социјализам према Титу*, коју је Моле објавио у Паризу 1971, а која у лепом светлу говори о резултатима које је Југославија остварила под Титовим вођством. Овој струји француског социјализма нису много биле битне идеолошке финесе југословенског система, колико су се бринули да ли ће Југославија остати изван совјетске сфере утицаја

и тиме поуздан партнер у борби против свега лошег што су примећивали у СССР-у и земљама источног блока.

Шесто поглавље је посвећено синдикату CFDT, а обухвата питања међусобних контаката Савеза синдиката Југославији и CFDT-а, размене делегација и студијских група, публикација које је о југословенском систему и о увођењу самоуправљања у Француској CFDT објављивао, као и разматрање карактера и дубине односа између овог синдиката и његових партнера из Југославије.

Седмо поглавље је посвећено француским интелектуалцима. У првом делу се говори о сусретима с југословенским интелектуалцима окупљеним око часописа *Praxis*, а у другом о ауторима који су већу пажњу поклањали проблемима савремене марксистичке мисли, па се у својим радовима освртали и на ситуацију у Југославији: Лисјен Голдман, Жорж Ласер, Пјер Навил и Албер Мајстер.

Седму целину чини један поглед унапред, у хронолошком смислу, како би се оцртале основне тенденције француског социјалистичког пројекта и покрета током 1970-их и оценило место југословенске референце у новонасталим условима, када су се знатно промениле прилике и у Француској и у Југославији.

Коначно, крај рада је обележен закључком, који настоји да пружи дубље разумевање проблематике француског односа према југословенској држави и југословенском социјализму, чиме би, посредно, допринео квалитетнијем разумевању и југословенског социјалистичког искуства као таквог.

I Француска 1960-их

1. Друштвено-политичка ситуација

Успостављање власти генерала Де Гола после пуча у Алжиру 13. маја 1958. означава почетак периода дубоких промена у француској држави и друштву.¹¹ Опште је прихваћено да су ове прве године Пете републике биле под снажном амблематском фигуром самог Генерала – фигуре таквог историјског значаја да се Француска тог времена назива „Голистичком републиком“.¹²

Поред промена у друштву и привреди, 1960-е су важне за ово истраживање по томе што су биле године кризе левице и доминације деснице. Упркос отпору значајног дела левице, упркос уличним демонстрацијама које су предводили комунисти,¹³ Де Гол је успео да се домогне моћи захваљујући подршци кључних личности тадашње политичесцене. Подршка је стигла и од стране социјалисте Гија Молеа, што је створило пукотину унутар левог блока која неће бити залечена све до краја периода који је овде предмет проучавања.

Политика генерала Де Гола, посебно од 1958. године, имала је за циљ да избегне проблеме који су угрожавали јавни и парламентарни живот Четврте републике, а ту се пре свега мисли на нестабилност и краткотрајност влада. У периоду Четврте републике, владе су у просеку трајале шест месеци.¹⁴ Отуда не чуди што је Де Гол условио прихватање власти променом Устава.¹⁵

Наравно, овај дисконтинуитет није био апсолутан, с обзиром на то да је, на пример, Де Гол наставио политику деколонизације, дајући независност Алжиру, иако се сматрао гарантом положаја Француза у северној Африци, насупрот левичарима из 1950-их година, попут Пјера Мендеса Франса (Pierre Mendès France), једног од „расипника империје“.¹⁶ Надаље, економски развој Француске 1960-их, који је постао структурна промена унутар „тридесет величанствених“ (*Trente Glorieuses*),¹⁷ био је наставак дубоких промена које су обележиле Четврту републику.¹⁸ Чак и у погледу изградње атомског оружја („ударне силе“ – *force de frappe*), које је левица оштро критиковала као скупо и опасно, а које је Де Гол развио

¹¹ О околностима кризе Четврте републике и Де Головом повратку на власт већ је било речи у: Душан Марковић, „Искуства парламентарног система Четврте француске републике“, у: *Конституционализам и уставни дизајн у демократској рецесији: зборник радова са редовне међународне конференције Удружења за политичке науке Србије*, ур. Биљана Ђорђевић, Београд, Удружење за политичке науке Србије – Факултет политичких наука, 2018, 27–43

¹² Serge Berstein, *La France de l'expansion. Tome 1: La république gaullienne, 1958–1969*, Paris, Seuil, 1989.

¹³ Robert Gildea, *France since 1945*, Oxford University Press, 2002, p. 51.

¹⁴ Премда су министарске кризе често представљале само прекомпоновање претходних влада, с обзиром на то да је 50% министара задржало функцију, 25% променило портфељ, а само 25% је било смењено. Jacques Dalloz, *La IVe République*, Paris, Seuil, 1996, p. 27.

¹⁵ D. L. Hanley, A. P. Kerr and N. H. Waites, *Contemporary France. Politics and Society since 1945*, London-New York, Routledge & Kegan Paul, 1984, p. 11.

¹⁶ Jacques Dalloz, *La IVe République*, Paris, Seuil, p. 33.

¹⁷ Израз *Trente Glorieuses* обухвата период економског развоја Француске између 1945. и 1973., а сковао га је економиста Жан Фурастје (Jean Fourastié).

¹⁸ „На много начина Француска из 1944. више је личила на ону из 1900. него на ону из 1958. године, али до 1958. Француска се већ очито кретала ка рангу који има данас“. D. L. Hanley, A. P. Kerr and N. H. Waites, *Contemporary France*. op. cit., p. 1.

нарочито након првог успеха 1960. године, треба напоменути да је овај пројекат покренут за време Четврте републике, 1954. године.¹⁹

Институционалне промене су пак биле очигледне и представљале су једну од основних примедби левице на голистички систем. Председнички режим, који је осмислио конзервативац стар скоро 70 година, удаљио је Француску од дубоке демократизације државног уређења, али и друштва. Демократизација институција била је од фундаменталне важности за све који су сањали о „модерној републици“, како је говорио Пјер Мендес Франс. У извесном смислу, левица је жалила због Четврте републике, упркос њеним манама, због њеног парламентарног система који је требало унапредити, а не заменити личним режимом. Међутим, треба приметити да неколико деценија касније проналазимо неке од жестоких критичара устава Пете републике међу његовим апологетама.²⁰

Али чак и више од Устава, проблем за левицу са деголистичком моћи била је изградња личног режима. Левица је била иритирана не само његовим ауторитарним особинама, већ пре свега тиме што се ситуација временом погоршавала. На пример, Де Гол је у говору из Бајеа 1946. искључио избор председника Републике општим правом гласа, а Устав из 1958. остао је на истој основи: избор председника од стране колегијума од око 80.000 електора.²¹ Ипак, референдум одржан 28. октобра 1962. године, који је иницирао Де Гол, омогућио је промену Устава и избор председника општим правом гласа. Три године касније, испоставиће се да ће генерал Де Гол бити кандидат за други мандат. Његово објашњење ове кандидатуре показује још један аспект личног режима: Де Гол је повезао свој опстанак на власти са будућношћу Републике.²² Његова дефиниција председничке власти је еволуирала: од говора у Бајеу до устава из 1958. председник је био „арбитар“, али је од краја 1958. постао „водич“.²³

Наравно, Де Гол је био предмет оптужби, не само за диктатуру (које су биле, без сумње, преувеличане), већ и за нарушавање демократије.²⁴ Очигледно је да је Де Гол мрзео парламентарни систем којим доминирају сукоби између партија и размена портфеља. Није оклевао да „објави рат“ партијама, и – још више – партијским лидерима.²⁵ Штавише, може се тврдити да је тријумф деголистичког режима симболизовао неуспех политичких партија као таквих.²⁶ Његову политику обележили су референдуми, који су за њега били политичка пракса „најјаснија,

¹⁹ Ibid., pp. 17–18.

²⁰ „Мој закључак, на крају, је да нам је Пета република дала стабилне институције које су помогле повратку националног престижа и омогућиле институционалну стабилност, врло необичну за Француску. Све то чини шездесет милиона људи срећним и једног човека несрећним, премијера. Ово је поштена статистичка пропорција. Што ме наводи на помисао да је, чак и ако је несавршен, боље не дирати Устав“. Michel Rocard, *Si la gauche savait. Entretiens avec Georges-Marc Benamou*, Paris, Robert Laffont, 2005, p. 96.

²¹ Jean Touchard, *Le gaullisme 1940-1969*, Paris, Éditions du Seuil, 1978, p. 240.

²² „Ако ме искрена и масовна подршка грађана обавезе да останем на функцији, будућност нове Републике ће дефинитивно бити осигурана. У противном, нико не може сумњати да ће се убрзо срушити [...]. Историјски избори 5. децембра 1965. обележиће успех Француске или одрицање од себе саме.“ Ibid., p. 245.

²³ Ibid., p. 247. Уп. pp. 247–250.

²⁴ Тушар је приметио: „На конференцији за новинаре 28. октобра 1966. с поносом је изјавио да никада нисмо гласали толико као од 1958. и додао: 'Другим речима, ниједан режим, ни изблиза, није био тако демократски као овај основан 1958.' Демократија се, дакле, дефинише бројем гласања. Што је више гласања, то је режим демократскији“. Ibid., pp. 260–261.

²⁵ Ibid., pp. 256–257.

²⁶ Robert Gildea, *France since 1945*, op. cit., 57.

најискренија, најдемократскија што постоји“.²⁷ Може се приметити да се период деголистичке власти одвија између два референдума – 1958. и 1969. године. Поред референдума, Де Гол је практиковао директан контакт са масом, као својеврсну замену за референдум.

Један од главних проблема који сваки лични режим изазива је нестабилност у ситуацији кад је особа која га оличава угрожена. Тако је левица 1964. исмевала чињеницу да хируршка операција може да представља политички догађај, „барем онда када се особа која јој се подвргава зове генерал Де Гол“.²⁸ Наравно, ова критика је ишла даље од личне моћи, или „*de facto* диктатуре“, и обухватала друштвену критику, с обзиром да се тврдило да је реч о „ауторитарној технократији“ која врши власт на овај начин.²⁹

Интересантан је још један пример критике деголистичког режима који је долазио са левце: са историјске тачке гледишта, наглашена је „неспорна сродност“ деголистичког и бонапартистичког режима. Победе и успеси двојице Наполеона били су резултат чињенице да Француска после револуције 1789. и пада монархијског режима није успела да пронађе своју тачку равнотеже и да успостави прави парламентарни систем све до 1880. године, тако да су тим периодом доминирале револуције и контрареволуције. Исто тако, систем успостављен 1880. године био је погођен кризом 1934–1936. и од тад се француско друштво нашло у трајној политичкој неравнотежи, без икаквог општег консензуса на коме би почивала буржоаска демократија. Према овом историјском објашњењу, Француска је шездесетих година прошлог века била у новој „епохи транзиције“ и деголизам је покушавао да реши проблем ослањајући се на бонапартистичке методе – државну силу и народну демагогију.³⁰

Репресивност режима је добијала готово карикатуралне размере у ситуацијама као што је било ангажовање Мориса Папона (Maurice Papon) као шефа полиције Париза. Папон је био у служби Вишија и биће осуђен за депортацију Јевреја (истина, тек крајем 1990-их). Његово командовање полицијом у Паризу је обележено крвавим сукобима с демонстрантима, као што је то био случај у октобру 1961, против демонстраната алжирског порекла (број мртвих никада није ни утврђен са сигурношћу, али прелази више десетина), или у фебруару 1962, када је у насилном разбијању демонстрација против Алжирског рата, које је организовала Комунистичка партија, погинуло девет особа.³¹

Међутим, не може се добити подршка бирача за промену власти само историјским аргументима, нити онима који осуђују недостатак демократских процедура, утолико теже ако привреда брзо расте. Штавише, насупрот левичарској критици су стајали бројни интелектуалци који су сматрали да живе у времену динамичног индустријског развоја и истицали квалитет живота какав није постојао никад пре у историји. Споменути Жан Фурастје, ког слободно можемо назвати једним од идеолога такве индустријске, капиталистичке Француске, у својој књизи *Велика нада XX века* каже „не може се бити присталица прогреса без да се прихвате противречности прогреса“.³² Ремон Арон (идеолошки близак Фурастјеу), примера ради, инсистирао је на

²⁷ Jean Touchard, *Le gaullisme 1940–1969*, op. cit., p. 260.

²⁸ Gilles Martinet, „L’avenir du gaullisme“, *Revue Internationale du Socialisme*, n° 3 (première année – 1964), p. 275.

²⁹ Ibid., 277.

³⁰ Ibid., 282.

³¹ О томе више у: Alain Dewerpe, *Charonne 8 février 1962. Anthropologie historique d’un massacre d’État*, Paris, Gallimard, 2006.

³² Jean Fourastié, *Le grand espoir du XXe siècle*, Paris, Gallimard, 1963, p. 336.

томе да у једној модерној фабрици појединци функционишу у оквирима које одређује техничко-бирокарски апарат, а он је свуда сличан, било да се ради о приватном предузећу, о фабрици у јавном власништву на Западу, или пак о некој фабрици у Совјетском Савезу.³³ Поредићи индустријска друштва на Западу и оно совјетско (и уочавајући њихове сличности), Арон је дошао до закључка да је основни параметар који их раздваја политички режим, а не нешто друго што би било више у складу са марксистичким схватањима.³⁴

Чим је дошла на власт, влада генерала Де Гола решила је монетарне проблеме,³⁵ а затим увела отварање француске привреде ка слободном тржишту, што је помогло да се побољша стопа раста и реши проблем вишкова у пољопривреди.³⁶ Економски раст је углавном био подржан веома високим нивоом инвестиција, једним од највиших међу западним земљама,³⁷ упркос „раку инфлације“.³⁸ Незапосленост није прелазила 1-2% током целог раздобља између 1950. и 1970,³⁹ а од 1960. до 1970. приход радника је повећан за 120%,⁴⁰ премда је ово повећање праћено одржавањем друштвених неједнакости и диспаритетом у приходима.⁴¹ Од 1960. до 1975. национални доходак по глави становника се скоро удвостручио, што је отворило могућност рађања „потрошачког друштва“. Штавише, ако је почетком 1960-их дистрибуција робе широке потрошње била веома неједнака, она се, потом, убрзано ширила – на пример, од 1960. до 1975. године број аутомобила у Француској се повећао са 5 на 15 милиона итд.⁴²

Ова друштвена промена обележена потрошњом постала је предмет критике са левице, а концепт „једнодимензионалног човека“ Херберта Маркузеа брзо се проширио. Упркос ових критика из социолошког угла, левица је препознавала као позитивне резултате економску ефикасност или раст животног стандарда, али је, с друге стране, наглашавала погоршану регионалну неравнотежу (посебно између Париза и провинције), односно диспаритете између великих грана индустрије по питању просечних зарада, незапосленост у апсолутним цифрама итд. Наравно, фундаментална критика је била заснована на проблемима експлоатације и ауторитета моћи, који је увек остао исти у капиталистичком систему, са или без економског раста, у Француској или путем неоколонијализма у бившим колонијама.

Други фактор који је компликовао критику деголистичког режима биле су структурне промене у економским односима које је он заговарао. Иако су левичари често оптуживали Де Гола да је бранилац крупног капитала (то нарочито важи за КПФ, која је деголизам сматрала политичким изразом крупног капитала), он никада није био следбеник неолиберализма. Напротив, веровао је у неопходну интервенцију државе у сфери економије, па чак и у планирање⁴³ и у извесну идеју „трећег пута“, што би значило

³³ Raymond Aron, „Note sur la stratification du pouvoir“, *Revue française de science politique*, vol. 4, n° 3 (1954), p. 478.

³⁴ Brian Anderson, *Raymond Aron: The Recovery of the Political*, Lanham, Rowman & Littlefield, 1998. p. 9.

³⁵ Mathias Bernard, *La France de mai 1958 à mai 1981. La grande mutation*. éd. „La France contemporaine“ sous la direction de Jean-François Sirinelli, Paris, Le Livre de Poche, 2003, pp. 32–34.

³⁶ D. L. Hanley, A. P. Kerr and N. H. Waites, *Contemporary France*. op. cit., p. 18.

³⁷ Robert Gildea, *France since 1945*, op. cit., p. 100.

³⁸ Serge Berstein, *La France de l'expansion*, op. cit., pp. 169–173.

³⁹ Robert Gildea, *France since 1945*, op. cit., p. 101.

⁴⁰ Mathias Bernard, *La France de mai 1958 à mai 1981*, op. cit., p. 86.

⁴¹ Serge Berstein, *La France de l'expansion*, op. cit., pp. 214–217.

⁴² Dominique Borne, *Histoire de la société française depuis 1945*, Paris, Armand Colin, p. 41.

⁴³ Jean Touchard, *Le gaullisme 1940–1969*, op. cit., p. 268.

систем између капитализма и колективизма (комунизма), који би довео до удружења капитала и рада.⁴⁴

Додајмо овде и нека објашњења која се тичу планирања и учешћа радника у Француској, уважавајући значај таквог предмета за ову дисертацију. Не занемарујући реформаторске жеље генерала Де Гола, морамо тражити порекло таквих идеја у притиску који је социјалистички покрет вршио на структуре власти и на власнике током дугог периода, од успеха револуције у Русији. Наравно, све настале државне интервенције у привреди (праћене побољшањем услова живота нижих слојева) уведене су без промене структуре и друштвених односа. Тако је, поред искуства Вишијевског режима, планирање постојало у Француској од 1946/7, захваљујући политици Жана Монеа.⁴⁵ У почетку је било фокусирано на угаљ, челик, струју, цемент, транспорт итд. и праћено неким национализацијама. Са планирањем се наставило и у наредним годинама, а Де Гол је 1958. године преузео трећи план. Левица је тражила да учествује у изради плана, не само да би задовољила синдикате, већ и зато што је осудила декаденцију демократије у процесу планирања. Тај процес је виђен као договор између представника јавног сектора и великих приватних компанија, обележен бројним монополима власти, па и војском, без икакве демократске контроле.⁴⁶ Даље, незадовољство методологијом (планирани резултати, социјална политика) довело је до левичарских политичких акција као што је био „Контраплан” Уједињене социјалистичке партије 1964. године.

Још једно француско искуство повезано и са променом друштвених односа и са генералом Де Голом, важно за ово истраживање, јесте искуство „радничких савета”. Установљени уредбом од 22. фебруара 1945. и законом од 16. маја 1946. године, увели су неке елементе радничког учешћа у управљању предузећима. Национални савет Покрета отпора бавио се овом темом током рата, чак се залажући за „истинску економску и социјалну демократију”.⁴⁷ Власници су након рата били у дефанзиви због бројних оптужби за економску сарадњу са немачким окупаторима и због политичке ситуације којом је доминирала Комунистичка партија. Међутим, ови одбори су добили само слаб утицај – осим за социјална питања, њихова улога је била само консултативна. Штавише, њихова надлежност се често није поштовала, а нада да би ослобођење и антифашизам могли да доведу до промене у друштву где би радници могли да учествују у управљању фабрикама остала је само нада.⁴⁸ Де Гол је подржао ову инфраструктуру два пута након свог повратка на власт – кроз уредбе од 7. јануара 1959. и 18. августа 1967. године, али без већег успеха. Челници компанија су покушавали да избегну своје обавезе у овој области, док је левица то видела као ништа друго до маневар за интеграцију радника у постојећи капиталистички систем.

Поменимо и спољну политику генерала Де Гола, чији су аспекти „трећег света” – повлачење француских трупа из НАТО-а, супротстављање Сједињеним Државама и признавање комунистичких земаља – узнемирили левичарске кругове, из простог разлога што су је они дубоко у себи подржавали и што је она обезбедила изврстан ниво

⁴⁴ Ibid., 265.

⁴⁵ Robert Gildea, *France since 1945*, op. cit., pp. 98–99.

⁴⁶ Gilles Martinet, „L’avenir du gaullisme”, op. cit., p. 277. За први план је оцењено да је „револуционарног карактера” по питању улоге синдиката у његовој припреми; улога синдиката се од тада смањивала. Уп. Eugène Deschamps, „Réflexions d’un syndicaliste sur les plans français”, *Socialisme et Planification (I). Les Cahiers du Centre d’Études Socialistes*, n° 18-19, 1–15 juillet 1962, pp. 3–17.

⁴⁷ D. L. Hanley, A. P. Kerr and N. H. Waites, *Contemporary France*. op. cit., p. 3.

⁴⁸ Ibid., p. 3.

подршке Де Голу у редовима левице.⁴⁹ С друге стране, Де Гол је својом политиком према Сједињеним Државама, НАТО-у и Уједињеном Краљевству ослабио своју позицију пред бројним бирачима.⁵⁰

Од 1965. године, током председничких избора и с обзиром на број гласова које је освојио Митеран, осетила се извесна слабост у режиму генерала Де Гола и левица је поново стекла наду.⁵¹ Штавише, то указује и на слабост те исте левице, која је била веома срећна што је добила 32% у првом кругу и 45% у другом и што је била задовољна тиме да њен противник буде изабран тек у другом кругу.

Видели смо, дакле, које биле главне теме због којих је левица критиковала режим и које проблеме је уочавала у оновременим друштвеним односима. Сада морамо видети које су унутрашње препреке ограничавале способност француске левице да одговори на ове изазове.

2. Француска левица

Левица је с разлогом очекивала знатно слабљење деснице након рата и надала се да ће утицај ослободилачких идеја и пад Вишијевског режима значити дубоку промену у друштву. Међутим, ова слабост није дуго трајала, јер је десница и даље имала значајну подршку међу бирачима. Временом је „умерена” десница повратила изборну подршку и предводила владу 1952. Наравно, ситуација унутар саме левице и њени унутрашњи спорови су итекако олакшали овај опоравак деснице. Контекст хладног рата подвлачио је опасност коју представља КПФ, претварајући је у непријатеља. Овај страх од револуције није био сасвим нестваран, када се сетимо таласа штрајкова (нарочито у новембру 1947) које је предводио синдикат CGT, којим су руководили комунисти. КПФ је могла да рачуна на око 20% француског бирачког тела током периода 1958–1969 и представљала је политичку константу.⁵² Међутим, ову изборну моћ није пратила парламентарна моћ, због њене ригидне политике комуниста, вербализма, догматског култа текстова и сакрализације револуције. Од 1950-их, значајан број интелектуалаца и политичара у Француској одлучио је да раскине са Комунистичком партијом, посебно након спорних поступака СССР-а, попут интервенције у Мађарској, али и разлаза Тито-Стаљин 1948. године, кључног догађаја за наш предмет проучавања. Комунистичка партија Француске, која је своју политику повезивала са политиком СССР-а, морала је да трпи извесне политичке последице због свега тога, али их треба процењивати опрезно, с обзиром на то да је КПФ током 1960-их и 1970-их остала веома важан политички и социолошки феномен.

Главни раскид унутар француске левице био је онај на Конгресу у Туру 1920. године, где је рођена Комунистичка партија, издвајањем већине делегата из старе социјалистичке партије SFIO и приступањем нове комунистичке партије Трећој

⁴⁹ Daniel Martin, „Gaullisme, gauche et politique étrangère“, *Revue internationale du Socialisme*, n° 22 (année 4-1967), pp. 617–619; Према једном истраживању спроведеном непосредно пре првог круга председничких избора 1965, Де Гол је имао подршку 42% бирача. Mathias Bernard, *La France de mai 1958 à mai 1981*, op. cit., 76.

⁵⁰ Serge Berstein, *La France de l'expansion*, op. cit., p. 271.

⁵¹ „[...] генерал Де Гол је добио – премда тешко – једну битку. Међутим, овог пута, голизам озбиљно ризикује да изгуби рат.“ André Barjonet, „Le poids de la classe ouvrière“, *Revue internationale du socialisme*, n° 13 (année 3–1966), p. 23.

⁵² Serge Berstein, *La France de l'expansion*, op. cit., p. 133.

интернационали, са свим припадајућим обавезама „демократског централизма“. Од тада је концепт јединства левице остао велики проблем, посебно у ситуацијама када се левица налазила пред доминантном десницом, као што је то био случај 1960-их. У том погледу, Покрет отпора јесте пружио пример идеала заједничке борбе. Штавише, расположење јавног мњења одмах након рата је било наклоњено социјализму. Социјалистичка партија SFIO је била један од победника на првим послератним изборима, али је од јуна 1946. почела да губи гласове, све више занемарујући принципе „историјског материјализма“ и „борбе класа“; и то пре свега због тактике учешћа у власти (*l'exercice du pouvoir*). Постојао је одређени напор социјалиста и комуниста да успоставе „јединство акције“, ако не и „органско јединство“. Након неуспеха ове политике у мају 1947. године, SFIO је наставила са политиком „вршења власти“, у сарадњи са странкама центра и дискредитујући своју социјалистичку борбу. Поред тога, SFIO је почела да развија антикомунизам као један од својих принципа деловања, са изразитом преференцијом за западни и демократски свет. Леон Блум је тако написао у јуну 1949. да „прави антагонизам није, или више није, између империјалистичког капитализма који симболизују САД и комунизма. Није више ни онај између комунизма и фашизма. Истински међународни сукоб је онај између социјализма и комунизма“.⁵³

Марксистичку доктрину у оквиру SFIO је обновио је Ги Моле, нови генерални секретар,⁵⁴ али марксизам, који је био статутарна референца и за SFIO и за КПФ, није ни приближио ни спојио две странке. У SFIO, марксизам је подразумевао „одбрану 'слободног света'“, а у КПФ-у се састојао од „скупа догми које су имале за циљ да оправдају совјетско друштво препуно противречности“.⁵⁵ Међутим, левица је морала да тражи могућности за нови споразум јер се подразумевало да, како је истакао један од функционера SFIO Албер Газије: „Без КПФ левица је немоћна, са КПФ постаје изопачена“.⁵⁶

Многи левичарски активисти често су критиковали SFIO због њеног учешћа у владама које су водиле либералну економску политику и противиле се дубоким променама у друштву. SFIO је своје учешће у власти оправдавао одбраном Републике, угрожене деголизмом и стаљинизмом. Међутим, њен антикомунизам ју је гурао да тражи савезнике са своје десне стране и да иде даље тим путем. Подразумева се да није било лако водити такву политику „између конгресних предлога које су са ентузијазмом изгласавали активисти привржени марксистичкој ортодоксији и праксе која је приморавала SFIO да узме у обзир реалност која је била веома удаљена од теоријских ставова“.⁵⁷

Наравно, највише незадовољства изазвале су колонијалне и националистичке политике. У жељи да реши проблем инаугурације генерала Катруа (Georges Catroux) као управитеља у Алжиру, Моле је отпутовао на лице места у фебруару 1956. године, али су га Французи у Алжиру дочекали демонстрацијама, звиждуцима и бацањем парадајза. Одлучио је да се повуче и инвестира Робера Лакоста (Robert Lacoste), који ће остати на власти до 13. маја 1958, што је значило погоршање репресије и политику „пацификације“.⁵⁸ Осим тога, у јесен се одлучио за још једну интервенцију која се

⁵³ Marcel Pierre, „Le socialisme français à l'épreuve de l'histoire“, *Perspectives Socialistes*, n° 63-64 aout-septembre 1963, p. 46.

⁵⁴ Louis Mexandeau, *Histoire du Parti socialiste (1905–2005)*, Paris, Tallandier, 2005, p. 295.

⁵⁵ Y. C. „Un débat d'actualité“, *Les Cahiers du Centre d'Études Socialistes*, n° 20, 15 octobre 1962, p. 5.

⁵⁶ Декларација Националног савета из децембра 1962, Marcel Pierre, „Le socialisme français à l'épreuve de l'histoire“, op. cit., p. 59.

⁵⁷ Serge Berstein, *La France de l'expansion*, op. cit., p. 135.

⁵⁸ Louis Mexandeau, *Histoire du Parti socialiste*, pp. 313–314.

сматрала колонијалистичком, експедицију у Суецу,⁵⁹ што је додатно ојачало опозицију унутар саме SFIO, испољену на конгресима у Лилу јула 1956. и Тулузу у јуну 1957. године. Потом, као што је већ поменуто, Ги Моле је подржао повратак генерала Де Гола на власт 1958. године.

Појава листа *Tribune du socialisme* („Социјалистичка трибина“) у јануару 1958. артикулисало је опозицију. Коначна подела се догодила током 50. конгреса 1958. године, у Иси-ле-Мулиноу.⁶⁰ SFIO је гласала за постављење генерала Де Гола на место председника владе; поред тога, у његову владу ушао је и Ги Моле. Али подршка пројекту новог устава изазваће физички раскол 14. септембра 1958, када је мањина одлучила да напусти SFIO и створи Аутономну социјалистичку партију PSA, са Едуаром Депреом као генералним секретаром. Поводом рођења PSA, Депре је рекао:

Наша амбиција је да окупимо све социјалисте и ништа осим социјалиста. Нећемо учинити ништа налик томе да тражимо од Робера Лакоста да буде наш. [...] Али, с друге стране, у нашем покрету има места за све оне који мисле као социјалисти, односно који желе да сруше капиталистички режим у слободи и путем слободе.⁶¹

Министри социјалисти поднели су оставке у децембру 1958, противећи се не владиним политичким циљевима, већ средствима „економског либерализма“.⁶² То је био израз става који је Ги Моле назвао „ни безусловном подршком нити систематском опозицијом“.⁶³ SFIO је званично напустила владу у јануару 1959. године, остајући у умереној опозицији до потписивања Евијанског споразума, којим је окончан Алжирски рат, а затим је постала отворени противник током ревизије Устава 1962. године.⁶⁴

SFIO је у мају 1962. прогласила своју жељу да се бори за „ослобођење људске личности“, против „свих материјалних и духовних угњетавања, традиционалних или новијих“, наравно против капитализма, али и против совјетског система, „који је укинуо капиталисте, али не и експлоатацију радника“, и за (што је веома важно за наш предмет) „демократско управљање, у одржавању и проширењу слобода“, што се не може спровести без социјалистичког планирања и колективног присвајања средстава за производњу и размену.⁶⁵ Међутим, SFIO је већ била у јасном опадању и Ги Моле је у том погледу персонификовао нестанак „старе куће“, како су је популарно звали.

Француски социјалистички покрет нашао се у стању неспорног пораза, саботиран од стране себе самог и потучен од стране деснице која се прилагођавала стварности и која је била практично уједињена под генералом Де Голом. Било је неопходно отворити дебату, која би била истовремено теоријска, филозофска и политичка да би се одговорило, како на изазове деголистичког режима, тако и на унутрашње проблеме левице. Увек се позивајући на марксизам, знало се да „мумифицирани марксизам више није марксизам. То је Лењин објаснио говорећи против Кауцког. Данас је и сам Лењин мумифициран (буквално и фигуративно) заједно са Марксом“.⁶⁶ Нова левица која је настајала покушавала је да изађе из ћорсокака који представља избор између стаљинизма

⁵⁹ Ibid., 314–316.

⁶⁰ Marc Heurgon, *Histoire du PSU. La fondation et la guerre d'Algérie (1958-1962)*, Paris, La Découverte, 1994, pp. 38–40.

⁶¹ Édouard Depreux, „Pourquoi nous avons quitté la SFIO?“, *France Observateur*, le 18 septembre 1958, према: François Dalbert, *Archives d'espoir. 20 ans de PSU: 1960–1980*, Paris, Syros, 1980.

⁶² Marcel Pierre, „Le socialisme français à l'épreuve de l'histoire“, op. cit., p. 53.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Serge Berstein, *La France de l'expansion*, op. cit., p. 136.

⁶⁵ Програма усвојен од стране Националног савета 19–20. маја 1962, према: Marcel Pierre, „Le socialisme français à l'épreuve de l'histoire“, op. cit., p. 55.

⁶⁶ Y. C. „Un débat d'actualité“, op. cit., p. 3.

и социјалдемократије.

Штавише, било је лако позиционирати се, захтевати ефикасну акцију против колонијалног рата и залагати се за независност Алжира, али је сама влада признала принцип независности Алжира 1960. године. У теоријском смисли, тада је требало окренути се ка унутрашњим проблема и питању моћи, односно требало је обновити социјалистичку мисао. Реконструкција некомунистичке левнице је требало да се спроведе кроз два пројекта: први, доктринарни, подразумевао је модернизацију социјалистичке мисли и њено прилагођавање ситуацији XX века. Други, политички, састојао се од поновне изградње партијских формација које би водиле ту политичку борбу.⁶⁷

Ово прилагођавање социјалистичке доктрине тадашњој стварности није било лако. Неки интелектуалци су били свесни да је деголистички режим био само „несрећни случај историје“, али да је „представљао изванредан одговор (не једини могући) на проблеме које намеће еволуција економске и политичке ситуације“. Трбало је да социјалистички покрет стекне свест о томе, „али традиционалне радничке партије не желе да обнове своје идеје. Њихова снага лежи у прагматичном прилагођавању непосредним задацима, а њихово оспоравање савременог друштва остаје само вербално, па им није потребно никакво теоријско прилагођавање“.⁶⁸

Међу многим активистима и симпатизерима осећао се одређени замор од политичке борбе која је остала везана само за странке. Тражила се и другачија примена њихових ставова, а једно од решења били су политички клубови, где су се преиспитивала питања о политичком образовању грађана, структури државе или привредном уређењу.⁶⁹ Део ових мисаоних кругова су биле и струје нове левнице,⁷⁰ поједини чланови ових клубова су присуствовали „социјалистичким сусретима“,⁷¹ итд. Још једно прегруписивање унутар левнице уследило је из свести о значају синдиката који би, прагматичнији, мање везани за идеологије, могли да одиграју суштинску улогу у жељеном зближавању левичарских струја.

Оно што је веома важно за наше истраживање лежи у чињеници да је темељно преиспитивање улоге и природе државе настало из идеје да није могуће „елиминисати деголистички систем осим путем дубоке трансформације економских структура, друштвених односа и државе“.⁷²

Међутим, да би се овај задатак извршио, морала је бити створена нова партија.

⁶⁷ Serge Berstein, *La France de l'expansion*, op. cit., pp. 137–139.

⁶⁸ Yvan Craipeau, „Le mouvement ouvrier du XXe siècle devant le problème de l'État“, *Les marxistes et la notion de l'État. Les cahiers du Centre d'Études Socialistes*, n° 42-43, mai 1964, p. 3.

⁶⁹ Serge Berstein, *La France de l'expansion*, op. cit., p. 138.

⁷⁰ Robert Gildea, *France since 1945*, op. cit., pp. 57–58.

⁷¹ Janine Mossuz, „La rencontre socialiste de Grenoble“, *Revue française de science politique*, 16e année, n° 5, 1966, p. 969.

⁷² Y. C. „Un débat d'actualité“, op. cit., p. 6.

3. Уједињена социјалистичка партија – PSU

PSU је рођена „из два одбијања и једне наде“⁷³ : то јест, противљење Алжирском рату, противљење деголистичком режиму и нада у обнову француског социјализма, у време када се француска радничка класа нашла ухваћена у „братоубилачкој борби“.⁷⁴

У истој просторији у којој је дошло до раскола SFIO, у Иси-ле-Мулиноу, 3. априла 1960. године, састали су се делегати трију левичарских партија: Аутономне социјалистичке партије (PSA), Уније социјалистичке левице (UGS⁷⁵) и Комунистичка трибина (TC). Видели смо које су биле околности, ограничења и наде које су довеле до рађања PSA. Комунистичка трибина, основана 1956. године, окупила је комунистичке активисте који се нису слагали са политиком КПФ-а. Најкомплекснији је био (UGS), рођен 1957. спајањем Нове левице („у основи интелектуалне и париске“⁷⁶) и Покрета ослобођења народа.

Видећемо нешто касније каква је била улога католичких кругова синдиката CFTC/CFDT у оквиру „друге левице“, али ове везе са католицима су долазиле и из PSU, с обзиром на то да су они учествовали у оснивању ове странке. Историја ове политичке групе је следећа: некадашњи чланови Хришћанске радничке омладинске (JOC⁷⁷) су пре рата основали Хришћански раднички савез (LOC⁷⁸). Ова организација се током окупације трансформисала у Народни покрет породица (MPF⁷⁹), али је истовремено почела да мења своју природу и да брине о заступљености радника и радничких породица. Покрет је тада напустио своју припадност цркви и постао Покрет ослобођења народа (MLP⁸⁰), узео директног учешћа у политици и учествовао у стварању UGS-а.⁸¹ Штавише, због секуларизма SFIO и радикала, постојала је „нека врста алергије између левичарских католика и SFIO или партије радикала“ и из тог разлога су католици својевољно бирали PSU, који је окупљао највећи број хришћана после MRP-а.⁸² Ово питање посвећености католика у оквиру социјалистичког покрета било је веома важно, с обзиром на то да се тада, према истраживањима, две трећине до четири петине бирачког тела левице изјашњавало као „на овај или онај начин, католичко“.⁸³

Упркос овој сложености, није тешко реконструисати историју рођења PSU и разумети логику ових догађаја. Много је компликованије формулисати каква је била политика нове партије и њен званични став о неком питању, када знамо за ову идеолошку хетерогеност. Проблем настаје утолико више када говоримо о „другој левици“ у целини.

Иако је контекст Алжирског рата и повратка генерала Де Гола на власт очигледна, рођење PSU не можемо сместити само међу ове догађаје, већ на њу морамо гледати као на резултат свих саморефлексија унутар левице, њеној потреби за јединством, која је недостајала још од Конгреса у Туру, и обнове социјализма. Због тога назив „уједињена“ није, у очима активиста, био само испразан израз њене сложености, већ је садржавао

⁷³ *France Observateur*, le 24 janvier 1963, p. 7.

⁷⁴ *Perspectives Socialistes*, n° 63-64, août-septembre 1963, p. 3.

⁷⁵ Union de la gauche socialiste.

⁷⁶ Marc Heurgon, *Histoire du PSU*, p. 9.

⁷⁷ Jeunesse ouvrière chrétienne.

⁷⁸ Ligue ouvrière chrétienne

⁷⁹ Mouvement Populaire des Familles

⁸⁰ Mouvement de Libération du Peuple

⁸¹ Marc Bergoin, „Des chrétiens en quête d’engagement“, *France Observateur*, le 26 octobre 1966, p. 27.

⁸² *Ibid.*, 29.

⁸³ Jacques Ozouf, „Les catholiques français ont-ils changé?“, *France Observateur*, le 26 octobre 1966, p. 32.

наду у истинско јединство. Само постојање PSU било је оправдано „у мери у којој доприноси трансформацији француске левице, где својим промишљањима, својим ставовима и иницијативама подстиче оне који и у другим партијама и у синдикатима раде на њеној обнови“.⁸⁴

Могло би се рећи да је политика сарадње са синдикатима била у темељима PSU од њеног рођења – њена декларација у Клишију из 1961. године дефинисала је „социјалистички фронт“ као равноправан савез политичких, синдикалних и друштвених снага свих врста.⁸⁵ Ова сарадња је била од обостраног интереса, с обзиром на то да „за многе синдикалисте подржати PSU значи изградити себи политичког саговорника за каквим осећају потребу; за PSU, промовисати синдикате, арбитрирати иза њих ако је потребно, значи превазилажење сопствене слабости, разбијање своје изолације, изградњу масовне базе“.⁸⁶

PSU је била једина партија способна да прихвати и каналише тежње за новим грађанством и друштвеном модернизацијом и да се кроз нова решења избори за социјализам.⁸⁷ Исход овог рада био би програм транзиције, који би довео до социјализације главних средстава за производњу, под управом радника – „минимални услов за еволуцију ка социјалистичком режиму“ – и успостављање социјалистичке демократије, која би била истовремено и демократска и револуционарна.⁸⁸ Са идеолошке тачке гледишта, струје унутар PSU су се дефинисале као марксистичке, угрубо говорећи, остајући критичне према класичним текстовима, као и према земљама у којима су на снази били номинално марксистички системи.⁸⁹ Такође, одлучно се било против тога да социјализам ограничава слободе – зато је Роза Луксембург сматрана за једну од „најбољих социјалиста“.⁹⁰ Интелектуални рад PSU, као лабораторије идеја, резултирао је „већином тема које ће за читаву генерацију представљати врело из ког извире обнова левице“.⁹¹

Међутим, главни проблем ове странке биле су њене унутрашње, суштинске разлике. Од свог настанка окупљала је присталице комунизма, социјалдемократије,

⁸⁴ Gilles Martinet, „Les nouvelles chances du PSU“, *France Observateur*, le 14 novembre 1963, p. 6.

⁸⁵ Manuel Bridier, „Adresse aux syndicats“, према: François Dalbert, *Archives d'espoir. 20 ans de PSU: 1960–1980*, op. cit.

⁸⁶ Marc Heurgon, *Histoire du PSU*, op. cit., p. 259. Жил Мартине, позван почетком 1970-их на конференцију од стране Cercle d'Études pour l'Unité Socialiste, признао је да „Велика слабост политичких организација левице, било Социјалистичке партије, клубова, PSU или револуционарних група, произилази из њиховог лошег друштвеног састава. То су или организације функционера или организације интелектуалаца. За разлику од Комунистичке партије, ове организације имају слабе народне корене. Једина масовна социјалистичка организација данас се зове CFDT. Због тога се толико пројекта доводи у питање. Али морамо бити врло јасни у вези овога. Снага CFDT-а лежи у његовом синдикалном деловању и аутономији у доношењу одлука. Она не може учествовати у политичком подухвату националног карактера. С друге стране, њени активисти могу помоћи у стварању народног социјалистичког покрета који би кренуо из основа и који би себи у почетку поставио крајње конкретне циљеве борбе: становање, животну средину, здравље, транспорт итд.“ Fondation Nationale des Sciences Politiques, *Archives d'histoire contemporaine*, MR 6, Dossier 4, Centre d'études, de recherches et d'éducation socialistes (CERES) 1970–1974.

⁸⁷ Mathias Bernard, *La France de mai 1958 à mai 1981*, op. cit., pp. 58–59.

⁸⁸ Marcel Pierre, „Le socialisme français à l'épreuve de l'histoire“, op. cit., pp. 60–61.

⁸⁹ Говорећи о проблемима економских и друштвених структура, Андре Филип наводи пример из „Сједињених Држава, где радничка класа, захваљујући снажној синдикалној организацији, успева да стално побољшава свој животни стандард, и СССР где се под именом радничке диктатуре заправо реконституише друштвена диференцијација класа и доминација нове технократије привилегованих...“ *La démocratie industrielle*, Paris, PUF, 1955, p. 1.

⁹⁰ Michel Rocard, *Parler vrai*, op. cit., p. 19.

⁹¹ Serge Berstein, *La France de l'expansion*, op. cit., p. 138.

радикализма, католичке радничке акције, троцкизма итд. и није јој недостајало интелектуалног богатства. Међутим, није имала ни унутрашњу равнотежу, јер је од почетка била „превише париска, превише 'интелектуална'“.⁹² Сукоби, ривалства, унутрашње дебате међу тенденцијама дале су партији „хаотичан“ (*bordélique*) изглед.⁹³

Приоритет дат борби против алжирског рата и антиколонијализма ставио је у други план сукобе који су постојали унутар левице. Отуда је веома озбиљна криза погодила PSU када се завршио рат у Алжиру и када су многи активисти желели да се врате у SFIO. Према Мишелу Рокару, током кризе 1962. PSU је изгубила више од половине својих чланова.⁹⁴ Такође, конгрес у Алфортвилу (јануар 1963.) учинио је јавним неколико тенденцијских фракција унутар PSU (тачније седам), а странка се у наредним месецима неће уравнотежити.⁹⁵ Ове струје се могу разврстати у две главне групе: с једне стране, умерени, који потичу из PSA и на линији су Пјер Мендес-Франса („мендезисти“), који су углавном били заинтересовани за повратак левице на власт и, с друге стране, „конгломерат бивших комуниста и прогресивни католици“, чија је брига била редефинисање левице и њеног мишљења.⁹⁶

Овим левичарским пројектима обнове посебно је недостајала политичка пракса. Током председничких избора 1965. целокупна левица је подржала Франсоа Митерана и добила охрабрујући резултат, који је већ поменут. Али дан након избора, PSU је одбио да се придружи Федерацији демократске и социјалистичке левице (FGDS⁹⁷), Митерановом пројекту за окупљање левице.⁹⁸

PSU је тражио друго решење, на шта указује и њен економски програм из 1964.

⁹²Louis Mexandeau, *Histoire du Parti socialiste*, op. cit., p. 332.

⁹³„Вратимо се на ову реч „хаотичан“. Да, истина је, у PSU смо, током свих ових година, били богати у свим разликама, у свим нијансама левице; ипак, оне се нису збрајале. Имали смо сву разноликост француске левице: праве социјалдемократе, жељне не само да затраже опроштај за алжирску грешку, већ и да је исправе, изванредан број аутентичних комуниста који су желели морални и антиколонијалистички комунизам, групе католика у процесу секуларизације, правих, способних да иду до краја свог политичког опредељења, и да критикују своју Цркву. Неки троцкисти такође [...] Овај збир интелектуалних и политичких перфекционизама из великих традиција француске левице је, истина, дошао у PSU кроз неку врсту негације. Али ниједна од ових струја није направила интелектуално улагање да открије и разуме друге. Ипак, ова чудна кућа је оставила траг.“ Michel Rocard, *Si la gauche savait*, op. cit., p. 91.

⁹⁴ Michel Rocard, *Si la gauche savait*, op. cit., p. 88.

⁹⁵„Демократија, ова реч је вероватно била најчешће коришћена током дебата на конгресу и дискусија које су уследиле. Међутим, политички услови су били такви да ток није текао, тај дијалог није успостављен. Док се демократија заснива пре свега на нади да се убеди и увери, појачана активност тенденција резултирала је ратом секти у коме су све границе биле добро чуване, прелази из једне струје у другу практично забрањени, а позиције дефинитивно склеротичне.“, P. S. „Le P.S.U. et la crise du socialisme“, *Perspectives Socialistes*, n° 62, juillet 1963, p. 8.

⁹⁶ Mathias Bernard, *La France de mai 1958 à mai 1981*, op. cit., p. 59.

⁹⁷ Fédération de la gauche démocrate et socialiste

⁹⁸ Противећи се програму за законодавне изборе 1967. и платформи за сарадњу читаве левице, коју је FGDS, симболично, 14. јула 1966. објавио, Жил Мартине је написао: „То је зато што се лидери Федерације, међу којима је већина привржена класичном парламентарном систему, не усуђују се да иду против народног расположења које је тренутно повољно за избор председника Републике општим правом гласа. Такође, и изнад свега, они не замишљају да проблем демократије у данашњим индустријским друштвима далеко превазилази оквире дилеме 'парламентарни режим или председнички режим' и да се посебно тиче израде плана, контроле центара за доношење одлука и уопштено учешће радника у управљању економијом. [...] Јер оно што морамо да супротставимо неокapитализму је нова визија социјализма, а не визија коју смо могли имати пре петнаест или двадесет година. На овај начин, расправа о програму није неопходна само за унапређење наших савезника: она нам мора помоћи да се сами развијамо“. „La gauche française et ses programmes“, *Revue internationale du socialisme*, n° 16-17 (année 3–1966), p. 398.

године.⁹⁹ Априла 1966. одржани су „социјалистички сусрети“ (rencontre socialiste) у Греноблу, под вођством PSU и са циљем „дефинисања елемената модерног социјалистичког програма, примењивог у средњем року од стране левице након што освоји власт“.¹⁰⁰ То је био израз идеје да, супротно принципу FGDS, левица не може да се уједини без претходног јасног дефинисања циљева које треба постићи. Једна од тема на конференцији била је и социјалистичка економија – нарочито планирање, али и демократско управљање предузећима.¹⁰¹ На овој конференцији је такође приказан пројекат Мишела Рокара, „Деколонизујмо провинцију“, који је изразио идеал локалне и партиципативне демократије.¹⁰² Ови принципи су ушли у програм Партије 1967. године, дефинишући политику изградњу демократије кроз демократију у држави, демократију на локалу и у регионима и демократију у предузећима, подразумевајући проширење овлашћења постојећих савета у предузећима, премда то још увек није било право управљање од стране радника.¹⁰³ Спремност Партије да остане верна овом ставу потврђена је на Конгресу у Паризу 1967. године, када је PSU показала колико је неповерљива према FGDS-у и Митерану лично, поново одбијајући да уђе у Федерацију и пронађе заједнички језик с Комунистичком партијом, што је изазвало нови талас одлазака из PSU.¹⁰⁴

У међувремену је „мислећа левица“ размишљала и „ако PSU није успела да обнови структуре социјалистичког покрета, успела је да му обнови мисао“.¹⁰⁵ Решење које је предложено насупрот деголистичком личном режиму није било „чисто и једноставно поновно успостављање старог парламентарног система“, јер у новим условима не би дао адекватан одговор. Напротив, предложено је „спровођење програма социјалистичке демократије, демократије која технократском приступу привреди и друштву супротставља учешће радника на свим нивоима управљања и одлучивања“.¹⁰⁶ Занимљиво је приметити да је насупрот деголовском концепту моћне Француске (националистички концепт у својим основама) постављен концепт социјалистичке земље.¹⁰⁷ Међутим, за наше истраживање најзанимљивије су анализе стања у фабрикама и реформе које су биле препоручене, јер су ова промишљања о друштву и привреди створила повољну интелектуалну и идеолошку климу за проучавање принципа југословенског социјализма, али и за припрему сопственог самоуправног покрета.

Већ 1955. Андре Филип, професор Правног факултета у Паризу и министар из редова социјалиста (искључен из SFIO 1958, члан PSA, а потом и Политичког комитета PSU до 1962), написао је дело *Индустријска демократија*.¹⁰⁸ Овој књизи претходи рад који је посветио уједињеној Европи и међународним економским институцијама које је

⁹⁹ Уп. „Démocratie, contrôle, socialisation“, *Tribune Socialiste*, n° 207, le 26 septembre 1964, pp. 4–5.

¹⁰⁰ Janine Mossuz, „La rencontre socialiste de Grenoble“, op. cit., p. 967.

¹⁰¹ *Tribune Socialiste*, n° 284, 30. avril 1966, p. 8.

¹⁰² Rocard, *Si la gauche savait*, op. cit., pp. 104–106. Уп. *Tribune Socialiste* n° 303, 26 novembre 1966, pp. 4–5.

¹⁰³ *Tribune socialiste*, n° 311, 19 janvier 1967, spécial programme, pp. 2–8.

¹⁰⁴ Mathias Bernard, *La France de mai 1958 à mai 1981*, op. cit., p. 72.

¹⁰⁵ Jean-François Kesler, *De la gauche dissidente au nouveau Parti socialiste*, op. cit., p. 379.

¹⁰⁶ Gilles Martinet, „L’avenir du gaullisme“, *Revue Internationale du Socialisme*, n° 3 (première année–1964) p. 278.

¹⁰⁷ „Истина је да би Француска могла поново да се појави као велика земља само у једном случају. У случају да буде прва нација која ће изградити социјализам у слободи, прва нација која ће пружити доказе да је могуће уништити систем приватног присвајања средстава за производњу без успостављања партијске или личне диктатуре и, напротив, омогућавајући процват стварније и потпуније демократије.“ Gilles Martinet, „Quelle démocratie?“, *Tribune du Peuple*, le 5 mars 1960, према: François Dalbert, *Archives d’espoir. 20 ans de PSU: 1960–1980*, op. cit.

¹⁰⁸ *La démocratie industrielle*, Paris, PUF, 1955.

сматрао потребним.¹⁰⁹ Овога пута покушао је „ићи даље од проучавања политичких оквира нове Европе, и тражити шта би требало да буде друштвени садржај ове Европе“ (р. VII). Проучавао је психолошке услове рада у фабрици, промене које су већ у току у Француској и другде и закључио да „радничка борба нашег времена подразумева не само борбу за повећање номиналних плата, већ учешће у основним економским институцијама, у оквиру којих се доносе главне одлуке које одређују расподелу националног дохотка“ (р. VIII). Веровао је да је тадашња фабрика била ауторитарна средина и еклатантан пример друштвене неправде. За њега је основни проблем био промена саме психолошке атмосфере у фабрици и анализирао је услове рада најамних радника, односно методе њиховог побољшања.

До 1960. Филип је чак прецизирао темеље нове социјалистичке струје.¹¹⁰ Он је преиспитао многе елементе политике и система вредности које су карактерисале западноевропску културу кроз трендове економског и друштвеног развоја, све до обима и граница деловања радничких синдиката. Затим је предложио „модерни социјализам, прилагођен овом свету који се брзо мења“ (р. 195). За њега је социјализам морао да укључи економску демократију, која би се изражавала кроз демократску контролу плана, регионалну и локалну децентрализацију у његовом спровођењу, аутономију најважнијих функција и вршење ефективне радничке контроле (р. 206). Социјализам би био само техника за постизање заједничких демократских вредности, а Филип је подсетио да социјализма није било ван демократије (р. 226). Коначно, да би се припремила обнова француске демократије, Филип се залагао за формирање модерне социјалистичке партије: било је очигледно да није био задовољан почецима PSU (р. 233).

Центар за социјалистичке студије окупио је, почетком 1963. године, Пјера Навила, Сержа Малеа, Клода Лефора и Пјера Мендес-Франса, у дебати коју је модерирао Лоран Шварц, око проблема демократског управљања привредом. Упркос одређеним разликама између ових учесника са леве, сложили су се да је

економска демократија, а самим тим и социјализам могућ само ако се управљање на различитим нивоима спроводи од стране радника или бар заједно с њима. Економска демократија се неће постићи само чињеницом да демократски изабрани парламент, чак и уз савете свих заинтересованих, одлучује о плану. Да бисмо постигли демократију, не могу се само лепити неке нове закрпе на фасаду режима какав знамо, већ морамо модификовати структуре од врха до дна и срушити цео капитализам, знајући шта треба ставити на место.¹¹¹

Или, узмимо још један пример: на Корчули је 1964. године одржан један од филозофских сусрета познатих као „Корчуланска љетна школа“. Овај конкретни састанак познат је пре свега по дебати између Сержа Малеа и Херберта Маркузеа о будућности класне борбе и саме радничке класе. Маркузе је имао песимистичан закључак и показао апсолутни недостатак поверења у револуционарни потенцијал радничке класе у капиталистичким друштвима. Мале се томе успротивио наглашавајући улогу појединих сектора радничке класе коју су развој технологије и аутоматизације изнели у први план. Радило се о „Новој радничкој класи“, како је назвао свој рад,¹¹² која би могла донети револуционарне промене. Наравно, то није била револуција против сиромаштва, већ борба за учешће у моћи одлучивања – ипак револуција јер би промена у друштву била веома дубока, а не зато што се заговарало насилно освајање власти.

¹⁰⁹ *L'Europe unie et sa place dans l'économie internationale*, Paris, PUF, 1953.

¹¹⁰ André Philip, *Pour un socialisme humaniste*, Paris, Plon, 1960.

¹¹¹ „Les travailleurs peuvent-ils gérer l'économie ? Débat entre Pierre Naville, Serge Mallet, Claude Lefort et Pierre Mendès-France“, *Les Cahiers du Centre d'Études Socialistes*, n° 23-24, 1–15 février 1963, p. 4.

¹¹² *La nouvelle classe ouvrière*, Paris, Éditions du Seuil, 1964 ; édition augmentée : Paris, Éditions du Seuil, 1970.

Дубока револуција, с обзиром да проста парламентарна већина и реформизам у оквиру постојећег система нису били довољни.

Подразумева се да су проучавања искуства попут југословенског, где су се развијали модалитети радничког управљања и борбе против бирократије и технократије, била веома значајна са ове тачке гледишта. Мале је инсистирао да ово није била академска дебата, већ избор стратешке линије међународне социјалистичке мисли за офанзивну стратегију.¹¹³ Међутим, то није било мишљење које је делила цела PSU, када знамо колико је трендова разумела, а посебно не мишљење целокупне левице.¹¹⁴

Дакле, пре маја 1968 се не можемо говорити о правој самоуправној струји унутар PSU која би желела да спроведе такав пројекат у Француској, већ о бројним идејама и трендовима који су имали за циљ реформу друштва, елиминисање хијерархијских односа, подршку концепту партиципације, критику идеологије потрошње, проширење и јачање бројних општинске и локалне покрете. Једна друга организација је имала веће заслуге за промовисање концепта самоуправљања у Француској: CFDT.

4. Француска демократска конфедерација рада – CFDT

CFDT је наследница Француске конфедерације хришћанских радника (CFTC), синдикалне организације верског порекла, створене 1919. Хришћански синдикализам је испрва имао за циљ да смањи утицај социјалистичког синдикализма и био је под надзором црква. Међутим, временом је CFTC постала прави професионални синдикат, који је усвојио радничку борбу и штрајкове као начело. Ипак, све до Другог светског рата CFTC је тешко сврстати у левичарску организацију, премда су неки њени чланови почели да се крећу у том правцу.¹¹⁵

Међутим, 1946. године формирана је студијска група око часописа *Реконструкција* (Reconstruction), која је имала за циљ да деконфесионализује централу. Поред тога, часопис је увео теме попут социјализма, економског и демократског планирања итд.¹¹⁶ Што се тиче стаљинистичког социјализма Комунистичке партије, ови синдикални кругови су 1949. године изјавили: „Увек смо били и остаћемо несмањено против сваке девијације и тоталитарне употребе радничког покрета. Иако се чини да имамо заједнички метод анализе економских проблема, он заправо ништа не дугује стаљинистичком марксизму“.¹¹⁷ Ежен Декамп (Eugène Descamps) који је постао генерални секретар 1961. године, омогућио је да ова тенденција постане већина, а до

¹¹³ Serge Mallet, *Le pouvoir ouvrier. Bureaucratie ou démocratie ouvrière*, Paris, Éditions Anthropos, 1971, p. 36.

¹¹⁴ Као јасан пример можемо навести текст Мануела Бридијеа, активисте PSU, блиског троцкистима („La nouvelle classe ouvrière ou la nouvelle bourgeoisie“, *Revue internationale du socialisme*, n° 13 (année 3–1966), pp. 43–56), где он, не без презира, говори о хегемонији нових слојева над радничким покретом: „Нова радничка класа је дефинитивно у моди! Већ неколико година једва да прође месец дана да се не појави неколико књига или есеја о социолошким ефектима техничког напретка или о друштвеним последицама високе продуктивности, о новим структурама капиталистичког друштва или о улози нових слојева у радничкој стратегији...“ Бридије пак инсистира на важности „пролетерских маса“ (мануелни радници итд.) за друштвене промене од револуционарног значаја и сматра да су те нове социолошке теорије обојене духом неокапитализма.

¹¹⁵ *Histoire des gauches en France*, vol. II, (dir. Jean-Jacques Becker et Gilles Candar), Paris, La Découverte, 2004, p. 82.

¹¹⁶ Edmond Maire et Jacques Julliard, *La CFDT d'aujourd'hui*, Éditions du Seuil, Paris, 1975, p. 52.

¹¹⁷ Ibid., pp. 52–53.

деконфесионализације је дошло 1964. године, током ванредног конгреса у Паризу, када је већина наставила свој пут као CFDT, а мањина основала „CFTC сачувани” (CFTC *maintenu*).

И пре овог одлучујућег догађаја постало је видљиво да је синдикализам, иако је био „главна снага интеграције и управљања у свету рада“ (или управо због тога) морао да се трансформише током 1960-их, обележених промењеним друштвеним контекстом и повећањем активног становништва.¹¹⁸ Такође, већ око 1960. године дошло се до закључка да „формални аполитизам синдикализма представља утопију“.¹¹⁹ Такође, „политика хришћана је све мање ’хришћанска политика’, а све више дело хришћана који, помешани са другим грађанима, учествују у политичком раду“.¹²⁰

Одржавајући везе са радничким светом, CFDT је тражила сарадњу са другим друштвеним актерима, уводећи захтеве у погледу моћи у предузећу, синдикалне демократије, критике потрошачког друштва итд.¹²¹ Што се тиче странака, CFDT је у почетку задржала одређену независност од њих, не желећи да буде као CGT, снажно повезан са Комунистичком партијом, или као CGT-FO,¹²² веома близак са SFIO. Ипак, у годинама које су уследиле, CFDT се доста приближила PSU, између осталог захваљујући заједничком противљењу рату у Алжиру.

Након деконфесионализације CFDT-а било је потребно пронаћи нови идеолошки и политички темељ за окупљање и интеграцију чланства, као и смисао нове синдикалне борбе. Окренуло се реформи друштва и до краја 1960-их дошло је до јасног померања ка социјализму. Концепт самоуправљања је ту нашао своје место. Интерес за самоуправљање се појавио у крилу CFDT-а током 1964. године, у оквиру Текстилне федерације (чији је истакнути члан био Фредо Крумнов (Frédé Krumnow)) и 1965. године, код Федерације хемијске индустрије (чији је истакнути члан био Едмон Мер), као и у припремном тексту за конгрес Грађевинске федерације.¹²³

Међутим, самоуправљање је као појам значило политичку преокупацију, а не само старање за квалитет живот радника, третман односа шефова и запослених итд.¹²⁴ Ипак, као што ћемо видети, политику CFDT-а најдубље су обележили догађаји из маја 1968. године, између осталог и због тога што је цела ова еволуција ка социјализму била пре свега резултат синдикалне праксе, а не резултат извештаја, дебата, седница, конгреса итд.¹²⁵ С друге стране, ови процеси се, очекивано, нису развијали без супротстављања

¹¹⁸ Mathias Bernard, *La France de mai 1958 à mai 1981*, op. cit., p. 91.

¹¹⁹ Marc Heurgon, *Histoire du PSU*, op. cit., p. 258.

¹²⁰ Robert de Montvalon, „Les catholiques français en quête d’une nouvelle frontière politique“, *Revue Internationale du Socialisme*, n° 9 (deuxième année – 1965) : „Хришћани који су највише укључени у политику су заправо људи који желе да буду слободни, који нису одустали од тражења смисла друге индустријске револуције и одбијају да га дефинишу *a priori*. Снажно одбацавање политичког догматизма и опортунизма: то су две карактеристике новог политичког менталитета које многи католици одобравају. За њих је политика и техника и вредност.“ (p. 314) „Католици доприносе обликовању француског друштва кроз безброј јавних и приватних организација, посвећених економији, друштвеном деловању и регионалном развоју.“ (p. 315) „Француски католици, дакле, нису организована политичка снага и то је јако добро. Али они су резерва политичке савести коју холистички систем и политичка криза Француске спречавају да се испоље другачије осим кроз сувише дискретно размишљање и акцију на локалном нивоу.“ (p. 316)

¹²¹ Mathias Bernard, *La France de mai 1958 à mai 1981*, op. cit., pp. 92.

¹²² Confédération Générale du Travail – Force Ouvrière.

¹²³ E. Maire, A. Krumnow et A. Detraz, *La CFDT et l’autogestion*, Paris, Les éditions du CERF, p. 76 ; Frank Georgi, *L’Invention de la CFDT (1957–1970). Syndicalisme, catholicisme et politique dans la France de l’expansion*, Paris, Éditions Ouvrières, 1995, p. 452. et 454.

¹²⁴ Mathias Bernard, *La France de mai 1958 à mai 1981*, op. cit., p. 131.

¹²⁵ Edmond Maire et Jacques Julliard, *La CFDT d’aujourd’hui*, op. cit., p. 16.

унутар организације, посебно када се узму у обзир њена величина, унутрашња сложеност и природа синдикалне борбе – говорило се о „три CFDT-а“: студијски биро, политичке струје и оперативне синдикалне снаге, при чему је сваки од ових делова имао своје засебно лице.¹²⁶

Пре него што пређемо на техничке детаље ове идеолошке промене, споменимо карактер везе између хришћанства и социјализма са становишта активиста. Случај о коме говоримо је утолико занимљивији јер је везан за Југославију. У питању је разговор који је Фредо Крумнов водио с неким југословенским комунистима 1965. о могућности да буде и верник и да води рачуна о друштвеној изградњи:

Те вечери сам био наведен да потврдим да сам и сам хришћанин, да верујем у бога, бога љубави; да је за мене вера била услов, снажан подстицај који ме је гурнуо у борбу за правду, за једнакост, слободу сваког мушкарца, сваке жене, народа и човечанства; да није било могуће, с једне стране, веровати у бога који је оставио поруку љубави, и сматрати ову љубав универзалним законом и правилом, а са друге стране подржавати друштво експлоатације и отуђења. Како тврдити да волите друге без побуне против сваког угњетавања, сваке доминације?¹²⁷

За крај, цитирамо опаску која показује идеолошко богатство и дуг пут којим је CFDT прошао док није стигао до формулисања самоуправних теза које нас највише занимају: „Од социјалног католицизма с краја прошлог века до самоуправног социјализма данас, преко хришћанске демократије између, рекло би се да је читаво поље могућности, или скоро, обухваћено током прилично турбулентне еволуције“.¹²⁸

5. „Ерупција“ 1968. године

Догађаји из маја 1968. године представљају веома важан тренутак у историји француске левице, који је до данас утицао на многе друштвене вредности. Тада је јасно изражена жеља да се окончају важећа друштвена правила игре, да се „промени живот“ и да се освоји право на одлучивање. Штавише, и то је веома важно за нашу тему, догађаји из маја могу се схватити као почетак француског експеримента самоуправљања. Тема самоуправљања дошла је као одговор на питања како наставити динамику борби из маја '68, како изразити тежње рођене из овог покрета, на које организације се ослонити, како знати које политичке опције омогућавају изборну победу левице, итд.

Интересантно је приметити да у Француској није било стварне економске кризе, али да су догађаји показали незадовољство ауторитарним структурама у индустрији, системом власти и доминације. Сматра се да је мај 1968. представљао „радикални пробој“ са 7,5 до 9 милиона људи у штрајку.¹²⁹ Покрет је изнедрио веома озбиљне захтеве, који су имали за циљ да измене основне друштвене односе и који су имали

¹²⁶ Frank Georgi, *L'Invention de la CFDT*, op. cit., pp. 18–19.

¹²⁷ „Хришћанин, као радник, има исте разлоге као и сви други радници да се бори за друштво без профита, братско, егалитарно, бескласно друштво. Али Љубав у коју верује даје му још један разлог више, још један мотив да заузме своје место у потпуности, у борби против експлоатације. Љубав коју има према другима мора да га гурне у ову борбу охрабрујући га да иде даље. Дакле, вера му мора бити покретачка снага, а не кочница“. Frédo Krumnow, *Croire ou le feu de la vie*, Paris, Éditions ouvrières, 1974, p. 11.

¹²⁸ Edmond Maire et Jacques Julliard, *La CFDT d'aujourd'hui*, op. cit., p. 11.

¹²⁹ Ingrid Glicher-Holtey, „France“ in *1968 in Europe. A History of Protest and Activism, 1956–1977* (ed. by Martin Klimke and Joachim Scharloth), New York, Palgrave Macmillan Transnational History Series, 2008, p. 117.

„управљачку“ природу.

Улога CFDT није била важна само за штрајк радника, већ и због њене подршке студентским захтевима. Изражавајући ту подршку, CFDT је први пут искористила реч *самоуправљање* у конфедералном саопштењу 16. маја.¹³⁰

UNEF¹³¹ (Национална унија студената Француске), чије чланство је традиционално било блиско странкама левице, па је и синдикат у целости био под њиховим утицајем, критиковао је структурне слабости универзитета и владине планове реформе још од средине 1960-их. Штавише, руководство UNEF-а преузели су студенти PSU-а 1967. године, а Марк Хеургон (Marc Heurgon), један од најважнијих људи PSU-а је био нека врста саветника Жаку Соважоу (Jacques Sauvageot), потпредседнику UNEF-а.¹³² Још један детаљ, Мишел Рокард је био један од главних вођа марша 24. маја, када је полиција прекинула демонстрације и послала око четрдесет људи у болницу.¹³³

PSU је помогао да се формулише програм за промену хијерархије власти у француском друштву. У тексту под насловом „Народна моћ“, Мишел Рокар је 23. маја истакао

да једноставна промена владиног састава не би имала позитивно значење за раднике, јер би била ограничена на парламентарно решење кризе и не би имала воље да преузме одговорност да се трансформишу структуре моћи, што је жеља радника који су у борби. Једино прихватљиво решење из социјалистичке визуре кад је реч о влади је оно које би се директно заснивало на покрету радника, сељака и студената, и на систематизацији њихових напора да изразе на свим нивоима своју моћ контроле и управљања.¹³⁴

Конкретније, реч је о „радничкој моћи“ (*pouvoir ouvrier*) – право вета на одлуке послодаваца у вези са запошљавањем и условима рада, стварање радничких савета у јавним управама и установама, управљање јавним предузећима од стране представника државе и радника, итд., затим „земљорадничкој моћи“ (*pouvoir paysan*) – управљање регионалним органима планирања и производње и „студентској моћи“ (*pouvoir étudiant*) – стварна моћ на факултетима, са правом вета на било коју одлуку, итд.). Да би се остварио овај задатак, било би неопходно извршити национализацију штампе, спровести социјалистичку културну политику, стварну децентрализацију итд.¹³⁵ Захваљујући свом учешћу у овим догађајима, PSU је приновио више од десет хиљада чланова.¹³⁶ У месецима након демонстрација, PSU је наставио да се бави овом теоријском струјом и

¹³⁰ „Борба студената за демократизацију универзитета је исте природе као и борба радника за демократију на радним местима. Ограничења и неподношљиве структуре против којих се студенти буне постоје паралелно, а често и на још неподношљивији начин, у фабрикама, градилиштима, службама и администрацији (...) Индустриска и административна монархија мора бити замењена демократским структурама заснованим на самоуправљању. Проширење синдикалних слобода, признавање синдикалне секције предузећа, гаранција запошљавања, право радника да управљају економијом и својим предузећем морају бити потврђени снажније него икада. CFDT, чија је акција одређена жељом да се радници што је шире могуће укључе у одлуке које их се тичу, позива их данас да разговарају, организују се и делују на свим радним местима како би са својим синдикатима постигли поштовање слобода и демократије. Свесна дубине и ширине актуелних покрета, верна традицији француског радничког покрета, CFDT изјављује да подржава и помаже све акције које ће радници предузети за изградњу демократског друштва.“ Edmond Maire et Jacques Julliard, *La CFDT d'aujourd'hui*, op. cit., pp. 58–59.

¹³¹ Union Nationale des étudiants de France

¹³² Mathias Bernard, *La France de mai 1958 à mai 1981*, op. cit., p. 122.

¹³³ Michel Rocard, *Si la Gauche savait*, op. cit., pp. 128–131.

¹³⁴ *Tribune socialiste*, n° 373, 23 mai 1968, p. 2.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Michel Rocard, *Si la Gauche savait*, p. 144.

резолуција Шестог конгреса (Дижон, 1969), „Седамнаест теза“, бавила се радничком контролом, „новим борбама“, а све време против апсолутне моћи власника и државе.¹³⁷

Што се тиче CFDT-а, она је након 1968. прихватила стратегију класне борбе и увела у свој политички речник одређени број концепата марксистичког порекла, што је морало представљати новитет за многе чланове католичких светоназора и порекла. Самоуправљање „је попунило идентитетски вакуум створен напуштањем хришћанске референце 1964.“¹³⁸ тим више што су самоуправљачка начела одговарала хришћанском сензибилитету (хуманизам, одговорност, солидарност, итд.). Коначно, XXXV конгрес 1970. године прогласио је самоуправљање кључним концептом идентитета CFDT-а, а циљ социјализма је схваћен као ослоњен на три стуба: друштвено власништво над средствима за производњу, самоуправљање и демократско планирање.¹³⁹

„Ерупција“ маја 1968. године била је стога веома важна за развој идеја самоуправљања у Француској, с обзиром на то да су цветале током демонстрација, као теорија, али и као пракса у фабрикама и универзитетима, иако ове идеје нису одмах развијене. Ипак, када је Анри Лефевр писао у жару тренутка о догађајима из маја 1968. године и идејама самоуправљања, било је очигледно да је концепт самоуправљања већ превазишао управљање економским пословима и да је укључивао „социјалну педагогију“, да „претпоставља нову друштвену праксу, на свим ступњевима и нивоима“ и да је постао „пут ка трансформацији свакодневног живота“.¹⁴⁰

Наравно, упркос њиховом значају за историју левице и за њено идеолошко богатство, не треба заборавити да су се „мајски догађаји“ са политичке тачке гледишта завршили огромним контра-демонстрацијама деснице, распуштањем скупштине и великом победом деголистичког UDR-а¹⁴¹ на парламентарним изборима крајем јуна: десило се први пут у историји Републике да је једна група задобила апсолутну већину у Народној скупштини, а овај изборни резултат је уједно био најслабији за левицу након Другог светског рата.¹⁴²

6. Терминологија

У употреби је термин нова левица, за разлику од старе, а још чешће појмови „прве“ и „друге“ левице. Корисно је остати још мало у области терминологије, како бисмо боље објаснили која левица је у фокусу проучавања и која је важност концепта самоуправљања била за њу.

У свом тексту „Четири породице левице“¹⁴³ Мишел Винок, прославени француски историчар интелектуалне историје и историје интелектуалаца, прави разлику између републиканске левице, социјалистичке левице, комунистичке левице и ултра-левице. Прва подразумева либералну левицу након Револуције и радикале, друга означава струју која је имала за циљ да буде радничка партија и која је прихватила марксистичку доктрину, али која се интегрисала у политички и парламентарни живот, трећа је

¹³⁷ „La résolution finale“, према: François Dalbert, *Archives d'espoir. 20 ans de PSU: 1960–1980*, op. cit.

¹³⁸ Frank Georgi, „Les 'rocardiens': pour une culture politique autogestionnaire“, in Frank Georgi (dir.) *Autogestion. La dernière utopie?*, op. cit., p. 203.

¹³⁹ Edmond Maire et Jacques Julliard, *La CFDT d'aujourd'hui*, op. cit., pp. 59–60.

¹⁴⁰ Henri Lefebvre, *L'irruption: de Nanterre au sommet*, Paris, Éditions Anthropos, 1968, pp. 94–100.

¹⁴¹ Union pour la défense de la République.

¹⁴² Serge Berstein, *La France de l'expansion*, op. cit., p. 323.

¹⁴³ Michel Winock, *La gauche en France*, Paris, Perrin, 2006, pp. 7–31.

комунистичка левица након конгреса у Туру, а четврта је сачињена од многобројних левичарских струја, малих група, „често врата за улазак у свет одраслих“ (р. 28). Жан-Франсоа Кеслер додаје да се хришћанска левица уклапа у све три прве групе, с обзиром на то да није понудила специфичну струју или оригиналност.¹⁴⁴

Дефиниција „друге левике“ дошла је прилично касно, 1977. године, али овај појам се *a posteriori* користи и за означавање одређених струја левике 1960-их. У свом говору на конгресу у Нанту, Мишел Рокард је истакао разлике унутар левике на ниво „политичких култура“¹⁴⁵: „[...] у оквиру француске левике постоје две политичке културе. Таква је наша прошлост; то је можда и наше богатство. Али чињеница је да постоје две.“ С једне стране, „Најтипичнија, која је дуго била доминантна, је јакобинска, централистичка, етатистичка, националистичка и протекционистичка.“¹⁴⁶ а с друге стране је она која је:

децентрализујућа, [...] регионалистичка, она одбацује произвољну доминацију, како шефова, тако и државе. Она је ослобађајућа, било да се ради о зависним већинама као што су жене, или о мањинама које нису добро примљене у друштвеном телу: млади људи, имигранти, инвалиди. Она не верује прописима и администрацији, преферира аутономију локалних заједница и експериментисање. (р. 79–80).

Очигледно је да „прва“ левица била оличена у Комунистичкој партији и SFIO-у, док су PSU и CFDT развијале „другу“, с обзиром на то да је једна од карактеристика друге левике била управо та веза са религиозном и интелектуалном мишљу, која је имала за циљ да разуме друштво и да га реформише.¹⁴⁷

Полазећи од њене марксистичке критике, левица која је у примарном фокусу овог истраживања припада социјалистичкој. Концепт класне борбе који је CFDT коначно прихватио је марксистичка доктрина. Што се тиче PSU-а, она је тврдила да је социјалистичка партија, али његова хетерогеност значила је да окупља представнике свих „политичких породица“, од радикала до ултра-левице. Ова последња струја је била веома моћна и можемо видети да је PSU завршио у сфери „левичарства“ (*gauchisme*), пре него што се самораспустила 1990. године.

Винок уводи још једну разлику, ону између левике која жели да све понови и оне која жели да се реформише – између максималиста и реформиста (стр. 30). PSU је била странка марксистичког порекла, али која је вршила власт као социјалдемократија. Самоуправљање је било револуционарна доктрина, не само праксе, већ и саме њене суштине: то је било питање промене у друштву која би била толико дубока и важна да би се могла назвати револуционарном, али која би се постигла кроз политичку,

¹⁴⁴ Jean-François Kesler, *De la gauche dissidente au nouveau Parti socialiste*, op. cit., p. 381.

¹⁴⁵ Michel Rocard, *Parler vrai*, Paris, Seuil, 1979, pp. 76–84.

¹⁴⁶ „Република је уништила провинцијску аутономију како би осигурала сопствену консолидацију; претерано је централизовала, више него било где другде у свету, школски систем како би осигурала лаицитет; финансирала је главну економску инфраструктуру да би контролисала географију, убијајући економски развој свих наших региона. Дуго је штитила унутрашњу активност земље, што је одгајало развој индустријског капитализма. Француска радничка класа је ушла у ову логику на пуној основи: покрет заснован на захтевима, одбацивање подељене одговорности, прибегавање централној држави. Ова култура, штавише, поседује ауторитет марксизма заробљеног од стране оних који нису његови прави наследници. Јер коначно, другови, запамтите. Шта је социјализам за Маркса, осим победе у класној борби, ако не одумирање државе, асоцијативно друштво, организација производње на основу самоопредељења радника? То је марксизам. Марксизам, прави марксизам, треба поново открити, насупрот Ласалу, Лењину и Жилу Геду.“ (Ibid, p. 79).

¹⁴⁷ *Histoire des gauches en France*, vol. II, (dir. Jean-Jacques Becker et Gilles Candar), Paris, La Découverte, 2004, p. 176.

парламентарну и синдикалну борбу. Путем самоуправљања се могло бити „револуционарни реформиста“, односно задовољити обе потребе политичког деловања у Француској, између жељеног и могућег.

II Особености југословенског социјализма

1. Околности увођења самоуправљања у Југославији

Удаљавање Југославије од СССР-а представља, без сумње, догађај од прворазредног значаја у њеној историји, јер је изменио стварност Југославије у бројним областима. Ипак, није било изненађујуће што је за многе западне посматраче Југославија одмах након рата изгледала као било која друга совјетизована држава.

Обнова након рата је била снажно повезана са спровођењем комунизма по моделу СССР-а. Следећи марксистичко-лењинистичку теорију, југословенске власти су држави дале многобројна овлашћења како би организовале читав економски живот, верујући да само социјалистички систем, планиран и вођен од стране државе, може омогућити подједнако брз и уравнотежен развој, способан да мобилише све расположиве економске ресурсе и то на најбољи могући начин.¹⁴⁸

Основна средства за производњу била су национализована, а влада је спровела систематску индустријализацију. Економски и политички приоритет дат је тешкој индустрији, металургији, енергетици, рударству, производњи средстава за рад и за транспорт, у складу с паролом „индустријализација и електрификација“. То је представљало велики инвестициони напор, финансиран веома високим порезом на економске активности.¹⁴⁹

Политика на селу подразумевала је аграрну реформу, којом је земља одузета великим земљопоседницима и подељена сељацима без земље или ситним власницима, а куповина и продаја земље подлежала је одобрењу власти. Добивши земљу, сељаци су морали да је обрађују по прецизним упутствима, уз обавезну продају пољопривредних производа држави, пре уласка у будуће пољопривредне колективе, по совјетском моделу.¹⁵⁰

Југословенске власти су увеле петогодишњи план за период 1947–1952, који је био веома амбициозан и неостварив. Планирање је било врло детаљно – одређивале су се количине, квалитет и асортиман производње у свакој грани, као и продајне цене, итд. Логично, систем је био веома спор и неспособан да реагује на промене, јер је у таквим случајевима било потребно активирати целокупни административни апарат. Међутим, организација државне контроле захтевала је значајно и стално ширење бирократије. У погледу организације и функционисања предузећа није било великих промена у односу на систем пре рата — „капиталисте је заменила држава“.¹⁵¹

Међутим, ни неколико деценија касније, у доба развијеног самоуправљања, југословенски лидери нису у сваком погледу осуђивали ову политику тоталне економске

¹⁴⁸ Vladimir Unkovski-Korica, *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia. From World War II to Non-Alignment*, London-New York, I. B. Tauris, 2016, pp. 25–56; Predrag Vranicki, *Historija marksizma II*, Zagreb, Centar za kulturnu djelatnost, 1987, pp. 368–369.

¹⁴⁹ Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Jugoslavije. Glavni procesi 1918–1985*, Zagreb, Školska knjiga, 1985, pp. 113–117.

¹⁵⁰ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988. Treća knjiga. Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*, Beograd, Nolit, 1988, p. 101; Срђан Милошевић, *Аграрна политика у Југославији (1945–1953)*, Докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, 2015, pp. 288–318, 334–361.

¹⁵¹ Radivoje Uvalic, « L'organisation économique de la Yougoslavie », *Politique étrangère*, vol. 17, n° 6 (1952), p. 489; Unkovski-Korica, op. cit, pp. 61–67.

етатизације, сматрајући да је у то време била неопходна за успостављање нових економских односа.¹⁵²

Уговори закључени са СССР-ом обавезивали су Југославију да своје производе испоручује по веома ниским ценама, док је оно што је испоручивао СССР она морала скупо да плати. Заједничким предузећима управљали су совјетски „економски стручњаци“, чији став често није био сасвим пријатељски. Југословени су тражили сарадњу на равноправној основи са СССР-ом, што није одговарало совјетском третману „народних демократија“. Стаљин је у јуну 1948. резолуцијом Информбироа дефинитивно оптужио југословенске власти за издају револуције и непријатељство према СССР-у; осуда коју су оне 29. јуна јавно одбиле и тиме разбиле монолитност комунистичког блока.¹⁵³ Југословенске вође су, будући да их је Стаљин критиковао да су били превише помирљиви према богатим сељацима, кренули су са убрзаном колективизацијом, што је изазвало економске и политичке потешкоће које ће потрајати све до распуштања земљорадничких задруга колхозног типа 1953. године.¹⁵⁴ С друге стране, Пети конгрес КПЈ, одржан у Београду 1948. године, постао је познат по томе што је изразио побуну југословенских комуниста против КПСС, одбацивањем резолуције Информбироа о стању унутар југословенске партије и државе. Ипак, КПЈ је још увек наступала дефанзивно и на Конгресу су се могле чути изјаве верности Стаљину.¹⁵⁵ Временом се ситуација променила и већ на наредном, Шестом, конгресу КПЈ (СКЈ), 1952. године, Југословени су били ти који су почели да оптужују Совјете да су изградили систем којим управља бирократска каста, чији је резултат био државни капитализам.¹⁵⁶

Југославија се нашла у међународној изолацији, али и у великој оскудици. Економска блокада од стране источних земаља погоршана је двогодишњом сушом која је уследила након раскола. Потпуно изолована од Истока, Југославија се окреће Западу ради ублажавања ефеката блокаде и учвршћивања своје позиције. Захваљујући овом окретању ка капиталистичким земљама, добија значајну економску, финансијску и војну помоћ, што јој омогућава да опстане.¹⁵⁷

Иако економски оријентисана ка Западу, Југославија тежи да остане неутрална и независна на дипломатском плану, нарочито у УН, и да у спољној политици понуди флексибилнију визију сарадње, дијалога и активног приближавања држава. Одлучује да

¹⁵² То је наведено и у Programu SKJ iz 1958. godine: *Program Saveza komunista Jugoslavije. Usvojen na Sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije* 22–26. aprila 1958, Beograd, Komunist, 1976, pp. 107–110.

¹⁵³ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, op. cit., p. 212; Leonid Ia. Gibianskii, „The Soviet-Yugoslav Conflict and the Soviet Bloc“, in *The Soviet Union and Europe in the Cold War, 1943–53*, eds. Francesa Gori and Silvio Pons, London: Palgrave Macmillan, 1996, pp. 222–245.

¹⁵⁴ „Rezolucija Informacionog biroa komunističkih partija o stanju u Komunističkoj partiji Jugoslavije, 28. juna 1948“, u *Jugoslavija 1918–1984. Zbirka dokumenata*, priredili Branko Petranović i Momčilo Zečević, Beograd, Rad, 1985, pp. 765–768.

¹⁵⁵ Dennison Rusinow, *The Yugoslav Experiment 1948–1974*, Berkley-Los Angeles, University of California Press, 1978, pp. 30–31.

¹⁵⁶ Josip Broz Tito, „Borba komunista Jugoslavije za socijalističku izgradnju“, *VI Kongres Komunističke partije Jugoslavije (Saveza komunista Jugoslavije) 2-7 novembra 1952. Stenografske beleške*, Beograd, Kultura, 1953, pp. 30, 38,

¹⁵⁷ „Military and economic agreements were signed with the US, the first step in a bilateral relationship which began with bank loans, and extended through food aid to an agreement (in November 1951) on military cooperation. During the same year, hostilities with Austria and Germany were at last formally terminated, and a three-power conference in London (the US, the UK and France) awarded Yugoslavia a US\$500 million grant-in-aid, which was crucial in kick-starting the crippled economy. By 1955, Yugoslavia had received US\$1.187 billion from the United States, distributed equally between economic and military aid, and another injection of US\$420 million from UNRRA“. Leslie Benson, *Yugoslavia: A Concise History*, New York, Palgrave-Macmillan, 2001, pp. 95–96; Unkovski-Korica, op. cit, pp. 72–75.

остане на социјалистичком и револуционарном курсу, иако је била приморана да успостави блиску сарадњу са западним земљама. Од тад је постало јасно да је у обе политичке сфере – унутрашњој и спољној – Југославија започела изградњу националног и независног социјализма.

Ако су Југословени критиковали совјетски систем, осуђујући његове етатистичке девијације (бирографија и пре свега издаја марксистичког социјализма), морали су да пронађу решење које би омогућило да остану социјалисти, а да не буду стаљинисти. Штавише, били су принуђени да нађу метод којим би ублажили период диктатуре и обезбедили народну подршку, неопходну како би се ублажила међународна изолација у којој се нашао партијски врх. Оно што су лидери предложили било је оживљавање револуционарних идеја које су претходиле Стаљину, а укључивале су и концепт одумирања државе.¹⁵⁸

Тим путем, КПЈ је у току 1949. године дошла до идеје о радничким саветима.¹⁵⁹ Самоуправљање је уведено „Основним законом“ 1950. године.¹⁶⁰ Сва државна предузећа морала су имати раднички савет, чије су чланове бирали радници на тајним изборима. Савет је усвајао основне планове и завршни рачун, бирао и разрешавао управни одбор, разматрао његове извештаје, и што је најважније — одлучивао о расподели дела акумулираних средстава која су остала на располагању предузећу. Управни одбор је одређивао месечне планове, организовао производњу, доносио планове рада за раднике, док се директор бавио извршењем планова, закључивањем уговора и извештајима државним органима. Радницима се тако дало право да бирају и буду бирани у организацијама рада, у представничким телима друштвено-политичких заједница, као и да расправљају о одлукама државних органа или предлажу иницијативе које утичу директно на политички живот земље. Пре свега, самоуправљање је требало да радницима обезбеди право да непосредно одлучују о друштвеним питањима.¹⁶¹

Да би се окончала ситуација у којој је држава једини управљач национализованим средствима за производњу, и да би се осигурало удруживање непосредних произвођача, проглашен је концепт друштвене својине.¹⁶² Сматрало се да државни капитализам, иако у почетку неопходан, доводи до бирократизације, те да држава постаје самостална друштвена сила. У званичним говорима, најопаснијим непријатељем комуниста постаје — бирократија. Уведена је политика „три Д“ — децентрализација, деетатизација и дебирократизација.¹⁶³ Овај процес је надилазио оквири економије и администрације, омогућавајући одређено ослобађање целог друштва — од привреде и управљања, до уметности и архитектуре. Да би се нагласила важност ових реформи, Партија је 1952. променила име у Савез комуниста Југославије — наравно, намера је била да се поред имена, истовремено измени и суштина Партије.¹⁶⁴

Увођењем самоуправљања, југословенски лидери су покушали да изграде аутентичан економски систем који се није ослањао ни на један од постојећих модела. Ипак, стално су понављали да се не ради о новом концепту, већ о истинском марксизму,

¹⁵⁸ Dejan Jović, *Uvod u Jugoslaviju*, Novi Sad, Akademska knjiga, 2024, pp. 114–115.

¹⁵⁹ Olivera Milosavljević, *Država i samoupravljanje*, Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, 1987, 30–31.

¹⁶⁰ „Osnovni zakon o upravljanju državnim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnog kolektiva“, *Sl. list FNRJ*, broj 43/50.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Marko Grdešić, Mislav Žitko, *Socialist Economics in Yugoslavia. A Critical History*, London-New York, Routledge, 2026, pp. 35–36.

¹⁶³ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, op. cit, p. 297.

¹⁶⁴ Dušan Bilanžić, *Historija SFRJ*, op. cit, pp. 221–223; Dennison Rusinow, op. cit, p. 73.

потиснутом и скоро заборављеном након доласка Лењина на власт у СССР-у.¹⁶⁵ С друге стране, све више се говорило о „економским законима“ и независности науке, што је довело у питање дотадашњи стриктно марксистички однос према науци.¹⁶⁶ Планска привреда је настављена, али је постала много флексибилнија, бавећи се само „основним пропорцијама“,¹⁶⁷ у складу са законом из 1952, и служила је као посредник у „усклађивању интереса“ предузећа и општих друштвених интереса.

Политика децентрализације, праћена интензивним улагањима, подстакла је изградњу „политичких фабрика“ под утицајем локалних и републичких функционера. Насупрот њој је стајала федерална мегаломанија, тежња ка брзој индустријализацији земље, уз истовремено ублажавање регионалних неједнакости у економском развоју. Средства за такво финансирање обезбеђивана су кроз веома високе порезе на предузећа и плате. Када је реч о политици расподеле дохотка, испробано је више решења, уважавајући економску логику, али и жељу да се прошире овлашћења радничких савета.¹⁶⁸

Почев од 1953, Југославија бележи значајан привредни раст. Поред тешке индустрије, развијена је производња у сектору опреме, пољопривреде, транспорта, грађевинских материјала, као и потрошачке робе – електромеханичка и аутомобилска индустрија. Брз раст унутрашње потрошње избавио је становништво из беде. У пољопривреди се јављају пољопривредне задруге, као резултат примене закона о радничком управљању и коначног напуштања совјетског модела колектива. Оне су добијале повластице у опорезивању и у другим областима, као алтернативно решење за постепено укидање ситног приватног поседа. Ипак, синергија брзе индустријализације и слабљења традиционалне пољопривреде довела је до побољшања економских показатеља захваљујући отварању нових радних места за неквалификовану сеоску радну снагу, а не кроз већу продуктивност – што је убрзо створило структурне проблеме.¹⁶⁹

Устав из 1953. (тачније, уставни закон) нагласио је улогу самоуправљања, прогласивши га, заједно са друштвеном својином, основом организације друштва.¹⁷⁰ Уведен је Веће произвођача као друго веће Савезне скупштине, у којем су све јединице економског живота биле представљене према свом учешћу у националној производњи, и који је заменио Веће народа.¹⁷¹

Самоуправљање је проширено на општине од 1952, а закон из 1955. дефинисао је општину као основну политичку, економску и социјалну територијалну јединицу са веома широким надлежностима: оснивање нових предузећа, давање финансијских гаранција, доношење инвестиционих одлука, итд.¹⁷² Све ове реформе требало је да

¹⁶⁵ Едвард Кардељ, „Десет година народне револуције“, *Комунист*, 1951, бр. 2–3, p. 106.

¹⁶⁶ Maja Korolija, „Yugoslav science during the Cold War (1945–1960): socio-economic and ideological impacts of geopolitical shift“, *Humanities and Social Science Communications*, vol. 10, no 1, 2023, pp. 1–10.

¹⁶⁷ Ове пропорције су биле: минимална неопходна искоришћеност капацитета предузећа, изградња капиталних објеката и одговарајући порез на предузећа, висина фондова зарада у сваком предузећу. Dušan Bilandžić, *Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945-1969*, Zagreb 1969, p. 66.

¹⁶⁸ Rudolf Bičanić: The saving-wage-bill-rate system (1952-3), The profit-sharing system (1954-7), Income-sharing (1958). *Economic Policy in Socialist Yugoslavia*, Cambridge University Press, 1973, pp. 103–116.

¹⁶⁹ Dennison Rusinow, op. cit, p. 58, Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, op. cit, pp. 347–348; Мари Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд, Clio, 2013, pp. 242–245.

¹⁷⁰ „Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja Federativne Narodne Republike Jugoslavije i saveznim organima vlasti“, *Službeni list FNRJ* IX, бр. 3, 1953.

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² „Zakon o nadležnosti narodnih odbora opština i srezova“, *Službeni list FNRJ*, br. 34/55, 1955; Jovan Đorđević, *Ustavno pravo*, Beograd, Savremena administracija, 1976, p. 538; Igor Duda, *Socijalizam na kućnom pragu*.

представљају почетак процеса одумирања државе, у духу основних марксистичких идеја.

2. Изазови 1960-их и економске реформе

Одређена стагнација југословенске привреде, праћена проблемима отплате спољних кредита и трајном инфлацијом, постала је уочљива већ крајем 1950-их. Ограничена реформа спроведена је 1961. године и изменила је кредитни систем и начин функционисања монетарног сектора. Ипак, политика финансирања остала је под административном контролом, а могућности за повећање плата и, где је било могуће, цена производа све више су преношене на одлуке самих предузећа. „Политичка“ улагања довела су до изградње фабрика веома удаљених од извора сировина или тржишта потрошача. То је често проистицало из настојања федерације да уједначи регионални развој, али су све више републичке и локалне власти злоупотребљавале та средства. Покушавало се ставити акценат на интензивирање производње, модернизацију и што ефикасније коришћење постојећих капацитета, али је стална изградња нових предузећа поткопавала ту иницијативу. Истовремено, смањењем пореза на добит, органи управљања у предузећима добили су на значају, што је значило све већу усмереност ка сопственим интересима. Иако се већ могло говорити о „тржишном социјализму“, с обзиром на испреплетаност политике предузећа и државних органа, постојали су бројни примери економског егоизма, злоупотреба и конфликта.¹⁷³

Проширена седница Извршног комитета Централног комитета Савеза комуниста Југославије, одржана од 14. до 16. марта 1962. године сазвана је ради проналажења решења за те проблеме. Истакнуто је да је главни проблем представљао „субјективни фактор“ (од „антисоцијалистичких“ тржишних односа до корупције и криминала), а не економске слабости и аномалије, које су, ипак, такође биле присутне.¹⁷⁴ Именоване су и бројне структурне потешкоће – између осталог, призната је важност страних финансијских средстава као предуслова дотадашњег економског раста.¹⁷⁵ Незадовољан исходом седнице, Тито је одржао један од својих најпознатијих говора у Сплиту у мају исте године. За ситуацију су окривљени директори предузећа и партијски функционери који нису били довољно будни.

Ипак, на иницијативу Едварда Кардеља, политички живот Југославије наставио се путем још снажније федерализације и слабљења државних структура. То је подразумевало прихватање постојања националних посебности, али са идејом да ће оне бити релативизоване кроз комунистичку идеологију (тј. самоуправљање) и одумирање државе.¹⁷⁶ Устав из 1963. године доделио је Југославији ново име — Социјалистичка Федеративна Република Југославија. Основна идеја тог устава била је директно

Mesna zajednica i svakodnevica društvenog samoupravljanja u Jugoslaviji, Zagreb-Pula, Srednja Europa-Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2023, pp. 3–5.

¹⁷³ Susan L. Woodward, *Socialist Unemployment. The Political Economy of Yugoslavia 1945–1990*, Princeton University Press, 1995, pp. 269–270. Данијел Кежић, „Политичке последице економских реформи 60-их година у СФРЈ. Од дезинтеграције економског система до конфедерализације Југославије“, *Токови историје*, бр. 2, 2017, pp. 14–20.

¹⁷⁴ *Početak kraja SFRJ. Stenogram i drugi prateći dokumenti proširene sednice Izvršnog komiteta CK SKJ održane 14-16. marta 1962. godine*, prir. Miodrag Zečević, Beograd, Arhiv Jugoslavije, 1998, p. 31.

¹⁷⁵ *Ibid.*, p. 50.

¹⁷⁶ Hilde Katrine Haug, *Creating a Socialist Yugoslavia. Tito, Communist Leadership and the National Question*, London-New York, I.B. Tauris, 2012, pp. 181–182.

управљање свим друштвеним пословима и непосредно одлучивање о заједничким интересима. Незванично, устав је називан „Повељом самоуправљања“. У радничкој држави каква се желело изградити, самоуправљање је постало једно од основних права сваког грађанина (члан 34). Устав је установио сложен законодавни систем: Савезна скупштина се састојала од пет већа, свако са по 120 посланика — Савезно веће, Економско веће, Веће за просвету и културу, Веће за друштвене делатности и здравство, и Политичко веће.¹⁷⁷ Поред њих је постојало и Веће народа, које је надгледало поштовање права народности и република, и било равноправно са Савезним већем у одређеним областима.¹⁷⁸

Иако је уставна реформа имала идеолошки карактер и изражавала комунистички идеал одумирања државе, економске и националне реформе проистекле су из стварних друштвених потреба. Национализми су се настојали умирити федерализацијом, док се за превазилажење економских тешкоћа припремала нова реформа.

Ова два скупа питања били су кључни предмет VIII конгреса Савеза комуниста Југославије, одржаног у децембру 1964. у Београду. Тамо су донете одлуке које су за циљ имале продубљење економске либерализације, борбу против бирократије (углавном савезне) и повећање самосталности самоуправних органа у предузећима. Иако је идеологија (пре свега кроз самоуправљање) била свеобухватна, дебата је била прожета техничким речником и „економском логиком“.¹⁷⁹

Економска реформа из 1965. године прокламовала је „социјалистичку тржишну економију“, с циљем изједначавања положаја различитих сектора привреде, усклађивања унутрашњих цена са спољним и повећања конкурентности производње. Имала је за циљ да постави тржишне услове као покретачку снагу југословенске привреде. Логика тржишта је та која би довела до жељеног пораста продуктивности, веће самосталности предузећа, специјализације у производњи итд. Држава је требало да се повуче из привреде где год је то могуће, а најпре из политике цена и инвестиционе политике. Заузет је став да је укључивање у међународну поделу рада нешто што мора бити економски целисходно и рентабилно и са гледишта појединих радних организација и са гледишта целе заједнице. Уосталом, будући да се нешто морало мењати услед реалних економских проблема, алтернатива реформи би било јачање административних стега, а то би значило ликвидацију самоуправљања. Насупрот томе, следећи ову теоријско-идеолошку логику, стоји да је реформа била неопходна за даљу афирмацију самоуправљања и даљу демократизацију друштвених односа.¹⁸⁰

Интересантно је приметити да је реформа била предмет дебате од самог почетка и да постоје спорења око њених резултата и припадајуће одговорности: да ли је реформа била погрешна, да ли је била добра али није адекватно спроведена, или је пак лоше темпирана, односно покренута у погрешно време, због „економских циклуса“ у

¹⁷⁷ Jovan Đorđević, „The Creation of the 1974 Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia”, *Constitution Makers on Constitution Making: The Experience of Eight Nations*, edited by Robert A. Goldwin and Art Kaufman, Washington, American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1988, pp. 184–209.

¹⁷⁸ Због своје сложености, дужине и филозофских екскурса, постоје они који га сматрају за „један од најзамршенијих система који су постојали у то време“. Stevan Pavlović, *Srbija. Istorija iza imena*, Beograd, Clio, 2004, p. 207.

¹⁷⁹ Dušan Marković, *Osmi kongres SKJ 1964. godine i privredna reforma*, Diplomski rad, Univerzitet u Beogradu - Filozofski fakultet, 2010.

¹⁸⁰ Krešo Džeba i Milan Beslać, *Privredna reforma : što i zašto se mijenja*, Zagreb, Stvarnost, 1965, 124.

Југославији итд.¹⁸¹ Ипак, постоји сагласност да је реформа пропала и да није донела очекиване резултате.

Једна од трајних економских слабости Југославије био је хронични дефицит платног биланса, што је отежавало њен међународни положај. Либерална политика у погледу пасоша подстицала је економску емиграцију: стотине хиљада Југословена отишло је у Западну Европу, углавном у Немачку и Аустрију. Девизе од дознака радника и туризма донекле су ублажавале дефицит, али не у довољној мери.

Незадовољство грађана било је све очигледније. Један од индикатора социјалних и економских проблема били су штрајкови, који су почели 1958. године. У почетку забрањени и увек прикривани (уведен је термин „обустава рада“ уместо „штрајк“, који је сматран капиталистичком појавом), до 1969. их је забележено око 2000.¹⁸²

Југославија је имала и своју верзију „1968.“ – не у мају, већ у јуну. Студенти су захтевали боље услове студирања, протестовали против полицијске репресије, али и критиковали социјалне неједнакости, „издају револуције“ и „црвену буржоазију“. Њихова критика била је усмерена на све веће удаљавање од револуционарних идеала и све већу технократизацију и прагматизам.¹⁸³ Сличне критике долазиле су и из Кине, али и са Запада — од левичара који су оптуживали Југославију за „рестаурацију капитализма“. Чињеница је да је јавно мњење у Југославији и систем припадајућих моралних вредности усмераван у правцу задовољења интереса појединца, где је материјално било један од најважнијих аспеката, на замишљеном путу остваривања социјализма.¹⁸⁴

Друга половина педесетих представља период најбржег привредног развоја Југославије у њеној историји, са стопама раста међу највећим на свету у тим тренуцима. Међутим, већ почетком шездесетих је успоравање раста било видљиво, а још више су биле забрињавајуће дугорочне прогнозе, које су узимале у обзир последице економских диспропорција.

¹⁸¹ Branko Horvat, *Jugoslavensko društvo u krizi*, Zagreb 1985; Branko Horvat, *Business cycles in Yugoslavia*, New York 1971.; Berislav Šefer, *Ekonomski razvoj Jugoslavije i privredna reforma*, Beograd, Stručna štampa, 1969; *Aktuelni problemi privredne reforme*, Beograd, Centar za političke studije i obrazovanje, 1965; Slaven Letica, „О привредној реформи десет година касније“, *Pitanja* 7-8 (1975).

¹⁸² Neca Jovanov, *Radnički štrajkovi u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji od 1958. do 1969*, Beograd, Zapis, 1979; Nebojša Popov, *Društveni sukobi – izazov sociologiji*. „Beogradski jun“ 1968, Beograd, Službeni glasnik, 2008, p. 163

¹⁸³ Hrvoje Klasić, *Jugoslavija i svijet 1968*, Zagreb, Ljevak, 2012, pp. 144–221.

¹⁸⁴ „Али Програм СКЈ и сама социјалистичка пракса у нашој земљи не траже и не остварују ово уздицање ограничене индивидуе до слободног друштвеног радника кроз друштвено самоуправљање само ради тога што се тиме остварују високе друштвено-моралне вриједности, као што је слобода и достојанство људског бића [...] Ради се и о томе да се слобода појединца одређује у Програму и као слобода акције за задовољење материјалног личног интереса [...]“ Вуко Павићевић, *Личност у социјализму*, Београд, ИП „Рад“, 1959, p. 24.

3. Положај синдиката у југословенском социјалистичком систему

Будући да су француски синдикалисти били у директном контакту с југословенским, осврнућемо се укратко на специфичности синдикалне организације у оквирима југословенског социјалистичког система.

По победи револуције, основу структуру друштва у Југославији, према званичној идеолошком појмовнику, чинили су радници, сељаци и „народна интелигенција“.¹⁸⁵ Појам радничке класе је у основи подразумевао сва лица која су, претежно физичким радом, обављала послове у производњи, али је са увођењем самоуправљања ово гледиште полако уступало место оном које је радником звало сваког ко живи од властитог рада.¹⁸⁶

Иако се Партија самодефинисала радничком, радничка класа је најпотпуније била обухваћена организацијом синдиката. То је, с једне стране, било омогућено чињеницом да је постојао само један синдикат и да су се проналазили начини да се огромној већини радника сугерише да се учлане (иако је, званично, чланство било добровољно). С друге стране, и социјална структура Партије се временом мењала, постајући доминантно градска и службеничка, а не сељачка и радничка.

С друге стране, појам синдиката систем јесте познавао, али је према званичној теорији, синдикати у Југославији требало да, насупротив „преговарачком“ синдикату у капиталистичким земљама (који се фокусира на економске и друштвене одлуке предузећа – пре свега на ниво надница и обезбеђење заштите на раду) и насупротив „мобилизаторском“ синдикату из комунистичких земаља (који је имао политичку, економску и васпитну улогу, у потпуности координирану са државном политиком), представља нови, „самоуправни“ тип синдиката, који би омогућио и олакшао радничкој класи да испољи и реализује своју друштвену моћ и побољша свој економски и политички положај.¹⁸⁷ У том послу није било дозвољено користити се штрајком, будући да је то право укинула још резолуција Првог конгреса Савеза синдиката Југославије, 1948. године.

Дискусије о актуелној и будућој улози синдиката у оквирима социјалистичке државе вођене су све време револуције у Русији, али се највећа дебата о синдикатима у СССР-у повела крајем 1920. и почетком 1921. године. У оптицају је било неколико различитих платформи, али су најважније концепције Троцког насупротив Лењиновим. Вероватно нимало случајно, тј. у складу са духом времена, Лењин је обилато користио терминологију из механике, где је систем диктатуре пролетаријата представио системом зупчаника. Сливовито је описао и подређену позицију синдиката, речима да они представљају „трансмисиони каиш“ којим држава и партија преносе своје одлуке и своју политику, мобилишући раднике у циљу њеног спровођења.¹⁸⁸ Такође, синдикати је требало да представљају „резервоар државне власти“,“¹⁸⁹ тј. да у перспективи послуже за формирање администратора из редова радних маса. Искористивши флексибилност Лењинове дефиниције синдиката, Стаљин ју је уклопио у своје виђење диктатуре

¹⁸⁵ Радмила Радић, „Друштвено-економски положај радничке класе у Србији у периоду од 1945. до 1950. године“, *Токови револуције, XX-XXI* (1988), 5.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Вукашин Павловић, *Развој синдикалног покрета у свету и у нашој земљи*, Београд, Институт за политичке студије, 1982, 21–27.

¹⁸⁸ Павловић, *Развој синдикалног покрета у свету и у нашој земљи*, 25.

¹⁸⁹ Dajić, *Sindikati u socijalizmu. Teorija i praksa sovjetskih sindikata*, Gornji Milanovac, Kulturni centar, 1982, 155.

пролетаријата у којој се улога масовних организација (самим тим и синдиката) своди на спровођење директива партије.¹⁹⁰ Године 1929. је смењено руководство синдиката у СССР, а ново се, у пуној координацији са државом, окренуло акцијама као што су била „социјалистичка такмичења“, чиме је на мала врата извршена етатизација синдиката, сасвим у складу са Стаљиновом политиком у начелу.¹⁹¹ Синдикати ту нису деловали против државе, већ против грешака појединаца и бирократског изопачавања институција.¹⁹²

У Југославији је након рата Синдикат дефинисан као добровољна организација радничке класе и народне интелигенције, у којој је уверавање (убеђивање) основна метода руковођења. На Првом конгресу Савеза синдиката Југославије (Београд, октобра 1948) усвојен је тај назив организације, а синдикат је добио непосредне задатке у реализацији првог петогодишњег плана.

Одмах по увођењу самоуправљања јавила су се становишта да је тиме постојање синдикалне организације постало излишно, будући да се за интересе радника могу борити они сами, кроз институције система који се изграђивао, тј. без неке посредничке организације између радника и државе. Међутим, чак се и Тито лично ангажовао да објасни да ће се у новим околностима изменити улога синдиката, утолико што ће се радници убудуће сами старати о заштити својих интереса, а синдикат ће моћи да се фокусира на преко потребну едукацију радника.¹⁹³ Подучавање радника било је важно како би они били способни да преузму нове ингеренције. Такође, сматрало се да постоји неопходност да раднички савети имају перманентну подршку синдиката – штавише, било је предвиђено да представници синдиката узму учешћа у раду управних одбора предузећа.¹⁹⁴ Одатле се може закључити да Партија није веровала да су њено постојање и њен рад довољни за адекватну и потпуно контролу над економијом, тим пре што је самоуправљање довело до ослобађања великих друштвених снага, које су са собом носиле и бројне међусобне противречности и центрифугалности.¹⁹⁵

Развој самоуправљања је ишао напореда са развојем новог економског система, којим је направљен отклон од административног управљања привредом и којим је дато више слободе привредним субјектима. Међутим, то је одмах отворило врата егоизму предузећа, што у односу са другим привредним субјектима, што према заједници, а ово последње је било најочитије у подизању цена. Синдикати су били ти који су водили

¹⁹⁰ Dajić, Putnik, *Sindikati u socijalističkim zemljama*, Beograd, Visoka škola političkih nauka, 1963, 14.

¹⁹¹ Dajić, *Sindikati u socijalizmu*, 210

¹⁹² Ibid., 155.

¹⁹³ „Улога синдиката под новим условима, под условима учешћа трудбеника у управљању привредом, донекле се мијења, јер се функција синдиката сада углавном усмјерава на оно што је најважније у раду синдиката – на васпитавање, на свестрано културно уздизање трудбеника. Рад синдиката усмјерава се на то да се новопридошли радници, то јест бивши сељаци, кроз упоран рад синдиката, а под руководством Партије, што прије отресе старих ситносопственичких навика, да се што прије уздигну на ниво најсвјеснијих индустријских радника, радника с новим, социјалистичким односом према рудницима, према друштвеној својини, према раду. Те нове раднике треба што прије васпитати да буду неуморни и пожртвовани градитељи комунистичког друштва, то јест љепшег и срећнијег живота свих трудбеника. У вези са учешћем радника у управљању предузећима, односно производњом уопште, слаби онај задатак синдиката који су они имали у вези са заштитом радничких интереса, јер сада ту ствар радници сами рјешавају преко својих савјета, односно управних одбора у производњи.“ Josip Broz Tito, *Poruke revolucije*, Beograd, BIGZ, 1979, s. 121.

¹⁹⁴ Albert Meister, „Syndicalisme et autogestion dans une commune yougoslave“, *La revue du militant*, n° 58, mai-juin 1964, p. 4.

¹⁹⁵ Ibid., 9.

кампање крајем 1954. против неоправданих подизања цена, кривећи за то „субјективне факторе“.¹⁹⁶

У Београду је јуна 1957. одржан први Конгрес радничких савета, који су сачињавали делегати које су изабрали органи самоуправљања из целе Југославије. Очекивано, његови закључци су ишли у правцу потребе за већом демократијом у процесу одлучивања и већом самосталношћу радних колектива у регулисању унутрашњих односа и услова рада. Значај синдата је у том систему уочен у схватању да су они „постали инструмент колективне контроле својих чланова над радом органа управљања и бриге за што демократичније доношење и спровођење одлука“. Кад је реч о односу синдиката и радничких савета, закључено је да они „не могу да појаве као супротне антагонистичке стране, јер су и једни и други представници истог колектива и одражавају његове интересе, само са различитим правима и овлашћењима.“ Такође, речено је да су синдикати од борбене организације прерасли у једну од организација радничког самоуправљања – „Тај однос се у ствари претворио искључиво у однос унутар саме радничке класе, те се синдикалне организације у предузећу и на вишем нивоу – у комуни, срезу, федерацији – јављају као допуна општег система самоуправљања са својим специфичним задацима.“¹⁹⁷

Седми конгрес КПЈ 1958. усвојио је нови програм Партије, који је, у одељку о друштвеној улози и идејним основама СКЈ, садржао и дефиницију улоге синдиката. Развој самоуправног система нужно је изменио и улогу синдиката, али они ипак задржавају основне функције: економску, заштитну и васпитну. Ипак, истакнуто је и то да „будући да интереси радничке класе у Југославији нису више угрожени ни од приватних капиталистичких власника и властодржаца, ни од административних управљача, радничка класа нема више потребе за заштитном организацијом класичног типа.“ Оно што се од њих очекивало од синдиката је усклађују интересе у самој радничкој класи.¹⁹⁸

Синдикална руководства су имала у задатак да утичу на два места – и код органа управљања (од радничких савета, преко комуна до Савезне скупштине) и код радних колектива, „којима треба разјашњавати шта значе предузете мјере органа управљања, шта значе постојећа схватања итд.“ И више од тога, од њих се очекивало да „изграђују конструктивне ставове“, те да предлажу мере, прописе, подносе захтеве.¹⁹⁹

У склопу крупних промена друштвено-политичког система које је реформски талас донео са собом крајем 1950-их био је и систем обрачунавања зарада из 1958, који се заснивао на (не)успешности привређивања и био по мери услова тржишног социјализма.²⁰⁰

Ипак, показало се да ово редефинисање економског система није било довољно, да су одређене диспропорције превелике, да перманентно генеришу кризу и да је, дугорочно гледано, темељна реформа неопходна. У дефинисању пута ка привредној реформи, свој конкретни допринос дао је и синдикат. Резолуција Петог конгреса Савеза

¹⁹⁶ Dušan Bilandžić i dr., *50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji*, Beograd, Radnička štampa, 1969, 230.

¹⁹⁷ Hasan Brkić, „Odnos radničkih saveta prema drugim organima i organizacijama“, *Kongres radničkih saveta Jugoslavije. 25–27 jun 1957*, Beograd, Rad, 1957, 173–174.

¹⁹⁸ *Program Saveza komunista Jugoslavije. Usvojen na Sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije 22–26. aprila 1958.*, Beograd, Izdavački centar „Komunist“, 1980, 240–243.

¹⁹⁹ Ibid., 14.

²⁰⁰ Rudolf Bičanić, *Economic policy in socialist Yugoslavia*, Cambridge University Press, 1973, 107–116.

синдиката Југославије (април 1964) представљала је један од темљних конкретних корака на путу ка привредној реформи, озваниченој јула 1965. године.

Укључивање Југославије у светско тржиште и поделу рада имало је за последицу пад друштвеног производа уз повећање продуктивности рада и смањење запошљавања. Инсистирање на подизању продуктивности практично је постало пресудно питање социјализма, тако да се дошло у ситуацију да се закључи да „ко је продуктивнији, тај нека више зарађује – ко више зарађује тај је у већој мери социјалистички човек“.²⁰¹ Јавиле су се разлике у условима егзистенције радништва у односу на друге категорије становништва, уз огромне распоне плата. Лошу економску позицију пратило је и смањење и представљености радника у политичким форумима – од 1962. радници више нису представљали већину чланства СКЈ, да би 1966. око половине чланства чинили службеници, радници 33,9 %, а сељаци свега 7,4%. Исто тако, радника је у Савезној скупштини 1963. године било 5,5%, а до 1969. проценат је опао на 0,6%.²⁰²

Шести конгрес ССЈ (Београд, јун 1968) је морао да констатује да је у 1967. години дошло до стагнације економских параметара, иако су у прве две године привредне реформе забележени позитивни помаци. Уочене су „недопустиве разлике у личним дохоцима“, појаве богаћења, „антисамоуправне појаве и тенденције“, за шта је прихваћен и део одговорности која лежи на синдикалним организацијама и руководством, јер нису „благовремено прилагођавали свој садржај и метод рада захтевима савремене праксе“.²⁰³

Због свега тога, углед синдиката је временом слабио, тим пре што су се све више осећале реалне потребе за његовим постојањем у класичном, заштитном и политичком смислу. Иако су формално гледано сви запослени припадали синдикатима, велика већина радника је до краја 1970-их сматрала да то није њихов синдикат и да не репрезентује њихове интересе – овај став је био само појачан чињеницом да је постојала подвојеност на елиту и безутицајну масу, тј. да су руководиоци били веома активни у синдикатима.²⁰⁴

4. Одабрати критичку платформу

Брзи нестанак система самоуправљања након распада Југославије (осим појма друштвене својине, који је званично опстао до Устава Србије 2006. године) и других елемената социјалистичког управљања показује недостатак дубине социјалистичких реформи друштва на југословенском простору. Међутим, тешко је формулисати коначан суд о одговорности органа самоуправљања за југословенску економију у целини. Позитивни аспекти нису видљиви због пропаганде тог времена и инсистирања да су сви резултати постигнути „у периоду самоуправљања“, директно повезујући постојање система самоуправљања и економски напредак Југославије. Негативни аспекти нису јасни, због многих фактора који су угрозили економску стабилност. Посебно је интересантно наћи сличне проблеме у другим такозваним социјалистичким земљама, које нису увеле „управљачку демократију“. Ако постоји много државних фактора који су

²⁰¹ Luka Marković, *Klasna borba i koncepcije razvoja*, Zagreb, Naprijed, 1978, 132, према: Mirko Arsić i Dragan R. Marković, '68. *Studentski bunt i društvo*, Istraživačko izdavački centar SSO Srbije, Beograd 1985, 11.

²⁰² Arsić i Marković, '68. *Studentski bunt i društvo*, 16.

²⁰³ *Šesti kongres Saveza sindikata Jugoslavije*, Beograd, Komunist, 1968, 67.

²⁰⁴ Nada G. Novaković, *Propadanje radničke klase. Materijalni i društveni položaj radničke klase Jugoslavije od 1960. do 1990. godine*, Beograd, Rad, 2007, 150.

спречили функционисање радничког управљања, логично је тражити разлоге за неуспех у тим истим факторима. Из тог разлога, тешко је оценити радничко или социјално самоуправљање као концепт тестиран само југословенским искуством.

* * *

Амерички економиста и друштвени теоретичар Манкур Олсон (1932–1998) је у свом делу *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, оспорио схватања по којима се чланови неке групе, организоване да ради у циљу остварења интереса свих појединаца, спонтано понашају тако да раде на реализацији тог циља, односно да је понашање појединца и интересне групе сасвим упоредиво. Пре него што се у наставку књиге, у поглављима III–VI окренуо конкретном – проблематици синдиката, марксистичкој теорији о класној свести и припадајућој борби, групама за притисак (*pressure groups*) и различитим професионалним, али и неекономским удружењима –, Олсон је у поглављима I и II најпре утврдио неке основне поставке теорије група и организација, а потом довео у везу величину групе и понашање њених чланова.

Доказујући своје теоријске поставке и математичким рачуницама, Олсон је уочио је да рационални, сопственим интересом вођени појединац, неће деловати у циљу остварења заједничког или групног интереса, чак ни ако је јасно да би сви појединачно имали користи од остварења тог заједничког или групног интереса. Он ће, насупрот томе, настојати да други чланови плате сав трошак стицања добра којем се тежи, а да он са што мање трошка или бесплатно добије његов део. Олсон се својим тезама супротставио разумевању понашања група и њихових чланова које има дугу традицију, а он сам ју је увиђао још од Аристотела (с. 6). Да би потврдио свој аргумент и обухватио и неекономске примере, где је емотивна везаност за потребе групе неспорна, Олсон се позивао и на државу – у прикупљању пореза које се врши законском принудом Олсон види признање пораза патриотског осећаја пред личним економским, јер би у противном било довољно очекивати да грађани својим добровољним давањима напуне буџет. Истовремено, у томе што не би платили порез јер, платили не платили, држава неће пропасти пред њиховим очима само због тога, Олсон је видео исти образац понашања јединки попут фирми на компетитивном тржишту итд. (с. 13–15)

Олсон је остављао могућност да група не тежи себичним интересима у ситуацији кад су појединци који је чине вођени алтруистичким тежњама, те спремни да занемаре своју личну добробит, али је такве ситуације, разуме се, сматрао изузетним. Друга могућност је да постоји неко специјално или класично средство присиле, нешто што је различито од циља коме група тежи, односно од његовог остварења – на шта ћемо се вратити на самом крају.

Увођењем радничког самоуправљања у Југославији позиција произвођача је требало да превазиђе само ону радника, већ постане и управљачка. Идеја о друштвеном власништву над средствима за производњу се може сматрати само почетним кораком, будући да је радничко самоуправљање прерасло у само један сегмент ширег друштвеног. Фабрички радник, пођимо од њега, је требало да посматра своју позицију пре свега у оквирима радничке класе као групе, али и шире, у оквирима органског и историјског јединства припадника југословенске нације. Отуда се може рећи да је појединац био део група на неколико нивоа – радна јединица, део предузећа (ако је веће – сектор), предузеће, привредна грана, привреда у целости, друштвена заједница. У идеолошком

смислу за ова решења се тврдило да представљају остварење и отелотворење Маркових идеја о разрешењу класне борбе и ослобођењу потлачених класа. Ипак, мотивациони фактор је био непринципијелан, јер се социјалистичка реторика мешала са либерално-економском (експлицитно тржишном), нарочито од друге половине 1960-их. Радник је дакле, да би био саставни део свих поменутих група, морао истовремено имати у виду свој лични материјални интерес, али и интересе шире друштвене заједнице којима је требало да тежи као елемент изградње социјалистичког друштва.

Слобода која је континуирано давана органима радничког самоуправљања је с њихове стране коришћена у складу са логиком личног материјалног интереса – по правилу се настојало да се у свим ситуацијама повећавају плате. Као што је Олсон приметио, а ради се о елементарној логици, трошак добијања колективног добра мора бити мањи од оног који би појединац претрпео кад би то самостално радио (с. 22). Преведено на језик југословенске друштвене стварности, сваком раднику, самоуправљачу, морало је бити јасно због чега су интереси шире друштвене заједнице вредне жртвовања, почев од радне дисциплине, тежње за продуктивношћу рада, солидарности у оквирима југословенске привреде итд.

Други аспект проблематике југословенског самоуправног система који је интересантан за разматрање са аспекта Олсонове теорије је однос предузећа (радних организација) на домаћем и међународном тржишту. Тржишна логика коју је југословенски систем временом све више промовисао подразумевала је компетитивност између привредних субјеката. То је за резултат имало године и деценије сукобљавања југословенских предузећа како на унутрашњем, тако и на међународном тржишту, што је неретко доводило и до политичких проблема. Исто тако, следећи материјалне интересе предузећа, она су настојала да што више повећају цене својих производа и искористе сваку прилику за обезбеђивање позиција нелојалне конкуренције.

У вези с тим се треба сетити да ни Олсон није имао илузија око интенција субјеката на компетитивном тржишту, сматрајући да сваки од њих не жели да види нова предузећа с којима би требало да дели тржиште, да жели да што више њих нестане и да тежи свом идеалу – монополу (с. 37). Такође, кад већ монопола нема, интерес компетитивних индустријских предузећа се налази између повећања цена и повећања производње. У настојању да одговоре на изазове конкуренције, предузећа се спонтано окрећу логици максимизирања профита, где у крајњој инстанци доводе до тога да профити за индустрију у целости буду смањени. Отуда је Олсон закључивао да је једини фактор који спречава да цене сасвим опадну спољашња интервенција, где се посебно истиче улога државе (с. 9–10).

Коначно, треба се осврнути и на проблематику малих група. Олсон је увиђао њихову предност у могућности да заједничко добро буде нарочито блиско свим члановима, што је фактор који неминовно бледи повећавањем групе. (с. 36) Такође, није пропустио да примети повољан положај група средње величине, будући да се оне могу ослонити и на мотивационе факторе који нису економски, већ из неког другог друштвеног домена. У великим групама (или „латентним“, како их је он називао), увек има више људи него што је могуће да се познају, што онемогућава „социјални притисак“ који би олакшао остварење колективног циља (с. 63).

Водећи се сличном логиком, идеолози и креатори југословенског система временом су настојали да одговорност привредних субјеката све више локализују, избегавајући да се она губи у слојевима гигантских предузећа. Међутим, иако су радне јединице, на којима је инсистирало, фокусирале осећај одговорности на достиже

оквире, оне су истовремено подстицале атомизацију и губљење осећаја за целину, не само друштва или привреде, већ и конкретног предузећа.

На чињеницу да је врло тешко наћи оптимално решење у том домену подсећа Олсонова опаска да ће се чак и у најмањим групама јављати субоптималност остварења заједничког добра, из простог разлога што је природа колективног добра таква да се остали чланови групе не могу спречити у његовом коришћењу, што ће деловати дестимулишуће на појединца који је почео да га користи, те ће оклевати у даљим настојањима да се оно стекне у потпуности. С тим у вези, што је већа група, у већој мери неће успети да оствари оптимално остварење заједничког циља (с. 35).

Јасно је да су лични материјални интереси које су следили појединачни радници кроз органе самоуправљања лако могли бити у колизији са ширим циљевима друштвене заједнице. Систем је могао функционисати само уз постојање снажног додатног мотивационог фактора, попут онога који Олсон дефинише као „*separate and 'selective' incentive*“ (с. 51). Он је морао бити идејне природе, јер чиста физичка присила није долазила у обзир. Револуционарни се, с друге стране, временом испразнио од садржаја и препустио доминацију у пракси оном тржишном, утилитаристичком, који се није показао као довољан интегративни фактор.

III Принципи југословенско-француске идејне размене

1. Првобитни контакти

Након што је било речи о историјском контексту који је омогућио интересовање француске левице за југословенско самоуправљање и након што је објашњена природа тих историјских актера, прелазимо на садржај ове политичке и интелектуалне размене. Фокус ће бити на 1960-им годинама, али прво морамо проучити ранији период како бисмо боље разумели канале ширења информација о Југославији и порекло интересовања француске левице за југословенски систем.

Политичке и интелектуалне везе које се овде истражују су неодвојиве од оквира билатералних француско-југословенских односа. Успостављање комунистичког режима у Југославији значило је нову фазу у овим односима. Први дипломатски контакти између нових југословенских власти и Слободне Француске остварени су 1943. године.²⁰⁵ После рата, под знаком нове глобалне стварности и поделе Европе у контексту хладног рата, политички односи су били обележени суздржаним ставом.²⁰⁶ Дакле, нове баријере су биле очигледне, али ипак је ситуација била боља него у другим комунистичким земљама. Најпре, политичке баријере су биле ослабљене традицијом културне размене: у Београду је у мају 1945. године отворена француска читаоница, као претеча Француског културног центра, основаног 1951. године;²⁰⁷ делатност „Друштва за културну сарадњу Југославија-Француска“ је поново почела након рата;²⁰⁸ многи студенти из Југославије уписали су се на француске универзитете већ крајем 1945. године²⁰⁹ итд. У домену марксистичке идеологије подразумева се да је Француска комунистичка партија поздравила југословенску револуцију и да су, с друге стране, југословенске власти изражавале наду да ће изборна снага комуниста у Француској довести до дубоких политичких и друштвених промена.

Раскол Тита и Стаљина означио је нову фазу, будући да је југословенски случај постао веома важан за социјалистички покрет на светском нивоу. Убрзо након разлаза, Југославију су посетиле бројне делегације интелектуалаца и писаца, укључујући Жана Касуа,²¹⁰ Жан-Марија Доменака,²¹¹ Анрија Кефелека²¹², Жана Бабулена²¹³, Едит Томас,²¹⁴ Андреа Шолеа²¹⁵ и др.²¹⁶ Неки од њих су дошли у својству гостију Савеза

²⁰⁵ Branko Petranović, „Jugoslovensko-francuski odnosi u Drugom svetskom ratu 1939–1945“, *Rapports franco-yougoslaves. A l'occasion des 150 ans de l'ouverture du premier consulat français en Serbie*, Beograd 1990, pp. 304–318.

²⁰⁶ Marko Ristić, *Diplomatski spisi*, Beograd, Prosveta, 1996, p. 63.

²⁰⁷ <https://www.institutfrancais.rs/o-nama/istorijat/>

²⁰⁸ Dragan Petrović, *Kulturna politika francusko-jugoslovenskih odnosa 1949–1959*, Beograd, Institut za političke studije, 2006, pp. 31–32.

²⁰⁹ Miroslav Perišić, *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945–1958*, Beograd 2008, p. 119.

²¹⁰ Jean Cassou (1897–1986), члан Покрета отпора, књижевник, ликовни критичар, историчар уметности.

²¹¹ Jean-Marie Domenach (1922–1997), писац, припадник Покрета отпора, јавни интелектуалац хришћанско-социјалистичког усмерења, дугогодишњи уредник часописа *Esprit*.

²¹² Henri Queffelec (1910–1992), књижевник, романописац и сценариста.

²¹³ Jean Baboulen (1917–1985), социјалистички активиста, потоњи Митеранов сарадник, социолог града.

²¹⁴ Édith Thomas (1909–1970), учесница Покрета отпора, палеограф, новинар, награђивани романописац.

²¹⁵ André Cholley (1886–1968), историчар, географ, професор универзитета, декан Сорбоне

²¹⁶ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, op. cit., p. 318. Доменака, Куфелек и Бабулен су боравили између 7. и 27. децембра и посетили су све југословенске републике. Уп. Jean-Marie Domenach, „Yougoslavie“,

књижевника Југославије.²¹⁷ Такође треба споменути делегацију Јединствене социјалистичке партије²¹⁸ (чијих више чланова се противило оптужбама КПФ-а против Југославије, иако је на њих вршен веома јак притисак²¹⁹), која је посетила Југославију и објавила изјаву у њену подршку.²²⁰ Наравно, други део левице, којим је доминирала КПФ, задовољавао се само најтежим оптужбама против југословенских власти након раскида са Стаљином.²²¹

Луј Далмас, новинар и троцкистички активиста, био је један од првих који је интервјуисао Тита након сукоба са Стаљином. Поред тога, објавио је једну занимљиву књигу са предговором Жан-Пола Сартра.²²² Далмас се највише бавио самим разлазом и проучавао совјетске оптужбе, али и разлике између Југославије и СССР-а, југословенску критику стаљинизма, као и идеолошку и политичку будућност Југославије.²²³ За њега је југословенски случај био пример „комунистичке изградње“, с обзиром на то „да нас је током година стаљинизам у Европи навикао на одбрамбене битке, на психологију позадине и повлачења. [...] Југословени, насупрот томе, демонстрирају целокупној левици, стаљинистичкој или не, спектакл *офанзиве* комунизма, изграђујући државу и друштво“ (pp. 205–206).

Клод Бурде, хришћански хуманиста, који ће десетак година касније учествовати у оснивању Уније социјалистичке левице (UGS) и Уједињене социјалистичке партије (PSU), посетио је Југославију убрзо након разлаза. Желео је да истражи и објасни разлоге сукоба између Тита и Стаљина, и објавио је књигу сугестивног наслова.²²⁴ Овим путем, поделио је своје утиске о овој земљи, која је била попут „огромног градилишта“ и напредовала запањујућом брзином, заснованом на индустријализацији и планирању. Бурде је своју пажњу посветио питањима добровољног рада, колективизације у пољопривреди и посебностима југословенског политичког режима. Према његовим речима, у Југославији тог времена било је „мало слободе“ (p. 57), под „будним оком“ политичке полиције (p. 61), док је верска слобода „несумњиво била највише поштована“

Esprit, février 1950, p. 183. Шоле је неколико пута посетио Југославију како би проучавао њен рељеф, али је истовремено афирмативно говорио о новим југословенским властима. Уп. Dragan Petrović, *Kulturna politika francusko-jugoslovenskih odnosa 1949-1959*, pp. 70–73.

²¹⁷ „Француски напредни књижевници и новинари у посети Југославији“, *Борба*, 10. децембар 1949, p. 2.

²¹⁸ Parti socialiste unitaire, мала левичарска странка комунистичког сензибилитета, основана 1948, чијих ће више чланова (између осталих, Жил Мартине) бити међу оснивачима Уједињене социјалистичке партије 1960. године.

²¹⁹ Архив Југославије, Централни комитет Савеза комуниста Југославије, Комисија СКЈ за међународну сарадњу, (AJ, 507, IX), 30/III-1; III-2.

²²⁰ Jean-François Kesler, *De la gauche dissidente au nouveau Parti socialiste*, op. cit., p. 148. AJ-507, IX, 30/III-2. Документ који се чува у фонду Жила Мартинеа говори о ставу федерације париског региона Јединствене социјалистичке партије: упркос жаљењу због раскола у социјалистичком блоку, нису установили да је Југославија на путу рестаурације капитализма, да је тамо успостављен фашистички режим, нити онај којим су „доминирали шпијуни“. Fondation Nationale des Sciences Politiques, Archives d'histoire contemporaine, MR 6, Dossier 2 Le Parti socialiste unifié (PSU) 1958–1972.

²²¹ *О неистинитим и неправедним оптужбама против КПЈ*, Београд, Борба, 1948, стр. 296–302. и 354–356; Марко Ристић, *Дипломатски списи*, op. cit., pp. 306–314.

²²² Louis Dalmas, *Le Communisme yougoslave depuis la rupture avec Moscou*, Paris, Terre des hommes, 1950.

²²³ Што је најбитније, он није веровао Стаљиновим оптужбама: „Ови различити приговори, који се званично налазе у основи јаза између Москве и Београда, имају веома неједнаку снагу. Питање спорости колективизације, с једне стране, у комбинацији са питањем преураћености екстремних мера, звучи као „ако је бело, губиш; ако је црно, ја добијам“ (p. 4). А када је реч о сарадњи Југославије са капиталистичким земљама: „односи које је Југославија успоставила са западним блоком нису важнији од односа које је успоставило неколико других народних демократија. Они су се појачали од дана када је СССР успоставио економску блокаду на Истоку, чиме је приморао Југославију да се окрене ка Западу под претњом гушења“ (p. 35).

²²⁴ Claude Bourdet, *Le Schisme Yougoslave*, Paris, Éditions de Minuit, 1950.

(р. 62). Такође је нагласио присуство „концентрационих логора“ за „коминформисте“ (р. 64).

Дакле, какав је био Бурдеов коначни суд о југословенском систему ?

У Југославији нема демократије, постоји народни режим који настоји да најбрже могуће изгради модерну земљу у условима војне дисциплине. Народни режим, јер су све његове вође људи из радничке или сељачке класе који су (упркос релативном луксузу у којем живе многи од њих, посебно неки војници), задржали контакт са народом. Народни режим, такође и пре свега зато што су се под њим променили услови за живот пролетера, јер радници заиста имају могућност да утичу на свој живот и да се успињу на друштвеној лествици: све у свему, једно „отворено“ друштво [...] Ови радници, данас руководиоци предузећа или чланови фабричких већа можда нису „демократски“ изабрани. Али, у западној демократији, такви руководиоци предузећа не би имали никакве шансе да буду именовани, а савет предузећа не би имао стварног утицаја на рад фабрике. (pp. 66–67)

Трећи пример путовања у Југославију, након чега је уследила публикација, који овде треба споменути догодио се неколико година касније. Жил Мок, који је више пута био министар из редова SFIO-а, након боравка у Југославији и састанака са руководиоцима (укључујући и самог Тита) написао је веома информативну књигу, знатно обимнију од Далмасове и Бурдеове.²²⁵ Путовао је са супругом, невезано за своју политички позицију, како би се слободније кретао. Тито га је примио 5. септембра 1952,²²⁶ а Ђилас 13.²²⁷

Да би објаснио карактеристике југословенске државе и друштва, Мок прави историјски увод, затим посвећује три поглавља природи југословенског система (Економски експерименти, Политички експерименти и Људи и живот) и завршава прилогом у којем је цитирао мноштво докумената.

Занимљиво је приметити да је Југославија од 1953. године постала важан оглед за социјалистички свет који је тражио нови модел који би могао да реши контрадикције тог времена – Мок истиче:

Проучавање експеримента који се тренутно одиграва у Београду је заиста узбудљиво. Оно је обавезно за све чија савест одбија да сматра коначним неправде и противречности свих друштвених режима између којих је универзум данас подељен. Колико људи дубоко у себи није спремно да се помири ни са капитализмом у различитим облицима, ни са бољшевизмом какав влада у Москви! Први везује мање-више потпуну политичку слободу са економском аутократијом, понекад претварајући раднике у праве робове; други удвостручује политичку диктатуру тешком економском бирократијом. Кризе, сиромаштво и незапосленост или погубљења и депортације, зар човечанство нема избора између ове две опције? [...] Између два пола, капитализма и бољшевизма, чини се да је демократски социјализам данас у запећку. (pp. 11–12)

Што се тиче радничког самоуправљања и „виших економских удружења“, Мок је објаснио законодавни оквир и додао да је југословенско искуство у овим областима

за нас утолико занимљивије јер смо већ 1942. године, а затим поново 1945. и 1952. предложили решење налик томе, које укључује сличне кораке, посебно у вези са односом одбора и директора, у циљу постепеног успостављања те економске

²²⁵ Jules Moch, *Yugoslavie, terre d'expérience*, Monaco, Éditions du Rocher, 1953.

²²⁶ AJ-507, IX, 30/II-25, листови 2–9.

²²⁷ AJ-507, IX, 30/II-17, листови 12–14.

демократије која, за разлику од политичке, још увек није добила признање у западним државама. (р. 63)

Мок је издвојио неколико услова који се морају испунити да би се систем самоуправљања поставио на чврсте основе, почев од зрелости пролетаријата, преко сталних напора у учењу и размишљању, до брзог развоја кадра, свестан да је све то могуће постићи само постепено. Ипак, додао је да „Југословени барем имају заслуге у томе што желе да омогуће да се ствари докажу у ходу и без оклевања се упуштају у смеле експерименте, потпуно свесни мањкавости стања духа“ (р. 65). С друге стране,

Југословенски покушај завређује изванредну пажњу. Наравно, жалосно је што су у земљама попут Француске и Енглеске, где би већа зрелост радничке класе олакшала такве иновације, снага власника или плашљивост реформатора, привремено на власти, свеле ова искуства само на радничку контролу, уместо да се успостави директно управљање од стране радника барем у главним радионицама и фабрикама. (р. 69)

Након што је разлаз постао стваран и дефинитиван, билатерални односи Југославије и СССР-а током 1950-их, а нарочито након Стаљинове смрти, имали су посебно значење за мислећу левицу широм планете. У Француској се пратила ситуација по питању ових односа, посебно у контексту путовања Хрушчова у Београд 1955. године.²²⁸ До 1960-их, ови утисци о Југославији постали су још позитивнији, пре свега захваљујући њеном економском развоју. С друге стране, проучавао се ниво либерализације друштва и с пажњом се слушало о случајевима попут Ђиласовог.²²⁹

Један од важних аспеката био је рад удружења „Француска-Југославија“, у којем су учествовале јавне личности и интелектуалци попут Жана Касуа, Ренеа Касана (René Cassin), Ањес Амбер (Agnès Humbert), Луја Далмаса, Леа Амона (Léo Hamon) и др.²³⁰ Један од његових резултата било је и објављивање дела са предговором Жана Касуа, *Ка социјалистичкој ренесанси: сведочанства о Југославији*.²³¹

Поред политичке борбе и утицаја на јавно мњење, треба поменути и рад научних кругова. Објављено је неколико радова о југословенском систему који ће се користити као референтни материјали у истраживањима током 1960-их година. Најпре, истраживање Чеслава Бобровског *Социјалистичка Југославија*,²³² као и дисертација „Порекло и еволуција управљања национализованом индустријом у Југославији“, коју је 1959. Јозеф Фишера одбранио на Институту за политичке студије.²³³ Треба додати и студију Међународног бироа рада, *Радничко управљање предузећима у Југославији*, објављену на француском језику у Женеви 1962. године и доступну француским читаоцима.²³⁴ Педесетих година прошлог века биле су важне и публикације о

²²⁸ Gilles Martinet, „Les communistes français devant la négociation de Belgrade“, *France-Observateur*, le 2 juin 1955, pp. 6–7. ; Gilles Martinet, „Les deux réponses de Courtade“, *France-Observateur*, le 9 juin 1955, p. 8.

²²⁹ Милован Ђилас, некада високи партијски функционер и њен главни идеолог, нашао се у опозицији од 1953. године због својих критичких текстова. Он је осуђивао „нову класу“ у југословенском друштву, које би требало да је социјалистичко, и позвао на већу слободу и истинску демократију у Југославији. Два пута је осуђен на затвор – 1956. и 1962. године. Његове идеје су морале бити важне за француску нестаљинистичку левицу, а заинтересованост за његову судбину наставило се и током 1960-их. В. примера ради: „Yougoslavie“, *Tribune Socialiste*, n° 38, le 28 janvier 1961, p. 2; „D’une prison...“, *Le Nouvel Observateur*, le 2 mars 1966, p. 34. (реклама за нову Ђиласову књигу); „Djilas sauvé par Rankovitch“, *Le Nouvel Observateur*, le 4 janvier 1967, p. 6. итд.

²³⁰ Марко Ристић, *Дипломатски списи*, оп. cit., p. 370.

²³¹ *Vers une renaissance du socialisme : témoignages sur la Yougoslavie*, Paris, Gizard, 1951.

²³² Czeslaw Bobrowski *La Yougoslavie socialiste*, Paris, Armand Colin, 1956.

²³³ Joseph Fišera, „L’origine et l’évolution de la gestion de l’industrie nationalisée en Yougoslavie“.

²³⁴ *La gestion ouvrière des entreprises en Yougoslavie*.

међународним питањима које су обухватиле и југословенске теме, у издању француског државног издавача „Француска документација“ (La Documentation française), а посебно текстови Круна Менегело-Динчића (Kruno Meneghello-Dincic), француског истраживача југословенског порекла. Он је објавио више књига о економским приликама у Југославији, индустријализацији и планирању, аграрној политици, самоуправљању, али и о југословенским институцијама културе, штампи, радију и телевизији.²³⁵

Организовани су научни скупови на интересантне теме, попут „Француско-југословенских симпозијума“ на Институту примењених економских наука у фебруару 1958. године.²³⁶ Или, други пример, наилазимо на предавања попут оног које је одржао Радомир Лукић, професор београдског Правног факултета, на тему „Развитак комуналне аутономије у Југославији“, на Институту за политичке студије у Паризу у фебруару 1955. године. Председавао је Лео Амон, сенатор из области Сена, али истовремено и пријатељ Југославије – председник Парламентарног комитета за француско-југословенску размену и један од руководилаца удружења „Француска-Југославија“.²³⁷ У позивном писму које је потписао директор Института стоји следеће: „Како би ово предавање могло бити праћено корисном дискусијом, одлучили смо да га резервишемо за ограничени број појединаца који су посебно заинтересовани за проблеме које разматра предавач“.²³⁸

Што се тиче југословенске стране, власти су се несумњиво трудиле да Французима пруже (званичне) информације о југословенском систему. До 1960-их година, главне југословенске студије су већ биле доступне на француском језику, на пример, дела Јована Ђорђевића, *Југославија: Социјалистичка демократија*,²³⁹ или Едварда Кардеља, *Проблеми социјалистичке политике на селу*.²⁴⁰ Југословенски часописи су имали посебну важност за ширење информација о Југославији. Двомесечник *Les Nouvelles Yougoslaves* (Југословенске вести) основан је као званични билтен југословенске државе са првобитним циљем да се супротстави пропаганди земаља Коминформа.²⁴¹ Часопис *Questions actuelles du socialisme* (Савремена питања социјализма) преводио је чланке и говоре југословенских званичника и теоретичара.²⁴² Такође треба поменути *Revue de la Politique internationale* (Часопис за међународну политику), посебно његов одељак „Réalités yougoslaves“ (Југословенска стварност), који је, попут часописа *Cahiers* (Свеске) („Издање које се објављује на француском, енглеском, шпанском, немачком и руском језику, које доноси радове истакнутих југословенских аутора о специфичним аспектима текућих догађаја у Југославији и у свету“) објављиван од стране београдске издавачке куће „Међународна политика“. На француском је било доступно и неколико других часописа, као што су *Билтен савеза земљорадничких задруга* или *Југословенски синдикати* и тако даље. Укратко, на

²³⁵ *Problèmes agraires et politique agricole en Yougoslavie*, Paris, La documentation française, 1959; *L'évolution du communisme yougoslave de 1950 à 1965*, Paris, La documentation française, 1966; *Les Expériences yougoslaves d'industrialisation et de planification*, Paris, Cujas, 1970; *L'autogestion Yougoslave (1950–1972)*, Paris, La documentation française, 1973. и многи други.

²³⁶ Марко Ристић, *Дипломатски списи*, op. cit., p. 370. Треба напоменути да је часопис *Perspectives Socialistes* објавио интервју са југословенским професорима који су учествовали на овим симпозијумима (бр. 5, 1. марта 1958.), посвећеним фундаменталним променама у систему управљања предузећима у Југославији.

²³⁷ Fondation Nationale des Sciences Politiques, Archives d'histoire contemporaine, fonds Léo Hamon, Groupe parlementaire France-Yougoslavie.

²³⁸ Ibid.

²³⁹ Jovan Djordjevic, *La Yougoslavie – Démocratie socialiste*, Paris, P.U.F., 1959.

²⁴⁰ Edvard Kardelj, *Les Problèmes de la politique socialiste dans les campagnes*, Paris, La Nef, 1960.

²⁴¹ Dragan Petrović, *Kulturna politika francusko-jugoslovenskih odnosa 1949–1959*, op. cit, p. 33.

²⁴² Ibid., 32.

француском је од 1950-их постојало много извора информација о Југославији за оне који би показали интересовање за такву тему.

Требало би се осврнути и на рад Анрија Лефевра, који је био један од најцењенијих марксистичких интелектуалаца тог времена. Он је важан као веома оштар критичар стаљинистичког етатизма и званичне марксистичке мисли у СССР-у („државна идеологија и идеологија државе“), као и због његових веза с југословенским интелектуалцима, посебно оним окупљеним око часописа *Praxis*. Објавио је дело под насловом *Савремени проблеми марксизма* 1958. године, у којем је указао на накарадну суштину совјетског система, али је такође направио нека поређења са ситуацијом у Југославији.²⁴³ Поздравио је чињеницу да су Југословени поново открили класичне текстове о одумирању државе и да их озбиљно схватају. Југословенски систем самоуправљања је за њега „социјално-економска основа одумирања државе“ (pp. 39-40), праћена делимичним растакањем моћи државе, укључујући уставне реформе, децентрализацију, локалне власти, радничка већа итд. Тако је изграђен другачији модел социјализма, паралелан Совјетском. Што се тиче административног социјализма или државног социјализма, Лефевр подсећа да је „показао – понекад ужасно – своју ефикасност“ (pp. 40–41). И Југословенски систем, „социјализам без државе“, према Лефевру, „још увек тражи свој пут и своју формулу; није нашао равнотежу; још није доказао своју вредност“ (p. 41). Може ли, према Лефевру, југословенски систем да служи као модел за Француску? Нипошто: „Додајмо да ови „модел“ или прототипови социјалистичког друштва, од којих нас ниједан не задовољава, не могу бити погодни за високо развијену, јако индустријализовану земљу, у којој делује ограничена демократија, али до одређене тачке стварна, где је сељачко питања делимично решено: Француску.“ (Ibid.)²⁴⁴ Дакле, Лефевр је био важан за „стање духа“ Француске левице, која није припадала комунистичкој партији, и његова антиетатистичка филозофија је одиграла своју улогу у томе. Ипак, иако је био близу, никада се није придружио PSU.

Посебну пажњу заслужују контакти које су левичарске струје око PSU директно остваривале с Југославијом. Најпре, јасно је да се ситуација у Југославији проучавала и да је то била битна тема за *Perspectives socialistes*, званични орган UGS.²⁴⁵ С друге стране, југословенски политички форуми пратили су настанак UGS-а, анализирали његове политичку перспективу, делегат Социјалистичког савеза присуствовао је његовом оснивачком конгресу итд. Следеће године UGS је поздравио VII Конгрес СКЈ путем писма.²⁴⁶

Оно што је још занимљивије за нашу тему су контакти између Југославије и француских политичара са левице који ће припадати PSU-у 1960-их. Проналазимо Едуара Депреа у делегацији француских парламентарца предвођену од стране Ренеа

²⁴³ Овде ће бити цитирано четврто издање: Henri Lefebvre, *Problèmes actuels du marxisme*, Paris, Presses universitaires de France, 1970.

²⁴⁴ „Додајмо још да треба разликовати „модел“, „центар“, „политичку подршку“. Ако би бездржавни социјализам у Југославији био успешан, ако би тај „модел“ доказао да је у праву, Југославија би ипак била премала земља да би представљала „центар“ (осим за теоријско осмишљавање) и „политички ослонац“, улога која претпоставља већу економску и војну моћ. На крају, додајмо да прихватање велике социјалистичке силе као тачке ослонца не подразумева безусловну потчињеност у свим областима, па чак ни њено признање као апсолутног 'модела'. Представљање овог „модела“ као стечене истине, научно доказане, коју треба наметнути путем ауторитета, опасна је и догматска појава.“

²⁴⁵ „La démocratie économique en Yougoslavie“, *Perspectives socialistes*, n° 5, le 1er Mars 1958, pp. 10–11; „La commune Yougoslave“, *Perspectives socialistes*, n° 20, janvier 1959, pp. 31–32.

²⁴⁶ AJ-507, IX, 30/V-110, листови 1, 7 и 8.

Мајера, која је посетила Југославију 1953. године и коју је примио Тито.²⁴⁷ С друге стране, Југославија није пропустила прилику да успостави чврст контакт – гости из ССРНЈ-а присуствовали су конгресу PSA. Штавише, према речима Депреа, ССРНЈ је „редовно пратио акције PSA и одговарао на наша бројна питања о оригиналности комунистичког покрета у Југославији, децентрализацији, економској демократији, радничким саветима, самоуправљању, упоредном напретку шест република итд.“²⁴⁸

Данијел Мајер је у више наврата посетио Југославију и имао разговоре са највишим југословенским функционерима – између осталог, видимо да је 1956. био у Југославији „као гост југословенске народне скупштине“,²⁴⁹ када је прикупљао информације о новим облицима организације у Југославији, „посебно у области радничког управљања радницима и сељачких кооперација“.²⁵⁰ Током 1959. године је долазио два пута, а у септембру је имао састанак са Титом.²⁵¹

Андре Филип је посетио Југославију у септембру 1954.²⁵² и чак се распитао код југословенских колега за мишљење о свом рукопису *Индустријска демократија*.²⁵³ Треба напоменути да је он имао и личне везе са Југославијом, с обзиром на то да је његова ћерка Никол била удата за југословенског новинара Фаика Диздаревића.²⁵⁴

У овом раду *Индустријска демократија* Андре Филип је посветио много пажње југословенском случају, који је, по његовом мишљењу, „од страственог интереса“ (р. 115). Његова анализа се заснивала на посети фабрикама, где је присуствовао седницама радничких савета и управних одбора, састанцима научника, младих, синдикалаца, кооперативаца и обичних људи. Помогао му је преводилац по његовом избору (Ibid.). Дао је преглед скоријих збивања, након чега је представио организацију власти – федералну, републичку и локалну – а затим је објаснио „економски и друштвени експеримент“, односно систем децентрализације и самоуправљања. Бавио се принципима радничког управљања, његовим облицима, улогом синдиката, планирањем, буџетирањем, занатским и трговинским предузећима и пољопривредним задругама.

Своје истраживање завршава поглављем посвећеним функционисању југословенског система. Пре свега, нагласио је да „не можемо судити о Југославији по уобичајеним стандардима западних земаља“ због њених историјских (ратови, окупације), политичких (никада није упознала праву демократију) и економских (наслеђено сиромаштво, грешке периода централизоване администрације, тренутни контрасти у индустријализацији и регионалном развоју) специфичности (рр. 156–157). Као „прогресивне елементе“ југословенског система, он је идентификовао три чињенице: решавање националног проблема, административну децентрализацију²⁵⁵ и,

²⁴⁷ *Les Nouvelles Yougoslaves*, n° 163, le 6 février 1955, p. 1.

²⁴⁸ Édouard Depreux, *Souvenirs d'un militant : cinquante ans de lutte, de la social-démocratie au socialisme (1918–1968)*, Paris, Fayard, 1972, p. 543.

²⁴⁹ AJ-507, IX, 30/II-61, лист 4.

²⁵⁰ *Les Nouvelles Yougoslaves*, n° 189, le 20 avril 1956, p. 3.

²⁵¹ Mayer, *Étapes yougoslaves*, op. cit., p. 135.

²⁵² AJ-507, IX, 30/II-44.

²⁵³ AJ-507, IX, 30/II-49.

²⁵⁴ AJ-507, IX, 30/II-46, лист 1.

²⁵⁵ Нема сумње да он овде претерује у својој позитивној слици, умањујући улогу политичке извршне власти: „Резултат је да политички правац даје Скупштина и колегијална извршна власт, одговорна њој, што веома значајно умањује личну улогу појединаца. Изненађујуће је да се у Југославији председник извршне власти, Тито, врло мало бави детаљима и ретко доноси личне одлуке. Његов углед у земљи је знатан; његове фотографије се вероватно налазе готово свуда, али он је симбол земље, много више него шеф владе у западном смислу. Не каже се „Титова политика“ на начин на који се код нас каже „политика Мендес-Франса“. Изгледа да је опасност од личне моћи заиста елиминисана. Постоји читав

наравно, радничко управљање. Ово последње је сматрао најзанимљивијим, посебно зато што су покушавали да управљање компанијама препусте радницима у земљи где је „неписменост још увек раширена, где је већина радника тек стигла са села и није напустила конзервативни сељачки менталитет, где је техничко знање заиста сведено на минимум“ (р. 160). Стога, „неуспех југословенског искуства не би био доказ неефикасности покушаја радничког управљања. Успех ће, насупрот томе, бити пресудан, јер оно што се тамо постигне може се постићи много лакше у другим земљама (р.161). По себи се разуме да је Филип овде имао у виду и Француску. Међутим, он је препознао и неке „појаве које завређују критику“: верски проблем, школа, избори, улога странке и гаранција личних слобода, од којих је већина повезана са очигледним недостатком политичке демократије у Југославији. На крају је поновио да је југословенски случај „занимљив пример“, али је избегао дефинитивну пресуду, јер је 1955. било „прерано да се донесе финална оцена о природи новог југословенског друштва“ (р. 295).

Конечно, треба споменути још један аспект битан за ову проблематику поимања Југославије у Француској, наизглед споредан, али чији се значај заправо не може преценити. У питању је туризам, односно учешће југословенске туристичке понуде на садржај позитивне слике о Југославији у очима француских левичара. О овој теми ће бити речи и у наставку текста, будући да се провлачила кроз интеракцију Југославије и свих проучаваних група француских посетилаца, а по логици ствари је посебно битна кад се говори о Корчуланској летњој школи. За сад ће бити скренута пажња на туристичке водиче.

„Хашет“ је објавио фото-албум са предговором поморског историчара и приповедача Леонса Пејара,²⁵⁶ коме су тих година преведене две књиге у Југославији.²⁵⁷ Пејар је писао о Југославији као „малој по својој површини, великој по својој историји“ (5), али се заправо фокусирао на знаменитости и занимљивости југословенске морске обале, на историјске везе Југославије и Француске, као и на наглашену љубав Југословена према Французима, којој је лично сведочио кад му српски конобар на Рабу, међу аустријским и немачким туристима није хтео да наплати пиће јер „овде Французи не плаћају“ (10).

Међутим, далеко занимљивији у истраживачком смислу је пројекат Француско-швајцарског издавача Нажел, који је 1954. објавио водич чији је аутор текста био Ладислав Гракалић, ТАНЈУГ-ов дописник из Париза, а аутор предговора већ помињани Жил Мок.²⁵⁸ Пишући свој уводни текст, Мок полази од методолошких увида: посетилац неке земље може обогатити своја сазнања на два начина – контемплацијом и опсервацијом. Прво се односи на сусрет с историјским и културним наслеђем, какво нуди Италија, примера ради, а друго на упознавање занимљивости живота какав јесте, што би било примерено радити у Њујорку. Као ретке примере земаља које су занимљиве на оба начина, Мок наводи Југославију и Израел. Он набраја лепоте због којих Западњак увек

низ тела, од којих свако има своје посебне функције и има своју надлежност, а сви су под контролом Савезне скупштине која има врховну власт.“ (pp. 159–160)

²⁵⁶ Léonce Peillard, *Yugoslavie. „Les Albums des Guides Bleus“*, Paris, Hachette, 1955.

²⁵⁷ Léonce Peillard, *Kapetan Cornil Bart*, Zagreb, Zora, 1954; Léonce Peillard, *Zlatni golubovi / Čudan slučaji broda Parkinsona*, Zagreb, Zora, 1956.

²⁵⁸ Ladislav Gracalić, *Yugoslavie. Les guides Nagel*, Genève-Paris, Les Éditions Nagel S. A., 1954. Уредничка забелешка напомиње да је Југославија земља која се у пуној мери обнавља, друштвени живот је у знаку нових експерименталних искустава, међутим будући да је чини више народа који имају своје језике и религије, није још увек окончана њена нова организација. Отуда је писање овог водича било изложено како редакцијским тако и картографским изазовима.

има жељу да се врати у Југославију, да их још боље упозна (Дубровник, Сплит, фреске у манастирима „вредне колико и Ђотове“...) Међутим, „ова туристичка и уметничка богатства су само један аспект – и то не онај најаутентичнији – истраживања Југославије“, а други су „зачуђујући људски и друштвени експеримент који је у току“ (р. VIII). Очекивано, Мок не пропушта да наведе грехе Совјетског Савеза према Југославији током рата и првих година након њега, а истиче и како му је Тито током разговора 1952. рекао како је још 1936. схватио да је совјетски режим скренуо с Лењиновог пута (р. X)

Мок је сматрао да Југословенски радници уживају ниво слободе непознат на Западу јер су фабрике њихово власништво. „Али овај режим, који вређа Западњаке својим ауторитарним карактером, је хуманији од већине других диктатура: ако се људи још увек хапсе, више не погубљују.“ (р. XI) Навео и је да Француз у Југославији неће бити у већој мери контролисан или надзиран него на Западу, и тврди да је установио да, за разлику од његовог боравка у Москви, нико није улазио у његову хотелску собу док њега није било ту. (р. XVIII) Мок тврди да се лично уверио, у свим југословенским републикама и у предузећима различитих величина, да нови економско-политички систем у Југославији функционише. Штавише, он озбиљно наговара читаоца овог водича да посети неко индустријско или пољопривредно предузеће, да би се сам уверио, а Југословени ће му сигурно дозволити да види шта га занима јер су они поносни на своје дело и желе да га покажу. (XII)

И Мок као и Пејар завршава свој уводни текст осећањима љубави према Француској на које је наишао у Југославији: спомиње једног старог виноградаря у Македонији који му је са пуно емоција показао свој Ратни крст, француско одликовање које је добио 1918. године; указује на споменик Наполеону у Љубљани, споменик захвалности Француској на Калемегдану, бисту Франше Деспереа. Веровао је да би туристичке посете из Француске ојачале везе између две државе и два народа. У свим југословенским републикама постоји љубав за Француску, у комунистичкој данас као што је постојала у монархистичкој јуче, и жеља да се упије француска култура, „у исто време традиционалистичка и револуционарна“ (р. XVIII)

Посебно треба истаћи књигу коју су Жан-Мари Доменак и Ален Понто 1960. године објавили у оквиру едиције „Petite planète“,²⁵⁹ а која је неколико пута реиздавана током 1960-их и 1970-их. Као што је већ речено, Доменак је био један од француских интелектуалаца који су међу првима посетили Југославију. Овај туристички водич треба посматрати у ширем контексту значаја који је његов целокупни рад и деловање часописа *Esprit* имало на артикулисање једне нове левнице у Француској, која је баштинила антикомунизам, хуманизам, деколонизацију, демократију итд. а који је могао приближити француским читаоцима ову земљу, наравно из угла и на основу слике коју су створили француски левичари. Неке делове овог текста Доменак је претходно објавио у часопису *Esprit*, који је уређивао од 1957. до 1976.

Излагање почиње указивањем на веома упечатљиве природне одлике Југославије, и у позитивном и у негативном смислу. Природа је на тој територији много тога учинила. Међутим, ово запажање је ту и због контратеже, будући да су људи учинили и много више. „Туристо, ходаш по историји“. Путовање у Југославију је тешко, зато јер се врши и у њену прошлост (због историје) и у њену будућност (због утопијског уређења) (р. 6). Уједно, Југославија је најкомпликованија држава у Европи, због своје етничке, културне и политичке структуре (р. 7).

²⁵⁹ Jean-Marie Domenach, Alain Pontault, *Yugoslavie. Collection „Petite planète“ n° 25*, Paris, Éditions du Seuil, 1960.

Занимљива је опаска да су градови у Србији монотони јер Срби нису имали ни времена ни слободе да направе праве градове, него само ово што сад имају, насеља с обе стране пута од приземних кућа. Ни Београд није град, него комбинација гарнизона и села, коме су и капитализам и социјализам омогућили грађевине од армираног бетона, међутим то је израз амбиције, а не душе, и чини га агломерацијом, а не градом (р. 13).

Стаљинов ултиматум посматра се као четврти по реду у четрдесет година, од Аустроугарског 1909. и заправо је најгори јер је дошао од пријатеља. Отуда се може рећи да су Југословени су савладали четири сукцесивна светска империјализма, од османског до совјетског (р. 14). Ипак, историјске поделе јужних Словена на линијама раздвајања Рима и Византије, Беча и Константинопоља, Рима и Москве, Доменак примећује и у скорошњој подели интересних сфера по принципу *fifty-fifty* између Черчила и Стаљина (р. 18).

И Доменак сведочи како је у насумично одабраном шумадијском селу наишао на љубав мештана према Французима и објавио је фотографију „двојице ветерана“ – на којој стоји он, као учесник Покрета отпора и један старац који је окачио своја одликовања, добијена од стране генерала Сараја на Солунском фронту (р. 39).

Међутим, Југославију занимљивом чини енергија која се свуда испољава (р. 15), а „иако је званично марксистичка, Југославија је наглашено епска“ (р. 16). Рецимо, значај планине за збег и чување биолошке супстанце народа Доменак препознаје како у хајдучији у османско доба, тако и у случају Титових партизана (р. 38). Кад је у питању идентитетска терминологија, Доменак говори о Југославији и Југословенима и у далекој прошлости, а и колективне особине у савременом тренутку се приписују Југословенима у целини, који се пореде с другим словенским народима.

Иако инсистира на укореењености насиља у историји југословенских народа, Доменак наглашава да је то ипак резервисано само за непријатеље, а не за своје саплеменике, па отуда у Југославији има мање криминала него у другим земљама (р. 80).

Наравно, неизбежан је био осврт на јадранско приморје, нешто што Творац није подарио „Чесима, Мађарима или становницима сиве Пољске“ (р. 105). Очита је и Доменакова заинтригираност историјом и културом југословенских приморских градова, којима посвећује сразмерно највише пажње у поређењу с другим локацијама.

Наслов последњег поглавља – „Посетите социјализам“ – на најбољи начин подсећа на то шта је заправо најважније у Југославији. Доменак њу симболички представља као мозаик (р. 129), чиме наглашава њену интерну разноликост, али заузврат као њену нарочиту врлину препознаје умеће да помири све те разлике и након Другог светског рата изгради стабилну државу – „Југославија, која је тријумфовала над свим својим противницима, знала је како да победи и најопаснијег: себе саму“ (р. 57).

У Југославију улазимо без потешкоћа. Из ње можемо изаћи не схвативши да смо имали привилегију да путујемо у једну социјалистичку земљу. Црвена звезда на војничким капама, понеки портрет Шефа у канцеларијама и продавницама, то све није довољно би неког буржуја из Лиона или из Минхена, банкара из Њујорка, ужаснула диктатура пролетаријата. Идемо од римских рушевина до дивљих клисура, од плажа до палата, али „Путник“ није предвидео никакве руте да бисмо посетили социјализам; извесно су државне власти више заинтересоване за девизе својих гостију него за њихова уверења. (р. 149)

Утихнуле су омладинске бригаде и мобилизација целокупног народа за потребе једног историјског подухвата – „Земља се вратила у нормалу“ и становништво не учествује у било чему што не жели (р. 150). Југославија се дестаљинизирала пре СССР-

а, али је након тога отишла и корак даље, враћајући се изворној социјалистичкој мисли и настојећи да изгради интегрални комунизам. „Од 1950, левичарски мислиоци и синдикалне делегације из свих земаља долазе да виде нове институције. Хтела не хтела, Југославија игра улогу изложбеног салона социјализма где људи долазе да се диве моделима за следећу сезону. Шта ако бисмо и ми отишли да се сами уверимо?“ (151)

Систем вредности младих у Југославији је сасвим налик оном њихових вршњака на Западу. „Савремени Југословен, грађанин једне комунистичке земље, више личи на данашњег Француза или Енглеца него што је Србин XIX века личио на Француза или Енглеца XIX века.“ (р. 165) Наравно, у неидологизовану нормалност би се морале сврстати и примери привредног криминала и сличне негативне појаве (р. 159).

Доменака не чуди окоштавање револуције и револуционара у Југославији након рата, сматрајући то природним процесом („рушиоци Бастиље се претварају у удружење пензионера“), али је у југословенском случају чудесно што се комунизам пробудио, па је „песник наставио са борбом против црквењака“. И на Истоку и на Западу су победиле технократе и бирократе, а Југословени су позвали народ да управља предузећима и демонтира централну администрацију. „Они из искуства знају да је утопија једини пут који заиста некуд води“ (р. 169). Иако је књига у целости написана у духу оптимизма, једна од завршних мисли је да је Југославија тежак терет за Југословене (р. 171).

Занимљиво је приметити да је ова књига доживљавала замерке из Југославије, због Доменакове претеране критичности,²⁶⁰ али истовремено и од стране југословенске антикомунистичке емиграције, због Доменакове недовољне критичности.²⁶¹

²⁶⁰ „Познат је као дугогодишњи пријатељ Југославије о којој је написао и једну књигу. У време антисрпске кампање пред доношење амандмана на Устав Србије, једини је од познатијих француских интелектуалаца који је, показујући разумевање за тешкоће са којима се суочава наша земља, говорио и давао изјаве у штампи стављајући се у одбрану Србије и јединствене Југославије. [...] Као човек који је после резолуције ИБ-а издржао жестоке нападе својих ратних другова комуниста из Покрета отпора (и био искључен из „Покрета за мир“) зато што је међу првима подржао „југословенску шизму“, Жан-Мари Доменак није човек који следи линију мањег отпора. Показујући заблуде дотле неприкосновених идеолога француске левице, он није ишао широким током интелектуалних мода. [...] Иако нападан од француских комуниста због подршке југословенском ревизионизму, његову књигу о Југославији, објављену 1960. године, југословенски режим је оценио као превише критичку према Титовој политици и проскрибовао је, наводно због подршке Е. Коцбеку. Тако је још један пријатељ ове земље био грубо нападнут и одгурнут од тадашње набусите режимске самовоље. Упркос томе, Доменак је остао пријатељ Југославије који са забринутостју прати све што се у њој збива последњих година. Дајући оцену о сепаратистичким и деструктивним снагама које угрожавају њен опстанак као државне заједнице, свој став о нашој земљи у садашњим европским приликама изразио је речима: 'Ако не превазиђете ваше поделе начинићете лош преседан након што сте другима дали добар пример (1948).'", Б. И. Бојовић, „Личност о којој се говори: Жан-Мари Доменак. Глас савести и разумевање“, *Политика*, 22. децембар 1990, р. 13.

²⁶¹ Превод ове књиге на енглески 1962. тешко је пао српском политикологу у емиграцији, професору на Стенфорду и другим америчким универзитетима, уједно и заклетом антикомунисту, Милораду Драшковићу: „The slender volume written by two Frenchmen (one of whom, Jean-Marie Domenach, is the editor of the review *L'Esprit*, known as the organ of French „progressive“ Catholics) is a highly impressionistic survey of everything Yugoslav: the national history and mentality, the Second World War and the partisan movement, the postwar achievements and problems of Titoism. To discuss all this in one hundred seventy pages of small size, liberally interspersed with photographs and vignettes, represents indeed an excessively ambitious undertaking, whose final result amounts to an exercise in futility: the expert will find the book too superficial and too prone to replace analysis with verbosity; the general reader, if really interested in acquaintance with Yugoslavia, will have to turn elsewhere for facts, figures, and really serious discourse. The common ground of this and the preceding book lies in the authors' basic sympathy and hope, despite occasional criticism, that Yugoslavia is heading, under the present nonorthodox Communist rule, toward „a new alliance between industry and beauty, between the man of production and the man of memory.“ In this sense this little

2. Југословенски социјализам и светски процеси

Пут изградње социјализма којим је Југославија кренула након 1948. је подразумевао да је избор унутрашњег управљања морао да буде средство доказивања њене независности. Отуда је постојала извесна потреба да се скрене пажња целог света на себе како би се спречила совјетска претња, која се чинила стварном све до 1970-их. Морали сте бити видљиви и занимљиви да бисте заслужили симпатије и саосећање светског јавног мњења: левице на Западу, које је у то време било веома снажно и утицајно, али и других социјалистичких или земаља у развоју – потенцијалних политичких и економских партнера. Кроз самоуправљање, Југославија се могла представити не само као независна од СССР-а и стаљинизма, већ и понудити целом свету идеју и модел за стварање социјалистичког друштва према правилима марксизма. Југословенски лидери су видели су ово као добру прилику да промовишу Југославију, њен систем, њене економске и револуционарне резултате. Нема сумње да је у то време (посебно 1950-их, када је југословенски економски развој постигао изванредне резултате), југословенско руководство почело да види у унутрашњем управљању могућност самопромоције.

И више од тога – у званичној југословенској државној идеологији почиње се осећати одговорност пред светском социјалистичком јавношћу за успех самоуправног експеримента. На проширеној седници Извршног комитета Централног комитета СКЈ, коју смо већ поменули, Кардељ је рекао да Југославија има обавезу пред светским социјалистичким покретом да успе, иначе ће се социјализам наћи у „стаљинистичком ћорсокаку“.²⁶² Многе земље Африке и Азије су веровале да би југословенски економски систем могао бити најбоље решење за њих, или бар боље од капитализма високо индустријализованих земаља или државног социјализма земаља Источног блока.

Југословенски аутори су инсистирали на томе да је самоуправљање иманентно социјализму, а не само југословенски концепт који произилази из строго локалних, специфичних околности. На тај начин су наглашавали улогу Југославије и њен значај у историји социјалистичке мисли и у радничком покрету тог времена. Ипак, они нису могли да предложе „извоз“ југословенског модела као таквог, с обзиром на то да је потрага за сопственим путем ка социјализму била формула коју је Југославија користила у свом противљењу Совјетском Савезу, који је свој модел наметао другима, сматрајући га јединим исправним.

У Југославији се обраћала пажња на оно што се дешавало у марксистичкој мисли на светском нивоу и проучавале се тенденције самоуправљања у иностранству. Југословенски истраживачи су објавили читав низ стручних радова о ситуацији у Француској.²⁶³ Међутим, тај интерес је био и шири јавни. Примера ради, видимо да је

volume is perhaps more revealing of the political mentality of French „progressive“ Catholics than of complex Yugoslavia.“ Milorad M. Drachkovitch, *Slavic Review*, Vol. 24, No. 2 (Jun., 1965), pp. 334–335.

²⁶² Почетак краја Југославије, op. cit., p. 192.

²⁶³ Богдан Трифуновић, *Француска левица и самоуправљање. Самоуправљање и партиципација у програмима и акцијама политичких партија и синдиката у Француској*, Београд, Радничка штампа, 1976; бројне публикације Института за проучавање радничког покрета/Института за међународни раднички покрет у Београду: *Индустријска демократија у Западној Европи*, Београд 1967; Зорица Приклмајер-Томановић, *Француска левица у Петој Републици*, Београд 1963; Зорица Приклмајер-Томановић, *О савременим кретањима у комунистичком покрету Запада*, Београд, 1962; Зорица Приклмајер-Томановић, *Социјализам и демократија у концепцијама западноевропских комунистичких партија*, Београд, 1973; Бранислав Дадић, *Синдикални покрет Француске*, Београд 1964. У ову врсту публикација свакако спадају и часописи као што је био *Међународни раднички покрет* и многобројне

југословенска штампа ажурно извештавала о појавама самоуправљања у Француској, поносећи се угледом југословенског система. Говорећи о француском разматрању постојећих облика партиципације у узаврелој атмосфери Париза 1968. године, *Борбин* дописник истиче: „Помињу се с тим у вези Западна Немачка, Шведска и САД. Али на прво место ставља се пример Југославије којој се признаје да је прва пошла путем самоуправљања и на том путу најдаље одмакла“. Истичу се и Сартрове похвале југословенском самоуправљању, изречене „у великом амфитеатру у Сорбони“. Са очигледним задовољством, аутор закључује: „Уопште узев у овим немирним данима које преживљава Француска, Југославија се помиње више него што је то досад био случај. Многи који су је били потпуно заборавили, сада је се поново присећају“.²⁶⁴

Штавише, југословенске власти у тим догађајима виделе не само најаву победе социјализма, него и потврду сопственог пута у будућност. Тренутак победе социјализма у свету се чинио утолико ближим што се чинило да се талас промена враћа у Европу, у контексту дешавања 1968. Марко Никезић је у својству Државног секретара за иностране послове пред Савезном скупштином у јуну исте године истакао да је многим оновременим револуционарним догађајима заједнички захтев за демократизацијом:

Свуда се већ чује као одјек ових догађаја да је критика односа и институција које их симболизују и бране реакција против опште одвојености, против одвојености грађана од управљања државом, против одвојености политичких механизма од економије и друштвених кретања, и најзад, и најважније – против одвојености радничке класе од одлучивања о производу њеног рада. Ма колико програми били различити, или недоречени, заједнички им је захтев за учешћем у управљању и одговорности, а социјализам је исписан на свим заставама које су подигнуте ових дана.²⁶⁵

Југославија је била заинтересована за социјалистичку перспективу на глобалном нивоу и, наравно, радовала се могућности да одигра значајну улогу у том осмишљавању социјалистичке будућности. Штавише, тенденције самоуправљања су подржаване где год је то било могуће – у деколонизованим земљама, као што је Алжир, али и на Западу. Примера ради, постоје кредибилна сведочења да је југословенска амбасада била претплаћена на значајан део тиража публикација PSU 1970-их и вероватно и на друге начине помагала промоцију самоуправљања у Француској.²⁶⁶

Југословенске власти су често помагале у организовању међународних конференција о самоуправљању, радничком учешћу и сличним темама у Југославији (посебно на мору), али и у иностранству, као што је она у Паризу 1977. године. Ови међународни састанци су 1976. године изнедрили Међународни центар за координацију истраживања о самоуправљању (CICRA).²⁶⁷

Коначно, сви часописи, памфлети, и теоријски и политички радови југословенских истраживача и политичара објављени на страним језицима, укључујући и француски (а број таквих публикација није био занемарљив, далеко од тога), показују

хрестоматије и серијска издања посвећена историји и савременој марксистичкој и револуционарној мисли.

²⁶⁴ Андреја Партонић, „Савремене француске дилеме: Захтеви за самоуправљањем и – Југославија као пример“, *Борба*, 31. мај 1968, р. 4.

²⁶⁵ „Експозе Државног секретара за иностране послове Марка Никезића“, *Политика*, 20. јун 1968., pp. 1–2.

²⁶⁶ Неформални разговор са неким важним личностима PSU током конференције „Le PSU, des idées pour un socialisme au XXIe siècle?“ у Серизи-ла-Салу, маја 2011.

²⁶⁷ Weill, Claudie, „La revue Autogestion“, in Frank Georgi (dir.) *Autogestion. La dernière utopie?*, Paris, Publications de la Sorbonne, 2003, p. 62.

да су југословенске власти покушавале да пренесу слику о себи на основу обиља информација, али ипак контролисано: Југославија се позиционирала као главни снабдевач таквих информација и није чекала да буде „откривена“ случајно.

Југословенски однос према међународној размени самоуправних идеја је био на трагу тумачења које се налазило у Програму СКЈ, да је социјализам ствар праксе свих народа и да све више постаје светски систем (глава I). Та формулација, „социјализам – светски процес“ нашла се у наслову великог броја публикација у Југославији, а постојао је и наставни предмет тог имена на Факултету политичких наука у Београду.²⁶⁸

Југословенски аутори су инсистирали на томе да је у историји постојало више фаза самоуправног искуства и да се може говорити о историјском току самоуправне мисли, чији је део била Југославија, а да самоуправљање из 1950. године није било чисто југословенског порекла. Први теоретичари самоуправљања, који представљају кооперативни покрет (или, хронолошки, до Париске комуне) били би Роберт Овен (са својом федерацијом задружних комуна), Шарл Фурије (фаланстерије), Жозеф Прудон (мутуализам, федерализам, 'анархија'), Луј Блан (националне радионице). Другу етапу мишљења и праксе представљала би Париска комуна и трајала би све до Октобарске револуције, а укључивала би револуционарни синдикализам, Марксове студије о комуни и одумирању државе, као и руску револуцију 1905. Октобарску револуцију, са својим искуством совјета, југословенски аутори су посебно истицали, и то не само због њене историјске важности у том тренутку, већ и због онога што је уследило након ње – статизација захваљујући Лењину и посебно Стаљину. Поред тога, често су проучавана различита револуционарна искуства широм света како би се училе самоуправне струје, ако их има.²⁶⁹

Пишући предговор за југословенски превод књиге Едмона Мера, Јован Ђорђевић је приметио да последњих година, а нарочито након 1968, расте број студија о самоуправљању, а посебно у Француској „у којој се до данас, после Југославије, највише пише и расправља о овом принципу друштвеног и политичког уређења“.²⁷⁰ Популаран у радничким круговима савремене Француске, одјек самоуправљања је „ехо и 'говор' данашњице“.²⁷¹ Ђорђевић сматра да је самоуправљање алтернатива познатим друштвеним принципима попут парламентаризма, вишестранацја и представничког система, који су „похабани и истрошени“.

У најширем историјском смислу, порекло и први облици самоуправљања могу се утврдити у сталној, вековној тежњи народа и човека за самоодређивањем, тежњи за животом и радом у слободи и достојанству. Тиме је самоуправљање конкретан и савремен израз за све оне погледе, тежње и потребе који су изражени у појму и речи слобода и хуманизам, ослобођење радника и прогрес. У нешто ужем, и претежно политичком и институционалном смислу, самоуправљање има своје претходнике у идејама о непосредној демократији, о самоопредељењу човека и народа, и у принципу народног суверенитета. Али, у модерном значењу самоуправљање је резултат класне борбе у којој је радничка класа стекла свест не само о томе да је она творац свих материјалних и културних вредности, већ и да власници, управљачи, менаџери и, уопште, посредници нису неопходност организације управљања у предузећу, у привреди и у друштву уопште. Ова свест

²⁶⁸ Бранко Прибићевић, *Социјализам светски процес*, Београд, Партизанска књига, 1979.

²⁶⁹ Rudi Supek, *Participacija, radnička kontrola i samoupravljanje. Prilog povijesnom kontinuitetu jedne ideje*, Zagreb, Naprijed, 1974, pp. 11–54 ; Branko Horvat, *Ogled o jugoslavenskom društvu*, Zagreb, Mladost, 1969, pp. 46–72.

²⁷⁰ Едмон Мер, *Самоуправљање – сутрашњица*, Београд, Радничка штампа, 1977, р. 5.

²⁷¹ Ibid., р. 10.

која је, од самог почетка капитализма, тињала у представама већине радника колективно се изражавала и потврђивала у првим великим колективним акцијама радничке класе против експлоатације и доминације, нарочито у првим великим штрајковима и појавама преузимања управљања појединим предузећима од радних колектива, и тиме без посредништва „власника и власти (државе)”²⁷²

Не само да Југославија није сматрала да има неку врсту тапије на самоуправљање кад је реч о његовој примени у Француској, већ су југословенски аутори истицали да је тај концепт аутохтоно француски и налази се у њеној политичкој традицији још од времена Француске револуције:

У земљи у којој је Русо створио теорију о самоодређивању народа формулом да закон као „општа воља мора бити воља свих“, и у којој је класна борба истакла могућност и у историји први пут испољену способност радника да управљају привредом и другим јавним службама, органски су настале и развиле се и прве социјалистичке доктрине. Доктрине чију „црвену нит“ представљају захтеви и облици који припадају теоријској и политичкој категорији коју данас означавамо као самоуправљање. [...]

Све то показује да је неосновано национално и локално одређење идеје самоуправљања и социјализма уопште. Као и социјализам тако је и самоуправљање универзална идеја, која има опште светске корене. Још је мање оправдано тврдити да је Француска „колевка самоуправљања“ (тако исто и за Југославију), или да је оно једино везано за „француски социјализам“.²⁷³

Из овога је јасно да све интерпретације које говоре о „исцрпљености југословенске референце“ током 1970-их за француско самоуправљање заправо промашују поенту.

Споменимо још један предговор, Зорана Видаковића југословенском издању књиге Сержа Малеа, *Нова радничка класа*. Објашњавајући обострану корист за међусобно југословенско-француско упознавање с новитетима самоуправне мисли, Видаковић истиче да југословенску страну интересује да види како се могу применити идеје непосредне демократије у индустријски развијеног земљи као што је Француска (а што ускоро чека и Југославију); Французима је пак југословенско искуство драгоцено да би видели како изгледа пракса радничког самоуправљања без капиталистичких стега.²⁷⁴

Препознајемо извесну чежњу у гласу Милентија Поповића који, говорећи о самоуправљању, истиче да оно није настало због сукоба са Стаљином, већ као логични продужетак револуције. Свет је био скептичан да ли ће експеримент успети, због сиромаштва у Југославији и културне заосталости – „за свет је било врло необично да наш радник прво учи да управља, па се онда описмењава“. Међутим, будући да у Југославији постоје објективне материјалне и културне потешкоће, „онда је јасно шта би таква једна идеја у условима који би обезбеђивали све ово што Југославија није имала значила за престиж социјализма у свету и у којој мери бисмо социјализам заиста померили напред и у теоријском и у практичном смислу.“²⁷⁵

Идеалан пример једне од таквих земаља је без икакве сумње представљала Француска.

²⁷² Ibid., p. 6.

²⁷³ Ibid., pp. 7–9.

²⁷⁴ Серж Мале, *Нова радничка класа*, Београд, Комунист, 1970, p. XIV–XV.

²⁷⁵ Милентије Поповић, *Политички систем и међунационални односи*, Београд, Удружење „Наука и друштво Србије“, 2000, pp. 162–163.

IV PSU, његови идеолошки пријатељи и Југославија

Циљ овог рада, поред реконструкције слике југословенског социјализма у Француској, јесте и покушај да се разуме и процени „специфична тежина“ самоуправљања у француском интересу за југословенски систем и његов социјализам. Како би резултати истраживања били видљивији, груписани су према тематским карактеристикама. Пре свега, биће речи о каналима за пренос информација о Југославији у Француској и о томе каква је била природа интересовања за Југославију од стране ових француских социјалиста. Затим се прелази на случајеве у којима је Југославија фигурирала као политички партнер PSU, што је морало ојачати југословенску улогу у очима француске левице. Реконструкција слике југословенског социјализма подељена је на два дела: најпре се говори о ставовима о југословенском самоуправном систему, а затим о самоуправљању у ужем смислу. На крају, биће постављено питање да ли је југословенско самоуправљање изгледало као модел који је заиста био применљив у Француској и да ли се овај експеримент стога може сматрати важним за PSU или не.

Истраживање се заснива на званичним текстовима и политичким активностима PSU, на теоријским и политичким чланцима из специјализованих часописа, на новинским чланцима (*Tribune Socialiste* – званични лист PSU, као и *France (Nouvel) Observateur* – „левицарски недељник“) и на књигама о Југославији чији су аутори активисти PSU. Због своје хетерогености и унутрашњих политичких разлика, са методолошке тачке гледишта остаје тешко говорити о ставовима ове партије у начелу, па чак и о некој од њених струја – ставови која су овде евоцирани су изнад свега ставови конкретних партијских лидера који су их изразили. Ипак, и као такви су веома важни за разумевање интелектуалне и идеолошке климе тог времена, будући да се од странке PSU и очекивало да буде расадник идеја пре него опортунистички оријентисана партија власти.

1. Пuteви информисања

Ако се желе проучити сви путеви информација који би могли бити важни за настанак представа о југословенском систему и његовом самоуправљању од стране кругова око PSU, видеће се да је било честе размене делегација на конгресима, студијских боравака, посета новинара, туристичких путовања, сарадње на међународним скуповима итд. Не умањујући ову размену на структурном нивоу, неопходно је нагласити важност комуникације и личне посвећености лидера PSU као што су Серж Мале или Жил Мартине, који су често доносили вести о Југославији, где су редовно одлазили као специјални дописници. Захваљујући својој новинарској професији, Мартине је уживао директан и чест контакт са југословенским функционерима, пратио је унутрашњу ситуацију и спољну политику Југославије и давао своје коментаре.

Један од темеља односа који су овде предмет проучавања била је политичка размена између PSU и југословенских званичника. Од оснивања PSU, ова странка је уживала подршку Југославије, а у првом броју *Tribune Socialiste* објављен је говор Пунише Перовића из ССРНЈ-а, као званице на конгресу у Иси-ле-Мулиноу, где је PSU рођена. Перовић је изразио наду да ће нова странка постати важан фактор промена у

Француској²⁷⁶ и позвао делегацију PSU на конгрес Социјалистичког савеза, који је одржан неколико недеља касније. И заиста, Клод Бурде је присуствовао Петом конгресу ССРПЈ-а у априлу 1960. године. Овом приликом је изјавио да „наша солидарност са Југославијом није од јуче“. Ипак, истакао је да је у претходних десет година било неслагања са Југословенима „у области међународне политике“ и да југословенски модел не одговара Француској, као економски напредној земљи. Међутим, то није било важно „у поређењу са нашим дубоким интересовањем за ваше искуство“.²⁷⁷

Према југословенским изворима, представници Социјалистичког савеза су посетили све конгресе PSU пре 1971.²⁷⁸ Заиста, проналазимо Анку Берус на првом Националном конгресу PSU, у Клишију марта 1961. године,²⁷⁹ која је том приликом нагласила „доказану сличност“ између гледишта PSU и ССРПЈ-а о суштинским међународним проблемима. Вукоје Булатовић је био на Трећем конгресу,²⁸⁰ Милојко Друловић на Четвртом,²⁸¹ итд. С друге стране, примера ради, Жил Мартине је присуствовао Конгресу Социјалистичког савеза 1966. године, хвалећи изнад свега југословенску спољну политику, и њену бригу за миран суживот и несврстаност.²⁸² Серж Мале је објавио извештај са Девог конгреса СКЈ, у којем је било речи о југословенској „социјалистичкој пракси“ и потврђивању правца које су заузеле југословенске власти, уз истовремено признавању свих унутрашњих проблема итд.²⁸³

Поред ове размене у контексту конгреса, током 1960-их је дошло до бројних посета кључних личности PSU Југославији, њеним лидерима или самом Титу. Веома важно за ову тему је да су многе од ових посета такође биле студијска путовања.

Што се тиче делегација на високом нивоу, затичемо Мишела Рокара, Жан-Марија Венсана²⁸⁴ и Жан-Франсоа Пертуса²⁸⁵ током четвородневне посете Југославији у новембру 1968. године како би „са пријатељском страном простудирали све проблеме који се тичу социјалистичке стратегије у Европи“.²⁸⁶ Ова делегација је позвана од стране

²⁷⁶ „Слањем делегације на ваш конгрес, Социјалистички савез Југославије је уверен да ће уједињење странака и група које се окупљају у новој Партији социјалистичког јединства бити нови допринос јачању прогресивних, социјалистичких и демократских снага Француске. Истовремено, верујемо да ће постојање и активност ваше нове партије имати повољне последице како на унутрашњи развој ваше земље, тако и на решавање нерешених проблема међународног развоја.“ *Tribune Socialiste*, n° 1, le 9 avril 1960, p. 7.

²⁷⁷ *Tribune Socialiste*, n° 4, le 30 avril 1960, p. 3.

²⁷⁸ AJ, 507, IX, 30/III-8, лист 28.

²⁷⁹ *Tribune Socialiste*, n° 47, avril 1961, Spécial Congrès, p. 11.

²⁸⁰ *Tribune Socialiste*, n° 135, le 9 février 1963, p. 7.

²⁸¹ *Tribune Socialiste*, n° 244, le 12 juin 1965, p. 7.

²⁸² „Наша странка осећа осећај дивљења и захвалности за вашу земљу, која је у тешком и опасном периоду била у стању да изгради политику која данас може послужити као модел за многе социјалистичке покрете.“ *Tribune Socialiste* n° 291, le 18 juin 1966, p. 4.

²⁸³ *Tribune Socialiste*, n° 405, le 27 mars 1969, p. 9.

²⁸⁴ Jean-Marie Vincent (1934–2004), марксистички филозоф и политиколог, близак позицијама Троцког, радио на Универзитету Париз VIII. У редовима PSU заузимао истакнутије место и једно време био уредник партијског гласила *Tribune Socialiste*.

²⁸⁵ Jean-François Pertus, студентски активиста, 1966. изабран за националног секретара удружења ESU, уније студената блиских странци PSU, а 1967. ушао и у национални комитет PSU, најуже партијско тело.

²⁸⁶ *Tribune Socialiste*, n° 388, le 14 novembre 1968, p. 12. „Током посете Југославији од 25. до 28. новембра 1968. године, делегација Уједињене Социјалистичке партије [...] је имала отворене и пријатељске разговоре са представницима Социјалистичког савеза радног народа Југославије, Савеза комуниста Југославије и Савеза омладине Југославије о тренутној међународној ситуацији и начинима деловања напредних снага.“ *Tribune Socialiste*, n° 391, le 5 décembre 1968, p. 3; *Tribune Socialiste*, n° 393, le 19 décembre 1968, p. 16.

Социјалистичког савеза, посетила је Савезну скупштину,²⁸⁷ али је изразила посебну жељу да се обрати лидерима Централног комитета СКЈ. Примио их је један од чланова Извршног комитета Централног комитета и овом приликом Мишел Рокар је нагласио да је то био први директан контакт између две стране. Сврха ове посете био је позив СКЈ да учествује на конгресу PSU 1969. године. На крају су успели да обезбеде делегацију СКЈ на свом Шестом конгресу, марта 1969. године,²⁸⁸ упркос одређеном оклевању југословенске стране. Према политици југословенске партије, сва званична сарадња била је ограничена на комунистичке партије, али то је промењено у склопу Девог конгреса 1969. године.²⁸⁹

Поред тога, делегација од 110 чланова PSU боравила је у Југославији 1966. године. Две групе које су дошле на три недеље, под окриљем Народног студијског центра из Тулуза, посетиле су „прелепе југословенске републике“ током овог „величанственог и здравог одмора“, који је био „по веома умереним ценама“, обухватајући неколико региона и завршавајући се неизбежном далматинском обалом. Наравно, остварили су и политичке контакте, који су били „одлични и пријатељски“ током којих „тешки проблеми изградње социјализма нису били скривани“.²⁹⁰ Пример таквих разговора које су водили чланови PSU, у индустријском комплексу челичане у Зеници и посвећених пре свега питању самоуправљања, објављен је у првом наредном броју *Tribune Socialiste*.²⁹¹

С друге стране, једна од делегација је дошла у Југославију да проучи комунално питање и сродне проблеме.²⁹² Истовремено, не треба заборавити да су југословенске власти и PSU имале одређену сарадњу и кад је реч о темама међународне политике. Једна од прилика за то били су и „Медитерански сусрети“ крајем 1960-их.²⁹³

Грубо говорећи, може се тврдити да су путовања у Југославију била прилично интересантна за чланове PSU – једном приликом је било организовано и такмичење међу члановима, а једна од награда било је путовање у Југославију, седамнаест дана пловидбе дуж далматинске обале.²⁹⁴

У сваком случају, што се тиче приступа информацијама од стране француских истраживача, можемо цитирати извештај у Југославији из 1965. године, где је наведено да „странци веома лако обезбеђују пријем код највиших политичких, административних или економских власти, а чак и кад има неслагања око ових или оних питања пажљиво се слуша, а разговор је много мање уштогљен него у нашим званичним круговима.“²⁹⁵

Још један занимљив аспект ове размене били су састанци младих. Од касних 1950-их, активисти и симпатизери UGS-а и млади Југословени су имали прилике да воде „жестоке дискусије“ о дивергентном тумачењу секуларизма и плуралитета странака у социјалистичком друштву. На француској страни, утврђено је да је у Југославији изграђен „завидљујући систем децентрализације и економске демократије, који по први

²⁸⁷ AJ -507, IX, 30/III-8-3, лист 28.

²⁸⁸ AJ-507, IX, 30/III-5, лист 3; *Tribune Socialiste*, n° 404, le 20 mars 1969. Ипак, лист није објавио изјаву делегације СКЈ, „из практичних разлога“. Ibid, p. 2.

²⁸⁹ AJ-507, IX, 30/III-4, листови 2-4; *Le Nouvel Observateur*, le 10 mars 1969, p. 24.

²⁹⁰ *Tribune Socialiste* n° 295, le 1er octobre 1966, p. 3.

²⁹¹ *Tribune Socialiste* n° 296, le 15 octobre 1966, p. 5. „Док се захваљујемо југословенским званичницима на пријатељској добродошлицы и што су нам искрено одговорили без скривања проблема и потешкоћа на које су наишли, речено нам је да немају шта да крију, посебно не од пријатеља.“

²⁹² *Tribune Socialiste*, n° 75, le 11 novembre 1961.

²⁹³ *Tribune Socialiste*, n° 353, le 21 décembre 1967, p. 6; n° 354, le 4 janvier 1968, p. 10; n° 368, le 18 avril 1968, pp. 1, 3-6.

²⁹⁴ *Tribune Socialiste*, n° 142, le 30 mars 1963, p. 6.

²⁹⁵ *Tribune Socialiste*, n° 257, le 23 octobre 1965, p. 9.

пут у историји имплементира конкретну слободу, то јест претпоставку заједнице, у основи, на нивоу где су појединци способни да нешто разумеју о својој колективној судбини“.²⁹⁶

Сличних примера се у изворима може пронаћи читав низ: скуп „Међународни марш младих“ је 1961. године окупио 23 стране делегације 1961. године, поводом двадесете годишњице југословенске револуције, а француска делегација је била она коју је послала PSU;²⁹⁷ у Задру је у лето 1966. године организован „Међународни сусрет младих“ – конференција о југословенском социјализму, будућности европске омладине и европско-афричким односима;²⁹⁸ на Конгресу Савеза омладине Југославије у фебруару 1968. године била је делегација младих PSU;²⁹⁹ итд. Такође, постојале су и установе као што је био омладински поморски центар на острву Брачу, који је од раних шездесетих година био отворен за младе, али и за одрасле и породице.³⁰⁰

Значај југословенских ставова када је у питању социјалистичка мисао тог времена је видљив, а као добар извор могу послужити рекламе које су објављиване у часописима. На пример, *Perspectives Socialistes* су рекламирале левичарске часописе: пре свега *France Observateur*, „левичарски недељник“, затим партијско гласило PSU-а *Tribune Socialiste* и – београдски часопис *Међународна политика*.³⁰¹ Часопис је био „бесплатан на захтев“, у циљу побољшања тиража публикације и преношења југословенских гледишта. Часопис *Les Cahiers du Centre d'Études Socialistes* је радио исту ствар, тако да се на његовим страницама могу наћи рекламе за многе левичарске часописе (*Les Temps Modernes*, *Esprit*, *Arguments*, *La Nouvelle Revue Marxiste*, *Les Cahiers de la République*, *Jeunesse – Action*, *Tribune Étudiante*), а међу њима и за *Међународну политику*. Из тог разлога, није изненађујуће што се неколико бројева *Међународне политике* данас налази и у архивском фонду PSU.³⁰²

Са ове тачке гледишта, интересантно је приметити да кутије посвећене Југославији у архиву Данијела Мајера (Fondation Nationale des Sciences Politiques), уз неколико изузетака, садрже само југословенска дела, на француском и српско-хрватском језику, на теме као што су: систем образовања у Југославији, образовање радника, народна демократија у Југославији (Кардељ), кооперација у пољопривреди, програм СКЈ, Устав из 1953. године, размена писама између КПЈ и СССР-а поводом разлаза 1948. године, први Конгрес радничких савета, социјално осигурање у Југославији, југословенско право, комуне у Југославији, систем научних института у Југославији, туризам, средњовековна уметности у Србији и Македонији, али и македонско национално питање, као и односи између Ватикана и Југославије. Дакле, извори информација су били бројни, а интересовања Данијела Мајера разнолика. Међутим, треба скренути пажњу на још један аспект информисања о Југославији – Мајер је на располагању имао и негативне и критичке информације о Југославији. Међу наведеним изузецима од публикација пореклом из Југославије је и писмо-извештај из 1950-их о групи „Ослобођење“ – удружењу српских емиграната, који су били активни у промовисању критика на рачун социјалистичког режима у Југославији. Интересантно је да овај текст не говори само о осуди југословенских комуниста и активностима

²⁹⁶ „Zadar“, *Tribune Étudiante*, n°1, deuxième année, novembre-décembre 1959, p. 3.

²⁹⁷ *Tribune Socialiste*, n° 67, le 16 septembre 1961, p. 7.

²⁹⁸ Огласи у *Tribune Socialiste*, n° 59, le 24 juin 1961; n° 60, le 1er juillet 1961.

²⁹⁹ *Tribune Socialiste*, n° 365, le 21 mars 1968, p. 5.

³⁰⁰ *Tribune Socialiste*, n° 152, le 8 juin 1963 ; n° 153, le 15 juin 1963 ; n° 154, le 22 juin 1963 ; n° 155, le 29 juin 1963.

³⁰¹ N° 44, janvier 1961, n° 51, juin 1962, n° 99, novembre 1966, итд.

³⁰² Archives nationales, Archives du Parti socialiste unifié (581 AP), 41, Yougoslavie, Documentation..

исељеничких удружења, већ жали што је Француска изгубила свој културни утицај, тачније, што га је заменио утицај Москве, због „презира према свему што има везе са западном културом“ међу југословенским комунистима.³⁰³ У грађи се налази и веома информативан чланак из 1962. године који се бави корупцијом у Југославији.³⁰⁴

Важно је приметити да информације о Југославији нису само (пасивно или активно) стизале до присталица француске левице, већ је PSU настојала да те информације рашири по Француској. Примера ради, организован је „студијски викенд“ посвећен Југославији у јануару 1962. године. Сачувано је писмо Едуарда Депреа директору Туристичке организације Југославије у којем тражи документарне филмове о Југославији, корисне за овај „викенд“.³⁰⁵

Организовани су округли столови о многим важним питањима за социјалистичку теорију – на пример, планирање³⁰⁶ – где се расправљало и о југословенским темама. Такође, часописи попут *Perspectives Socialistes* су били отворени за југословенске ауторе. У новембру 1963. године (бр. 66) објављен је чланак Душана Биланцића, истраживача у области више друштвених наука, синдикалног државног службеника блиског југословенској влади. Насловљен „Друштвено самоуправљање у новом југословенском Уставу“, у чланку су описане карактеристике Устава из 1963. године. Прецизније говорећи, овај француски часопис је одлучио да преведе „важне одломке“ из чланка који је Биланцић објавио на српско-хрватском језику, „знајући за интересовање које многи наши читаоци имају за ова питања“ (стр. 18). Што се тиче самог чланка, он понавља званичне југословенске ставове, а не доноси личну анализу.

Коначно, што се тиче квалитета информација о Југославији, то је, наравно, зависило од француског саговорника и његових критичких и аналитичких способности. Иако је истина да нису биле познате све југословенске државне тајне, може се тврдити да су лидери француске левице били у позицији да се информишу о многим аспектима југословенског система. Међутим, са ове тачке гледишта, интересантно је приметити да се у *Tribune Socialiste* на више места могу наћи мапе Европе на којима је Југославија била приказана без Истре, тј. као Краљевина СХС/Југославија.³⁰⁷

2. Природа интересовања

Жил Мартине је 1966. године написао да „има већ двадесет година како социјалистичко искуство Југославије, мале земље која је желела да остане независна од блокова и да заузме један оригиналан приступ, фасцинира светско јавно мњење“.³⁰⁸ Ипак, из свог угла, Серж Мале каже да је интересовање западне штампе за Југославију одраз моде сензационализма. Према Малеу, Југославија је постала важна и занимљива након 20. конгреса Комунистичке партије СССР-а, када је Хрушчов најавио своју посету;

³⁰³ Fondation Nationale des Sciences Politiques, Archives d'histoire contemporaine, 1 MA 22.11.

³⁰⁴ „La corruption en Yougoslavie“, *Est & Ouest. Bulletin de l'Association d'études et d'informations politiques et internationale*, 14e année, n° 290, pp. 14-16.

³⁰⁵ Archives nationales, 581 AP, 41, Yougoslavie, Divers.

³⁰⁶ „Les problèmes de la planification socialiste (tables rondes)“, *Les Cahiers du Centre d'Études Socialistes* n° 82-87, juin-septembre 1968. Погледати и приказ „La planification socialiste en question“, *Tribune Socialiste*, n° 418, le 30 juillet 1969, p. 17.

³⁰⁷ N° 219, le 19 décembre 1964, p. 1; n° 255, le 9 octobre 1965, p. 6 ; n° 257, le 23 octobre 1965, p. 7 ; n° 308, le 19 décembre 1966, p. 6.

³⁰⁸ „Le grand pari de Tito (II). Ni stalinien ni réformiste, par Edouard Kardelj“, *Le Nouvel Observateur*, le 13 juillet 1966, p. 10.

„од тада, једва да смо више разговарали о њој“. Штавише, приметио је да је југословенско искуство проучавано само са дипломатске тачке гледишта (њени односи са совјетским табором). Према Малеовим речима, политички догађаји и процес демократизације у Југославији одвијају се „полако, без бруталних ерупција. Управо зато светска штампа више није заинтересована за ове људе који, очигледно, 'не нуде причу'“.³⁰⁹ Мале је признавао само пажљиво одрађене студије, које су узимале у обзир историјску перспективу и културно богатство Југославије. Ипак, као што је један од активиста PSU („друг Дориак“) рекао о југословенској разноликости: „Југославија није ни Шпицберген ни Пакистан, а путовање у ову земљу, колико год било и близу и далеко, не обећава пилорескност великих авантура. Међутим, тамо има много ствари које треба открити.“³¹⁰

Већ је било речи о томе да је постојало много видова ширења информација о Југославији. Али важно је поставити следећа питања: Какве су информације тражене? Шта су присталице PSU желеле да сазнају и да пронађу на страницама левичарске штампе?

Читаоци су били информисани о променама у Југославији и економска питања су заузимаła истакнуто место. Левичарске публикације писале су о темама као што су економска „мини-реформа“ 1961. године, која је показала спремност југословенског руководства да систем заснива на тржишту, продуктивности и аутономији предузећа,³¹¹ или нови петогодишњи план (1961–1965), који је предвиђао оптимистичну стопу економског раста и спроводио политику децентрализације,³¹² или пак југословенска производње и спољна трговина.³¹³ Приметна је радозналост за политичку нестабилност у Словенији као једну од последица економске реформе из 1965. године, а истовремено и за обуставу поступка против Ранковића и његових сарадника.³¹⁴

Поводом југословенског студентског покрета 1968. године говорило се о економској кризи у Југославији и критикама студената, али пре свега о слогану „Ми смо Титови – Тито је наш!“ и поверењу које су сви имали у шефа државе. Могло би се рећи да је овај чланак показао наглашени ентузијазам за будућност југословенског социјалистичког пројекта.³¹⁵

Југословенски одбрамбени систем је такође проучаван и наглашавана је воља југословенских народа, за разлику од Чехословака, да се војно супротставе агресији СССР-а, ако би се то догодило.³¹⁶

Наравно, француска левица је југословенску спољну политику сматрала саставним делом њеног социјалистичког система, укључујући концепте мирољубиве когезистенције, покрета несврстаних земаља (ту „организацију велике мировне моћи“) итд.³¹⁷ Питање које је било од посебне важности за француске социјалисте су односи

³⁰⁹ „Dix ans d'autogestion yougoslave“, *France Observateur*, le 7 janvier 1960, p. 12.

³¹⁰ „Yougoslavie : terre des contrastes“, *Tribune Socialiste*, n° 167, le 2 novembre 1963, p. 11. Он је био тај који је освојио награду на такмичењу у продаји – в. напомену 292.

³¹¹ *Tribune Socialiste*, n° 39, le 4 février 1961, p. 2.

³¹² *Tribune Socialiste*, n° 45, le 18 mars 1961, p. 2.

³¹³ „Yougoslavie : Accroissement des importations des produits industriels“, *Tribune Socialiste*, n° 214, le 14 novembre 1964, p. 9.

³¹⁴ *Le Nouvel Observateur*, le 14 décembre 1966, pp. 9–10.

³¹⁵ „Université contre bureaucratie“, *Le Nouvel Observateur*, le 19 juin 1968, p. 36.

³¹⁶ Serge Mallet, „Des peuples armés“, *Le Nouvel Observateur*, le 23 septembre 1968, pp. 25–26.

³¹⁷ Ипак, понекад је исмевана „политичка конфузија која влада у одређеним водећим круговима Савеза комуниста Југославије“ када је реч о судбини југословенског историчара Владимира Дедијера и критикама које су власти изразиле на његов рачун. *Le Nouvel Observateur*, le 16 novembre 1966, p. 6.

између Југославије и СССР-а.³¹⁸ Истраживане су и мрачне теме, као што је тероризам хрватске проуштакне емиграције, поводом напада на југословенску резиденцију у Паризу, у којем је погинула једна особа, а 19 је рањено.³¹⁹

Поред свега тога, понекад су објављивани и емоционалнији извештаји, који су откривали знатно префињенији и персоналнији приступ. Тако је Серж Мале је писао о разарању Скопља, пет дана након катастрофалног земљотреса.³²⁰ Овај чланак је важан из још једног разлога – указује на учесталост контакта: „Не прође година да ја не посетим главни град македонске Републике“.

Ипак, као што смо већ видели, туризам је био један од најважнијих мостова комуникације. Штавише, Југославија је била део „социјалистичког туризма“ који је почео да се практикује и подржава од стране социјалистичке штампе. Организовани су „Самоуправљачки годишњи одмори“ – путовања у Алжир, Чехословачку, Југославију и неколико других земаља. Ови двонедељни или тронедељни боравци били су „активни и опуштајући одмори, самоуправљани од стране активиста и симпатизера социјалистичког покрета“ и укључивали су и посете, састанке, дебате о самоуправљању, планирању и политичкој демократији. Овим путовањима управљала је париска организација „Откриће и култура“, непрофитна организација којој је противстављана „агенција или један од многих капиталистичких клубова чије зграде од челика и стакла се узвишавају над Паризом“. Међутим, назив програма није дошао из система самоуправљања посећених земаља, већ из чињенице да су сами путници организовали свој програм посете.³²¹

За младе чланове и симпатизере PSU организована су путовања („студијске сесије и политички сусрети у иностранству“) у Југославију и Чехословачку, којима је управљао Национални координациони комитет омладине PSU-а.³²²

Левичарска штампа је преносила објаве и туристичког удружења „Видети и упознати“, чији програми одмора и „откривања“ су представљани као двонедељна „југословенска одисеја“ од Трста до Дубровника.³²³ Двадесетодневни „Омладински одмор широм света“ у Југославији организовао је Центар за универзитетски и стручни туризам,³²⁴ упоредо са онима организације „Државоскоп“ (студентска и омладинска путовања).³²⁵ Интересантно је приметити да су свуда одмори у Југославији били по најбољој цени у поређењу са другим дестинацијама. Такође, левичарска штампа је објављивала и класичне туристичке рекламе за југословенско море.³²⁶

Значај самоуправљања за слику Југославије био је видљив непрестано, чак и у туристичком дискурсу. На пример, када је одржана презентација из серије „Знање о

³¹⁸ Видети, између осталог: Jean-Marie Vincent, „Le rapprochement soviéto-yougoslave“, *Tribune Socialiste*, n° 119, le 10 octobre 1962 ; С. Н. „Belgrade: demi-succès pour M. K.“, *France Observateur*, le 5 septembre 1963, p. 8 ; J. M. „Khroutchev tenté par Tito“, *France Observateur*, le 26 septembre 1963, p. 4.

³¹⁹ *Le Nouvel Observateur*, le 28 février 1968, pp. 22–23.

³²⁰ *France Observateur*, le 1er août 1963, p. 2.

³²¹ *Tribune Socialiste*, n° 406, le 3 avril 1969, p. 17. Друге рекламе: Ibid., n° 407, le 17 avril 1969, p. 4; n° 412, le 22 mai 1969, p. 15; n° 413, le 29 mai 1969, p. 8.

³²² *Tribune Socialiste*, n° 397, le 30 janvier 1969, p. 12.

³²³ *France Observateur*, le 23. mai 1963, p. 24; le 4 juillet 1963, p. 24. „Наша одисеја није само изванредна тура за разгледање, већ и лечење сунцем и светлошћу. Живећете 2 недеље под наклоношћу повољних ветрова, од заустављања до заустављања, све заливено најбољим винама далматинских острва! »

³²⁴ *Le Nouvel Observateur*, le 26 avril 1967, p. 40; le 28 juin 1967, p. 46.

³²⁵ *Le Nouvel Observateur*, le 27 mars 1968, p. 33; le 12 juin 1968, p. 32; le 14 avril 1969, p. 45.

³²⁶ „Centre nautique de jeunes en Yougoslavie“, *Tribune Socialiste*, n° 152, le 8 juin 1963; n° 153, le 15 juin 1963 ; n° 154, le 22 juin 1963 ; n° 155, le 29 juin 1963.

свету“ посвећена Југославији, издвојен је део под називом „Реалности самоуправљања“.³²⁷

Поред свега тога, култура је такође нашла своје место у овом француском интересовању за Југославију: најпре југословенска кинематографија, тај „кисеоник [који] долази са Истока“. *Observateur* је 1964. године објавио извештај о филмском фестивалу у Пули, најважнијем фестивалу југословенског филма.³²⁸ Говорило се о филму Душана Макавејева *Човек није тица*, пре свега због његових уметничких квалитета, али и због политике: „У најбољем социјалистичком свету није све добро. Подозревали смо то. Добро је што нам то говори један социјалиста.“³²⁹ Такође, *Tribune Socialiste* је организовала „недељу биоскопа“ са политичким филмовима, јер „кинематографија је такође терен политичке борбе“ и „није само инструмент у рукама буржоазије“. *Човек није тица* нашао је своје место овде захваљујући „социјализму који је поново промишљен у односу на друштвену стварност“ коју је изразио.³³⁰ Истовремено, *Observateur* је информисао своје читаоце о културним догађајима у Паризу посвећеним Југославији, као што су изложба „Велики југословенски сликари наивци“³³¹ или југословенска национална изложба у галерији Порт Мајот, која је најављена као „догађај јесени“.³³² Другом приликом, у календару „најпрестижнијих међународних музичких, оперских и балетских фестивала“ који се у јулу одржавају широм Европе и Медитерана, представљене су и Дубровачке летње игре.³³³

3. Југославија као партнер

Када је у новембру 1959. године дошао у Југославију, како би се упознао са могућностима и модалитетима сарадње између СКЈ и будућег PSU, који се у том тренутку убрзано припремао, Жил Мартине је у разговору са Вељком Влаховићем рекао да је француска страна веома заинтересована за односе са СКЈ, чији програм прихвата 95%.³³⁴

Иако тема овог рада не обухвата спољну политику, треба споменути да је југословенска доктрина мирољубиве коегзистенције била веома привлачна за чланове PSU, односно да је заинтересованост PSU за земље Трећег света знатно олакшала споразумевање с Југославијом. PSU је имао своје представнике на конференцији несврстаних земаља у Београду 1961. године (Клод Бурде, Орест Розенфелд (шеф Комисије за међународне послове PSU), Иван Крепо и Жан-Мари Венсан).³³⁵ У

³²⁷ *Le Nouvel Observateur*; le 14 avril 1969, p. 49.

³²⁸ „Le cinéma de Tito“, *France Observateur*, le 27 aout 1964, p. 18.

³²⁹ *Le Nouvel Observateur*, le 4 janvier 1967, p. 47.

³³⁰ *Tribune Socialiste*, n° 394, le 9 janvier 1969, p. 18.

³³¹ *Le Nouvel Observateur*, le 2 décembre 1968, p. 58.

³³² *Le Nouvel Observateur*, le 15 septembre 1969, p. 34.

³³³ *Le Nouvel Observateur*, le 6 juillet 1966, p. 30.

³³⁴ AJ-507, IX, 30/V-110, лист 50.

³³⁵ *Tribune Socialiste* n° 65, le 2 septembre 1961, p. 1; 8. У саопштењу PSU-а налазимо и ово мишљење: „Конечно, PSU жели да ода почаст нацији која данас поздравља делегате „несврстаних држава“. Захваљујући храбрости југословенског народа и упорности његових лидера, доказано је да земља може осигурати своју пуну независност и наставити да гради социјалистичко друштво.“ За декларацију PSU после Београдске конференције видети у: *Tribune Socialiste* n° 67, le 16 Septembre 1961. У свом тексту „То је само почетак“ Клод Бурде каже: „Наша делегација, штавише [...] стално је имала пријатан осећај да је окружена не само пријатељима, већ и политичким савезницима“. *Tribune Socialiste*, n° 68, le 23 septembre 1961, pp. 2–3.

саопштењу од 24. августа 1961. године, поводом ове конференције, каже се да „у време када недостаци блоковске политике постају тако очигледни, PSU полаже своје највеће наде у активности народа, партија, људи који нису ангажовани ни у једном од ових блокова“.³³⁶ Четири дана касније било је речи о „догађају од историјског значаја“ и да овај самит „има не само симболичку вредност: он представља суштински фактор мира“.³³⁷

Архивски извори указују на још једну веома занимљиву епизоду, која отвара додатну перспективу истраживања и разумевања СКЈ-PSU размене. Мишел Дибоа, као лични делегат Националног бироа PSU, на челу партијске студијске делегације, посетио је Југославију у октобру 1970. године, а једна од ствари које је предложио била је економска сарадња између PSU и СКЈ – зајам од 100.000 долара у периоду од десет година, са стандардном каматом, као и југословенска помоћ предузећима под утицајем PSU у француско-југословенској економској сарадњи. Кроз ове компаније, лидери PSU су желели да финансирају активности Партије. Дибоа је чак дао југословенским партнерима неке информативне материјале из ових компанија, које су запошљавале чланове PSU у својству стручњака.³³⁸ PSU је био потребан новац за куповину зграде у Паризу, која би се користила за канцеларије Партије и за едукацију кадра. Дибоа је истакао да лидери PSU нису тражили субвенцију од СКЈ, већ редовни кредит од југословенске банке, са каматама. Његов саговорник, Стане Доланц, изразио је мишљење да овај план није изводљив, због банкарских правила (биле су неопходне гаранције), али и из политичких разлога (није прикладно за обе стране), али је обећао да ће Извршни биро Председништва СКЈ расправљати о овом питању на свом првом наредном састанку.³³⁹ Из извора се може закључити да је о овим економским питањима већ разговарао Мишел Рокар када је посетио Југославију у фебруару 1970. и на Насеровој сахрани у октобру, када је разговарао са једним од југословенских делегата на том догађају.³⁴⁰ Југословенска страна је организовала састанак делегације коју је предводио Дибоа са представницима Савезне привредне коморе и Југословенске туристичке заједнице.³⁴¹ Исти документ нам показује да је СКЈ примио једног активисту PSU и бившег посланика на лечење у Југославији³⁴² и да се Мишел Рокар распитивао о могућности да се СКЈ претплати на часопис *Critique socialiste*.³⁴³

Овде треба имати на уму да је већ 26. јуна 1958. године СКЈ примио писмо од UGS-а у којем се тражи финансијска помоћ и оправдава веома тешка позиција у којој се француска левица нашла након Де Головог пуча 13. маја. UGS је желео да отвори једну врсту јавног позива како би изашао из овог финансијског ћорсокака. Истина, ово писмо није било упућено директно Југославији и могуће је да је било циркуларно. Ипак, остаје видљиво од кога се помоћ очекивала: „Нећемо тражити ову помоћ ни од стаљинистичког блока ни од 'атлантског' блока. Ми само желимо да позиционирамо наш позив у равни радничке солидарности и истинског интернационализма.“³⁴⁴

Све у свему, јасно је да се не може дати изричит одговор на питање да ли је било директне финансијске помоћи од стране југословенских комуниста француским

³³⁶ Archives nationales, 581 AP, 41, Yougoslavie, Conférence des États non-engagés de Belgrade.

³³⁷ Ibid.

³³⁸ AJ-507, IX, 30/III-7, лист 3.

³³⁹ AJ-507, IX, 30/III-7, лист 4.

³⁴⁰ AJ-507, IX, 30/III-7, листови 1 и 3.

³⁴¹ AJ-507, IX, 30/III-7, лист 5.

³⁴² Ibid.

³⁴³ Ibid.

³⁴⁴ AJ-507, IX, 30/V-110, листови 9–10.

странкама из корпуса „друге левице“, али је врло вероватно да је та пракса постојала.

4. Особености представа о југословенском социјалистичком систему...

Истраживачи који припадају француској левици били су заинтересовани за многа питања југословенског система везана за самоуправљање. Један од примера биле су стамбене заједнице, елемент друштвеног самоуправљања који имао за циљ да организује активности на плану комуналне или социјалне политике, или да побољша услуге за подршку породици и економији домаћинства. То је била организација испод општине, створена за решавање свакодневних проблема као што су брига о деци, активности које имају за циљ олакшање породице у кућним пословима (прање, пеглање и поправку одеће, одржавање и чишћење станова, припрема оброка, итд) и техничка помоћ кућним саветима. Текст који су објавиле *Perspectives Socialistes* био је позитиван, рекавши да су ове заједнице „логичан резултат сталног развоја система самоуправљања грађана у свим областима живота.“³⁴⁵

Југословенски случај је могао послужити и као узор, као што показује чланак у *Perspectives Socialistes* који је „позајмљен“ из часописа *Југословенски синдикати*, а који говори о образовању радника у Југославији након привредне реформе 1965. године. Ова „позајмица“ је објашњена ситуацијом у Француској, где се, „у потпуно другачијем контексту, врше покушаји у истом смеру“.³⁴⁶ Овај чланак показује важност образовања радника за економију која има за циљ да буде глобално конкурентна. Истовремено, анализа југословенског случаја упознала је француске читаоце са ситуацијом у Југославији – између осталог, показала је неке елементе сложености југословенског система радних јединица.

Очигледно је да су вести из Југославије могле бити актуелне у Француској. Тако је, само четири дана након усвајања у југословенском парламенту, текст о новом југословенском уставу из 1963. године објављен у *France Observateur*.³⁴⁷ Жил Мартине је истакао да овај документ одражава нову југословенску стварност и институционализацију свих политичких принципа последњих година, пре свега самоуправљања. Многе одредбе су нагласиле децентрализацију („која је у Југославији синоним за демократизацију“), али и даље постоји противтежа – опстанак једине партије, која „не толерише ни спољну опозицију ни слободно изражавање тенденција унутар ње“. Штавише, „ова противтежа неминовно успорава развој једног од најважнијих друштвених експеримената нашег времена“.³⁴⁸ Жан -Мари Венсан је такође проучавао нови југословенски устав из 1963. године и југословенску директну демократију, чији ће развој „потрајати још много година“, иако је заснован на правим темељима. Очигледно је да је Венсан сматрао да је овај устав занимљив, посебно „одређени број револуционарних одредби, које су предлагали још први социјалисти“.³⁴⁹

PSU је био прилично свестан још једног догађаја који је такође био веома важан

³⁴⁵ „Les communautés d’habitants. Organes sociaux d’aide à la famille en Yougoslavie“, *Perspectives socialistes*, n° 32, janvier 1960, p. 46.

³⁴⁶ *Perspectives socialistes*, n° 99, novembre 1966, p. 5.

³⁴⁷ Gilles Martinet, „La semaine politique : La constitution yougoslave“, *France Observateur*, le 11 avril 1963, p. 4..

³⁴⁸ Ibid.

³⁴⁹ *Tribune Socialiste*, n° 156, le 6 juillet 1963, p. 5.

за унутрашњу историју Југославије – пада Александра Ранковића, потпредседника Републике, 1. јула 1966. године. Пет дана касније, *Observateur* је објавио текст под насловом „Титова велика коцка“ из пера Жила Мартинеа, „нашег специјалног дописника“, ³⁵⁰ а у наредном броју и интервју с Едвардом Кардељем истим поводом. ³⁵¹ Ранковићева судбина није изазвала саосећање код Мартинеа – поменуо је хипотезу да је Ранковић желео да замени Тита након пензионисања, али је његов пад посматрао у контексту велике економске и социјалне реформе 1965. године. Навео је да је „елиминација“ Ранковића била популарна одлука и да је он „жртвован“, будући да је био полицајац и симбол старих ауторитарних метода у супротности са реформистичком политиком либерализације.

Мартине је дефинисао ову економску и социјалну реформу као „најсмелију авантуру у коју се Југославија упустила, још од великог ризика и победе у сукобу са Стаљином“. ³⁵² Према његовим речима, систем пре реформе био је мешавина административног планирања и радничког самоуправљања „који акумулира недостатке оба.“ Он је поздравио реформу која је имала за циљ увођење економске логике и борбу против инфлације и других негативних последица (као што су то биле „политичке фабрике“), иако је признао да је стабилизација постигнута не само кроз реформе, већ и – или пре свега – кроз туризам и дознаке од стране неколико стотина хиљада југословенских радника из Западне Европе. Мартине није био заинтересован само за економску стабилност, већ пре свега за судбину самоуправљања у овој новој стварности за предузећа (рационализација, централизација, интеграција, итд.). Он је претпоставио да ће југословенско самоуправљање постати нешто важно не само за Југославију, већ и за концепт и као такав:

Може ли формула самоуправљања створити нову врсту друштвених односа, нови облик цивилизације? Или ће једноставно послужити као маска за одређену технократску стварност? Одговор у великој мери зависи од обима процеса либерализације и демократизације који се, почевши од незадовољства изазваног непосредним последицама реформе, одвија. (p. 13)

Ипак, упркос свим тим либерализацијама које су му се свиделе, приметио је да је у Југославији још увек забрањено организовање око политичких идеја које нису биле у складу са идејама Савеза комуниста. Он је у интервјуу отворено упитао Кардеља да ли у Југославији има присталица „плуралистичког“ система, односно плурализма политичких партија, истичући да су француски и италијански комунисти сматрали да се социјализам може градити у оквиру партијског плурализма. Кардељ је инсистирао на специфичностима југословенског система, који представља нешто другачије у односу на западни политички живот и стаљинистички државни систем, дефинишући ове две концепције као конзервативне, па чак и реакционарне у југословенском самоуправном контексту. ³⁵³

Једно од основних питања за разумевање југословенског система била је контрадикција између теорије и стварности. Иван Крепо је био међу онима који су се бавили овим проблематиком:

Штавише, Југославија је земља која је себе учинила шампионом борбе против

³⁵⁰ *Le Nouvel Observateur*, le 6 juillet 1966, pp. 12-13.

³⁵¹ „Le grand pari de Tito (II). Ni stalinien ni réformiste, par Edouard Kardelj“, *Le Nouvel Observateur*, le 13 juillet 1966, pp. 10-11.

³⁵² „Le grand pari de Tito. Derrière l'épisode Rankovitch une expérience de libéralisation sans exemple dans les pays socialistes“, *Le Nouvel Observateur*, le 6 juillet 1966, p. 12.

³⁵³ „Le grand pari de Tito (II). Ni stalinien ni réformiste, par Edouard Kardelj“, *Le Nouvel Observateur*, le 13 juillet 1966, p. 11.

бирографије и која је успоставила радничко управљање. Међутим, политички живот није транспарентан и теоријска разрада остаје делимично подложна камуфлажи. Овде поново можемо да потврдимо очигледно: не може постојати теорија државе, политичких проблема, економије, осим у оној мери у којој аутори могу да мисле и изражавају се без икаквих ограничења, где, сходно томе, нису повезани ни са каквим антидемократским системом. Кардељ је један од ретких савремених социјалистичких аутора који подсећа на марксисте велике епохе; ипак, када мора теоријски да оправда једнопартијски систем, он такође прибегава митовима и софизмима.³⁵⁴

На страницама *Tribune Socialiste* током 1960-их, најдужа (али не и најсадржајнија) студија битна за ово истраживање био је извештај Мориса Комба и Ива Дуријеа октобра 1965.³⁵⁵ Њихов главни циљ био је да објасне оригиналност југословенског експеримента, који карактерише „брига за демократизацију“, у којој је систем радничког и друштвеног самоуправљања играо фундаменталну улогу. Ови аутори су посветили велику пажњу економској реформи 1965. године, али и питањима као што су услови живота Југословена, југословенска несврстана спољна политика, поздравили су и политичку и економску децентрализацију итд. Занимљиво је напоменути да су аутори цитирали књигу Алберта Мајстера *Социјализам и самоуправљање. Југословенско искуство*, о којој ће бити речи нешто касније, у поглављу посвећеном интелектуалцима.³⁵⁶ На крају, они су изразили жељу да Југославија превазиђе своје проблеме (пре свега економске) и да остане социјалистичка, „не само зато што смо везани социјалистичким принципима, већ и зато што волимо Југославију, која је била наша једина нада у мрачним годинама 1948-54 и која још увек симболизује неутрализам“.³⁵⁷ Морис Комб је још увек 1967. године говорио о „заводљивим контрадикцијама“ као о главним карактеристикама југословенског режима, у спољној политици као и у унутрашњем управљању.³⁵⁸

Наравно, не сме се сметнути с ума да је овде у питању домен личних осећања, која су зависила од убеђења и значаја који је придаван појмовима као што су демократија, парламентарни систем, личне слободе и тако даље. Кад је реч о Данијелу Мајеру, иако је подржавао југословенски режим у целини, он је сумњао у искреност лидера са становишта либерализације и демократизације. Мајер није заиста веровао у трансформацију човека („искусио сам шта је могло постати од оних који су примили прво бољшевичко образовање“³⁵⁹) и показао је политички сензибилитет толико различит од оног који је преовладавао у Југославији:

Како бих волео да тако брзо поверујем у савршенство! Како завидим онима који верују да је то већ остварено! Колико ми је жао што мислим да ће можда бити потребно неколико генерација. Како бих волео да сам убеђен. Да ли дугујем своју неверицу пукој импрегнираности француског живота? Потврдан одговор на ово последње питање испунио би ме радошћу. (р . 63)

Мајер је једноставно одбио да поверује у могућност да у Југославији постоји неограничена аутономија коју ужива општинска власт у оквиру једнопартијског система,

³⁵⁴ Yvan Craipeau, „Le mouvement ouvrier du XXe siècle devant le problème de l'État“, *Les marxistes et la notion de l'État. Les cahiers du Centre d'Études Socialistes*, n° 42-43 mai 1964, p. 6.

³⁵⁵ „Yougoslavie 65“, *Tribune Socialiste*, n° 255, le 9 octobre 1965, pp. 6-7 ; n° 256, le 16 octobre 1965, pp. 6-7 ; n° 257, le 23 octobre 1965, pp. 8-9.

³⁵⁶ Треба приметити да је партијска штампа и рекламирала ову књигу: *Tribune Socialiste*, n° 204, le 18 juillet 1964, p. 7.

³⁵⁷ *Tribune Socialiste*, n° 257, le 23 octobre 1965, p. 9.

³⁵⁸ Maurice Combes, « Yougoslavie. Des contradictions séduisantes » *Tribune Socialiste*, n° 319, le 16 mars 1967, p. 12.

³⁵⁹ Daniel Mayer, *Étapes yougoslaves: producteur, citoyen, homme*, Paris, Éditions de Minuit, 1962, p. 63.

упркос уверавањима које су дали његови југословенски саговорници (р. 65).

Ипак, Мајер није сматрао да се проблеми у Југославији скривају. Штавише, он је тврдио да је „вероватно међу лидерима новог режима наишао на најјаснију визију онога што је остало да се реши (р. 115). Међутим, он се није сложио са Југословенима да ће бирократизам бити највећи ризик за југословенску социјалистичку грађевину – за њега би то биле „две наизглед контрадикторне опасности: вишак и мањак демократије“ (Ibid.). Први проблем је произилазио из чињенице да је било неопходно укључити све већи број грађана, често недовољно припремљених за свој задатак. Што се тиче другог проблема, то је, очигледно, било због система једне политичке странке.

Коначно, веома је интересно приметити да Мајер у својој анализи каже да је у питању „критика која долази од пријатеља“ и да је смештена „у оквире социјалистичке изградње“, за разлику од „извесних буржоаских посматрача“, који лако проналазе многе проблеме у Југославији, али „који никада не откривају било какву контрадикцију у капиталистичком систему“ (р. 118)

5. ... и посебице о његовом самоуправљању

Међу најинтересантнијим аспектима ових анализа су питања која се тичу значаја који се приписивао југословенском самоуправљању и проблеме на које се наилазило у вези с тим искуством. Овде је фокус на неколико најбогатијих и најнијансиранијих примера.

Серж Мале је несумњиво један од најважнијих историјских актера у овом истраживању. Треба скренути пажњу на његове две веома богате и информативне анализе, које су ставиле самоуправљање у први план, објављене у листовима *France-Observateur*³⁶⁰ и *Perspectives Socialistes*³⁶¹ исте, 1960. године, као резултат студијског путовања. У Југославији је провео више од месец дана „од аустријске границе до грчке границе, од Словеније до Македоније, од Љубљане до Скопља.“³⁶² Очигледно је да је имао поверења у своје југословенске саговорнике. На пример, кад је реч о југословенском социјалистичком искуству на селу, Мале је рекао да та тема заслужује темељно испитивање, али будући да он није имао простора, препоручио је читаоцима да узму књигу Едварда Кардеља која говори о томе.³⁶³

Могло би се рећи да је, по Малеовом мишљењу, интерес да се проучава Југославија проистицао из чињенице да је она могла да послужи као „модел друштвених и људских односа фундаментално другачијих од оних који се могу наћи у целом свету“³⁶⁴ и да је она понудила „нову концепцију друштвених односа у области производње“.³⁶⁵ Штавише, он је југословенску дипломатску позицију објаснио специфичностима њеног система, јер би она била осуђена на дипломатску изолацију све док се не појаве друге социјалистичке земље у западном свету или друге нестатистичке земље у

³⁶⁰ „Dix ans d'autogestion yougoslave“, *France Observateur*, le 7 janvier 1960, pp. 12-14 ; le 21 janvier 1960, pp. 14–15 ; le 4 février 1960, pp. 10–11.

³⁶¹ „Yougoslavie. Planification souple et contrôle ouvrier“, *Perspectives Socialistes*, n° 38, juillet 1960, pp. 13–19.

³⁶² „Dix ans d'autogestion yougoslave“, *France Observateur*, le 7 janvier 1960, p. 12.

³⁶³ „Yougoslavie. Planification souple et contrôle ouvrier“, *Perspectives Socialistes*, n° 38, juillet 1960, p. 19.

³⁶⁴ Ibid., p. 15.

³⁶⁵ Ibid., p. 16.

социјалистичком свету.³⁶⁶

Стога је очигледно да је управо самоуправљање највише привукло његову пажњу. Мале је сматрао да је самоуправљање постало део објективне стварности, али увек крхко, јер су многи проблеми наметнути динамичним развојем остали присутни у југословенском систему. Овај систем је у ствари био између „револуционарног романтизма партизанских година“ и нове „етике индивидуалних потреба“, која је произашла из значаја који се даје тржишту. Између ова два пола, „нико не може бити сигуран да ће изаћи као победник“.³⁶⁷

Мале је нагласио да не жели да „покаже ствари у њиховим најружичастијем аспектима“.³⁶⁸ На тај начин је уочио многе проблеме југословенске привреде, њеног друштва и њеног социјалистичког система уопште. Био је један од француских истраживача који су увек наглашавали историјско и културно богатство Југославије, богатство које је представљало методолошке изазове у процени њеног економског и друштвеног развоја, њених институција, њене политичке културе, итд. Мале је поетски писао да у Југославији постоји „седам народа, шест република, пет језика, пет нација, три религије, два писма, једна држава“³⁶⁹ и чак репродуковао стару дисквалификацију Југославије као „вештачке творевине Версајског споразума“.³⁷⁰ Проблем разлика између региона био је повезан са југословенском етничком разноликошћу, јер напредни региони севера нису желели да снесу терет развоја других, што је подстакло међуетничке сукобе. Међутим, Мале је сматрао да је у то време „национално питања у Југославији данас мање-више решено“.³⁷¹ Наравно, он је веровао да су децентрализација моћи и друштвено самоуправљање, а не држава стаљинистичког типа, гаранција превазилажења тих проблема из прошлости, као што је национални плурализам.

Али који би били путеви ка самоуправном друштву? Мале је испричао да су му Југословени рекли „желимо да створимо социјализам богатих“ и без „жртвоване генерације“.³⁷² Државна пропаганда је подржавала развој домаће потрошње, а Мале се сетио да је током његовог боравка у Македонији локална штампа славила улазак најлонских чарапа у мали македонски град.³⁷³ Међутим, постојао је јасан недостатак продуктивности у производњи, како индустријској тако и пољопривредној, првенствено због мањка квалификоване радне снаге. Мале је оценио проблем пола-пола сељака-радника као једну од главних потешкоћа нове Југославије.³⁷⁴ Запазио је да је одговор југословенских лидера био да интегришу раднике-сељаке у живот предузећа дајући им урбани начин живота. Да би се повећала продуктивност рада, било би неопходно подићи техничке и моралне квалификације радничке класе, чији претежни део чине сељаци који су још увек везани за своје породичне фарме. Мале је знао да југословенска економија нема много незапослених, али је било много радника-сељака у индустрији „где су више успоравали производњу него што су је побољшавали“.³⁷⁵

Очекивано, један од најинтересантнијих аспеката за Малеа било је функционисање органа самоуправљања. Навео је пример македонске фабрике у којој је

³⁶⁶ Ibid., p. 19.

³⁶⁷ Ibid.

³⁶⁸ „Dix ans d'autogestion yougoslave“, *France Observateur*, le 4 février 1960, p. 11.

³⁶⁹ „Dix ans d'autogestion yougoslave“, *France Observateur*, le 7 janvier 1960, p. 12.

³⁷⁰ Ibid.

³⁷¹ Ibid, p. 13.

³⁷² Ibid.

³⁷³ Ibid.

³⁷⁴ Ibid., p. 14.

³⁷⁵ Ibid.

раднички савет одлучио да не прихвати расподелу годишњег прихода предузећа коју су предложили управни одбор и директор и да смањи инвестициона средства за 10% како би се средства за друштвена давања повећала за исти износ. Мале је сматрао да то није „антиекономски чин“, и оправдавао је ову одлуку. Према његовим речима, чланови радничког савета били су свесни социјалне психологије својих сарадника, у смислу да је њихово прихватање индустријског рада зависило од интеграције у урбани начин живота, што је у директној вези с материјалним нивоом. Он је заправо похвалио раднички савет, јер ниједан директор није могао да донесе такву одлуку.³⁷⁶ За Малеа, ово „расипање“ је било инвестиција за будућност.

У исто време, питао се ко чини све те радничке савете и стога даје садржај радничком самоуправљању. Установио је да то нису чланови партије као такви, већ квалификовани радници, пореклом млади са села, који су раскинули са селом и прихватили нови начин живота. Због тога је Мале рекао да самоуправљање није дело радничке класе у целини, већ њене техничке елите. Шта је са остатком радничке класе? „За остале раднике, интересовање које имају за самоуправљање тешко да превазилази ниво да знају колика ће бити њихова плата, какав ће бити њихов посао“.³⁷⁷ (Овде треба имати на уму да је Мале свој најважнији социолошки рад посветио управо „новој радничкој класи“³⁷⁸).

Један од аспеката система самоуправљања који је Мале сматрао веома важним био је однос између развоја радничког самоуправљања и подизања укупних стручних квалификација југословенске радничке класе – на пример, стварање и функционисање радничких универзитета на иницијативу синдикалних организација. Мале је истакао да је било онолико студената који су похађали техничку (стручну) обуку колико и оних који су похађали друштвено-економску обуку (самоуправљање). Према његовим речима, то је био показатељ да је самоуправљање ушло „у обичаје“ и да је створена (барем у индустријским центрима) „колективна психолошка клима која повезује потребе производне организације и задовољење индивидуалних потреба“.³⁷⁹

Мале је споменуо да су неки раднички савети већину профита уместо у инвестиције распоређивали у плате и социјална давања, због чега су покретани банкарски заштитни механизми, али он је то третирао као „изоловану појаву“, иако је југословенска штампа опширно писала о томе.³⁸⁰ Такође, препознао је да у неким фабрикама постоје проблеми са нивоом плата техничара или инжењера, посебно ако се упореде са платама радника, што је кочило запошљавање квалификованих инжењера и техничара. Осим сукоба између различитих организама моћи, самоуправљање је неминовно довело до одређеног броја разлика у животном стандарду радника распоређених у предузећа неједнаког техничког развоја – нове фабрике су биле боље аутоматизоване и радници су били много боље плаћени (иако су били истих квалификација) – тим више што регулаторни механизми нису смањили ове разлике.³⁸¹ Мале је такође препознао одређене проблеме између предузећа и општинских већа: радници су оптуживали локалне органе за бирократско расипање, док су им ови други узвраћали приговоре због њиховог „партикуларизма предузећа“ и одбијање да узму у обзир укупне економске параметре региона.³⁸²

³⁷⁶ Ibid.

³⁷⁷ Ibid.

³⁷⁸ Већ помињана књига *La nouvelle classe ouvrière*, Paris, Éditions du Seuil, 1964.

³⁷⁹ „Yougoslavie. Planification souple et contrôle ouvrier“, *Perspectives Socialistes*, n° 38, juillet 1960, p. 17.

³⁸⁰ Ibid, p. 18.

³⁸¹ Ibid.

³⁸² Ibid.

У сваком случају, да не би био превише критичан, Мале је додао да „ако југословенски систем још није решио све своје тешкоће, на овај начин – и само на овај начин – по мом мишљењу, социјализам се развија и може да се развија“. Исто тако, Мале је нагласио да се реформе у СССР-у под Хрушчовом (пре свега демократизација државе и економије) одвијају „само путевима на које је указала мала Југославија“.³⁸³ Оптимистички однос према здравим околностима у којима се самоуправљање у Југославији развија Мале ће задржати и неколико година касније, кад је истакао да „комунистичка партија је готово невидљива у Југославији: на радницима је да управљају својим социјализмом“.³⁸⁴

Још један истраживач који је веома важан за нашу тему је Жан-Мари Венсан, филозоф, троцкиста и један од оснивача PSU. У броју *Perspectives Socialistes* посвећеном планирању, објавио је студију о југословенском случају.³⁸⁵ Ту проналазимо класичан приказ: југословенско планирање је имало две етапе – совјетску и независну, након раскида са Стаљином. Венсан је указао на мане првог периода и узалудне покушаје да се контролише обе варијабле – и производња и потрошњу – и да се пронађе потребна равнотежа између њих. У својој анализи првог периода, Венсан је истакао чињеницу да је избор потрошача био веома ограничен и да су производи били рационализовани. Отуда је дошла и узнапредовала бирократија и парализа иницијативе одоздо. У начелу говорећи, он дефинише ситуацију у то време као „мистику производње ради производње“ у којој човек није био важан (р. 32).

Али након раскола 1948. године, југословенски лидери су били у стању да „преиспитају све своје економске и политичке концепције“ током другог периода који је уследио. Талас реформи је дошао. Ипак, Југословени су одбацили либерализацију и демократизацију „западног стила“ коју је заговарао Ђилас, и прихватили пут који је задржао чврсте политичке структуре, док су ревидиране „методе економског управљања како би направили простор за народну иницијативу, а посебно за радничку иницијативу“ (р. 33). Венсан је оценио да је овај систем био „изузетно динамичан“ и да је довео до обухватне либерализације. Нагласио је да је „аутономија предузећа стога стварност и радници [...] на тај начин могу да стекну практично искуство у економском управљању“. Може се, међутим, рећи да је превише оптимистичан када каже да „предузећа не добијају никакве императивне директиве“ (Ibid.).

Неколико година касније, у јануару 1966. године, запитао се да ли еволуција југословенског система „не води, у коначници, до поновног увођења одређених облика и одређених образаца функционисања капиталистичке економије“.³⁸⁶ Ипак, у децембру 1968. године, Венсан је написао да „у Југославији, економска децентрализација и аутономија предузећа, чак и након економске реформе 1965. године, нису такве да се може говорити о капиталистичкој акумулацији“, захваљујући овлашћењима федералних,

³⁸³ „Dix ans d'autogestion yougoslave“, *France Observateur*, le 4 février 1960, p. 11..

³⁸⁴ *France Observateur*, le 1er août 1963, p. 2.

³⁸⁵ Jean-Marie Vincent, « La planification en Yougoslavie », *Perspectives Socialistes*, n° 44, janvier 1961. Овај број садржи теоријске и политичке текстове, али и нека искуства из иностранства, укључујући и она из Југославије.

³⁸⁶ Le problème de la réforme du système soviétique de planification », *Les problèmes de la planification socialiste (tables rondes). Les cahiers du Centre d'Études Socialistes* n° 82 à 87, juin à septembre 1968 (numéro spécial), p. 86. „Што се мене тиче, мислим да се не може рећи, као што су рекли Кинези, да је југословенска економија капиталистичка економија. Износ инвестиција које директно контролише држава остаје веома висок, али се намеће питање да ли је поновно успостављање одређених економских аутоматизама у супротности са таквим основним циљевима као што је изједначавање нивоа развоја између региона, на пример.“ Ibid.

регионалних и локалних институција.³⁸⁷ С друге стране, напоменуо је да је развој самоуправљања и тржишних односа у Југославији паралелан и да су резултати које је Југославија постигла много бољи од оних у источним земљама.³⁸⁸ Он је довео у везу централно планирање, самоуправљање и демократију, у смислу да су постојали односи између централизације и децентрализације и између аутономије предузећа и правца економских процеса. „У том смислу је јасно да Југославија још није под влашћу социјалистичке демократије“ (р. 17). Венсан се сложио да југословенски систем има много мана, али његов главни закључак је био да су кубански или кинески примери били много гори (р. 18).

У сваком случају, након боравка у Југославији у новембру 1968. године, Венсан је био убеђен да је југословенско искуство веома важан модел за студирање и да се

оно што се дешава у Београду, Загребу или Љубљани тиче нас једнако као и оно што се дешава на Куби или у Кини, и било би апсурдно игнорисати сав револуционарни потенцијал једне земље која је више од двадесет година остала изузетно динамична у начину на који приступа сопственим контрадикцијама.³⁸⁹

За крај, још један од аутора који овде мора бити издвојен је Ив Дурије. Он је већ поменут, као један од аутора студије у *Tribune Socialiste* 1965. године. Дурије, економиста и социјалистички истраживач, објавио је књигу убрзо након Титове смрти³⁹⁰ и остао искрени пријатељ Југославије и њеног система до краја.³⁹¹ У септембру 1968,³⁹² он је нагласио да би било неправедно трајно критиковати југословенски систем након реформе 1965. године, јер су били неопходни рационализација економског апарата и смањење политичких инвестиција. Штавише, он је поздравио реформу као борбу „против бирократских тенденција које [...] су фаворизовале бивше кадрове Покрета отпора (партизане) на штету нових, више техничких генерација“. Ова реформа је омогућила предузећима да постану „господари сопствене судбине“ и он је похвалио улогу радничких савета у контроли економског апарата који је успоставио „колективну и демократску одговорност“ (р. 208). Поред тога, Дурије је истакао опасности за социјалистички систем који жели да отворено учествује на међународном тржишту, којим доминирају финансијске операције које долазе из капиталистичких земаља: толико опасности не само економских и политичких, већ и моралних, на плану „социјалистичке етике“ и „људског потенцијала“ (закон понуде и потражње, профита, конкуренције, итд.). (рр . 208–210). У сваком случају, он се није слагао са идејом да је у Југославији дошло до „бастардизације социјализма“, макар само зато што је друштвено власништво над средствима за производњу задржано и раднички савети су контролисали економско управљање предузећима. Значај југословенског искуства произишао је и из једноставне чињенице да се решења у другим социјалистичким земљама нису показала:

Треба нагласити да је систем цена, економског избора и подстицаја који се практикује у СССР-у и другде пропао и да се морају наћи нове методе које ће их заменити. Насупрот томе, Југословени су покушали да позајме од капиталистичког система технички арсенал којим је он располагао, како би га

³⁸⁷ „Avant-propos“, *Les problèmes de la planification socialiste (tables rondes). Les cahiers du Centre d'Études Socialistes* n° 82 à 87, juin à septembre 1968 (numéro spécial), p. 10.

³⁸⁸ Jean-Marie Vincent, „La planification en Yougoslavie“, *Perspectives Socialistes*, n° 44, janvier 1961, p. 14.

³⁸⁹ „A la recherche de la démocratie socialiste“, *Tribune Socialiste*, n° 393, le 19 décembre 1968, p. 16.

³⁹⁰ *L'héritage de Tito - L'autogestion nécessaire*, Paris, Syros, 1980.

³⁹¹ Видети нарочито његово писмо: „Oui à la critique, non à la polémique“, *Autogestions*, n° 8-9 (1982), pp. 217–219.

³⁹² Yves Durrieu, „La planification yougoslave“, *Les problèmes de la planification socialiste (tables rondes). Les cahiers du Centre d'Études Socialistes* n° 82 à 87, juin à septembre 1968 (numéro spécial), pp. 201–211.

прилагодили социјалистичком режиму (p. 211).

6. Применити југословенско искуство у Француској?

Ако је југословенско самоуправљање било веома интересантан модел за активисте француске левице, и ако су сматрали југословенски систем важним за светски социјализам, било би логично запитати се да ли су они настојали да уведу југословенска решења у Француској. Видећемо да они заправо нису покушали да пренесу дате моделе као такве, већ да усвоје питање самоуправљања како би га даље теоретизирали и развили у складу са француским условима. С једне стране, о овој идеји се није нашироко расправљало, али с друге стране је очигледно да су постојали неки елементи овог интересовања.

У марту 1960. године, уочи уједињења PSU, група активиста UGS написала је један извештај, прецизирајући најважније елементе заједничког програма. У први план међу елементима доктрине „социјалистичке обнове“ дошао је демократски социјализам, тј. политички неауторитарни социјализам, гарантован мноштвом странака. Међутим, аутори од самог почетка прецизирају да:

није само политички ауторитет државе и странке тај који мора бити ограничен, већ и припадајућа економска моћ. Без економске слободе не може бити стварне политичке слободе. [...] Југословенски комунисти су нам отворили пут, а то је бескрајно теже у релативно заосталој земљи као што је Југославија него у напредној земљи као што је Француска.³⁹³

За Сержа Малеа, оригиналност је била једна од основних карактеристика административних и економских структура које је усвојио југословенски социјализам. Не припадајући ни западним капиталистичким земљама, ни совјетским земљама, ни кинеском моделу, Југославија је, наравно, била „пол привлачности“ за афричке и азијске земље, које су недавно стекле независност и које су тражиле путеве брзог развоја без понављања капиталистичких или совјетских грешака, али какав је интерес југословенско искуство представљало за развијене западне земље? Мале је сматрао да југословенска „варијанта“ омогућава „свакоме да пронађе нешто што му одговара“.³⁹⁴ За западњаке (или, тачније, „за велики број западних региона“), то је могао бити пример Словеније, најразвијеније југословенске републике.³⁹⁵

Са своје стране, Андре Филип је у тексту „Социјализам данас“,³⁹⁶ говорећи о савременим проблемима између политике и економије и, изнад свега, организације и планирања економије, проблемима за које су везани многобројни проблеми на светском нивоу, као добар пример споменуо случај Југославије. Нагласио је подебљаним словима да су Југословени поново открили да „ограничени детерминизам механизма тржишта ослобађа човека од диктатуре индивидуалне команде“.³⁹⁷

Неки француски истраживачи су правили поређења између Француске и Југославије како би боље разумели одређена питања везана за функционисање владе,

³⁹³ „Éléments de recherche pour le renouveau socialiste“, Musée social (CEDIAS), Paris, Fonds Pierre Naville, Dossier XLIII, p. 9.

³⁹⁴ Serge Mallet, „Yougoslavie. Planification souple et contrôle ouvrier“, *Perspectives Socialistes*, n° 38, juillet 1960, p. 19.

³⁹⁵ Ibid.

³⁹⁶ *Perspectives Socialistes*, n° 50, mai 1962, pp. 8-12.

³⁹⁷ Ibid, p. 11.

демократије, институција итд. Говорећи о улози синдиката у Југославији, Мајер је истакао:

У ствари, остајем дубоко у себи веран француској концепцији: оној са радничким захтевима. У економском режиму у којем су класе супротстављене, тешко је замислити било коју другу улогу осим ове за природне бранитеље права експлоатисане класе. Што се тиче класне сарадње, никада у њој нисам видео ништа осим издаје или, у најбољем случају, обмане. Стога се морам потрудити да замислим радничку синдикалну организацију која испуњава нови задатак у економском режиму у којем је одсуство класа укинуло чак и саму идеју њихове борбе.³⁹⁸

Говорећи о пожељним реформама за Француску након маја 1968. године, Клод Бурде је споменуо југословенско искуство и његов комунални систем, који је сматрао важним јер „у овом или оном облику, економска улога комуна мора бити развијена у Француској“.³⁹⁹

Жан-Мари Венсан је био један од француских истраживача који су се такође питали о корисности југословенског модела:

Да ли то значи да југословенско решење важи у свим земљама и у свим околностима? Одговорити „да“ значило би пасти у догматизам децентрализације који би био мало бољи од догматизма централизације. У стварности, југословенско решење је било и јесте одговор на проблеме земље која је желела да се демократизује почевши од своје периферије, али ништа не указује на то да би у другим околностима ово решење било валидно.⁴⁰⁰

Ипак, настојећи да дâ закључак, Венсан је изабрао да не говори о детаљима планирања и самоуправљања у Југославији, већ о фундаменталном значају југословенског социјализма:

Истина је, међутим, да југословенско решење има вредност примера, као практична критика ауторитаризма совјетског типа. Југословени су у ствари показали у веома тешким околностима да је могуће тежити изградњи социјализма без прибегавања Стаљиновим бруталним методама, наводно оправданим капиталистичким окружењем и отпором старих експлоататорских класа. Добро је да социјалисти то памте.⁴⁰¹

7. Да закључимо

Остаје да се каже нешто о фундаменталној дилеми стварног значаја југословенског искуства за PSU и за рађање њеног самоуправљања.

У свом магистарском раду из историје, док је тражио идеолошко порекло самоуправљања PSU-а, Матје Жан⁴⁰² је приметио мали број чланака о Југославији у *Tribune Socialiste*, објављених углавном од краја 1960-их. Имајући у виду да је сам термин „самоуправљање“ био југословенског порекла, „могли смо очекивати много већи

³⁹⁸ Daniel Mayer, *Étapes yougoslaves : producteur, citoyen, homme*, Paris, Éditions de Minuit, 1962, p. 53.

³⁹⁹ *Tribune Socialiste*, n° 374, le 13 juin 1968, p. 22.

⁴⁰⁰ Jean-Marie Vincent, « La planification en Yougoslavie », *Perspectives Socialistes*, n° 44, janvier 1961, p. 34.

⁴⁰¹ Ibid.

⁴⁰² Matthieu Jeanne, „Le PSU et l'autogestion 1968-1974“, Mémoire de maîtrise d'Histoire sous la direction de MM. Frank Georgi et Jean-Louis Robert, Centre de Recherches d'Histoire des Mouvements Sociaux et du Syndicalisme, Université de Paris I – Panthéon Sorbonne, juin 1999.

проценат за странку која ће свој идентитет заснивати на самоуправљању“ (р. 35). Морамо се сложити са Жаном да није било „фасцинације“ или „слепила“ за југословенски модел, већ само „живог интересовања“ (р. 37). Међутим, његов аргумент о броју чланака није до краја релевантан, с обзиром на то да је у питању специфичан лист, који се обраћао својим активистима и ширио ставове Партије о важним питањима и који није имао много простора да се адекватно бави страним искуствима. У том смислу, могло би се тврдити да су до краја 1960-их карактеристике југословенског система већ биле прилично добро познате, барем до одређеног нивоа, и да ни Југославија није била потпуна *terra incognita*. Заиста се није могло очекивати да неки активиста француске левице буде толико мотивисан да схвати ситуацију у Југославији да одлучи да научи српскохрватски језик и да оде и живи у Југославији на неколико година како би боље проучио тамошњи систем самоуправљања, итд. Штавише, ако *Tribune Socialiste* показује неке празнине у случају Југославије, насупрот томе се може истаћи да је неколико лидера PSU објавило књиге о Југославији, да су организоване многе посете, као и други мостови размене о којима је већ било речи.

Говорећи о „идеолошком универзуму“ чланова Националног савета PSU-а у децембру 1966. године, Жан-Франсоа Кеслер је поменуо резултате анкетног упитника из тог времена: на питање „Која земља, развијена или не, најбоље (или најмање лоше) отеловљује социјализам за вас?“ три петине чланова одговорило је Југославија.⁴⁰³ Што се тиче Националног бироа, од пет чланова који су одговорили на питање, четири су навела Југославију и један Кубу. Ипак, „земља која најбоље отеловљује социјализам“ значи најбоље у контексту могућих опција, ништа више. Штавише, Жил Мартине је 1962. године, у књизи *Марксизам нашег времена*, написао да у стварности нигде није постојао прави модел социјалистичке демократије (ни у СССР-у, ни у Југославији, ни на Куби, ни у скандинавским земљама, итд.) и да је остао да се замисли и изгради.⁴⁰⁴

Видели смо, дакле, да су лидери PSU и њени идеолошки пријатељи делили слику југословенског самоуправљања која се свакако може оценити као оптимистична, али не и утопијска или нестварна. Сложили су се да је југословенски систем експеримент који треба пратити и проучавати, али многи су били сумњичави према њему због недостатка демократије, једнопартијског система, култа личности итд. Француски истраживачи су били заинтересовани за економску ефикасност југословенског модела, наравно, али будући да су долазили с левице, пре свега их је интересовао реформистички аспект, модернизација заостале земље и развој који је требало да превазиђе капиталистичку фазу и понуди целом свету пример демократског социјализма „са људским лицем“.

⁴⁰³ Југославију следе Куба (скоро петина одговора), Скандинавија (7%), Кина (4%), СССР (4%), Албанија (1%), Шпанија (1%), Алжир (1%) и Израел (1%). Jean-François Kesler, *De la gauche dissidente au nouveau Parti socialiste*, op. cit., p. 414.

⁴⁰⁴ Према Jean-François Kesler, „Le Renouveau du socialisme“, *Perspectives Socialistes*, n° 59, avril 1963, p. 28.

V Ги Моле, SFIO и Југославија

Иако нису представници друге левице, која је главни предмет овог истраживања, SFIO и њен вођа Ги Моле су морали пронаћи своје место у овом раду. То проиходи из чињенице да су односи између Југославије и ове струје француске левице били веома богати. С једне стране, лидери SFIO су показивали интересовање за развој југословенског система (његовог социјализма као и његове спољне политике) након раскола Тита и Стаљина, тражећи добре примере нестаљинистичког социјализма. С друге стране, Југославији су били потребни политички савезници на Западу, посебно ако су имали специфичну тежину у смислу своје историје и угледа. Видећемо да су лични контакти такође одиграли веома важну улогу, посебно они између Гија Молеа и Тита. Моле је био, како би рекао његов биограф Денис Лефевр, „невољени“,⁴⁰⁵ али је ипак био, према неким утисцима, заједно са Пјером Мендес-Франсом, омиљени француски политичар са становишта југословенских власти.⁴⁰⁶ Вероватно сваком поштоваоцу политичког дела Мендес-Франса звучи скандалозно да њега неко воли колико и Молеа, али интересовање за област спољне политике југословенске државе и политичка и социјалистичка чистота нису нужно ишли руку под руку, па је тако било и у овој ситуацији.

Извори који чине ово поглавље потичу из архива SFIO и Гија Молеа, али и из Архива Југославије (фонд СКЈ). Такође, од великог значаја је био званични теоријски часопис SFIO, *La Revue socialiste* („Социјалистички часопис“) и рад Гија Молеа посвећен југословенском социјализму *Le Socialisme selon Tito* („Социјализам на Титов начин“). Фокусираћемо се на два аспекта који су најважнији за наше истраживање: прво, на контакте између активиста SFIO и југословенских функционера и организација, на размену посета, итд.; друго, на ставове о југословенском систему које су разрадили француски социјалисти (а посебно Ги Моле), као резултат ових контаката и односа.

1. Неочекивани партнер

Архивска грађа показује да контакти између SFIO и Југославије нису били неуобичајени током 1950-их. Прва посета лидера SFIO Југославији представља долазак Жоржа Бритела⁴⁰⁷ у марту 1951. године, који је, као важна фигура у француском Покрету отпора, био делегат на Конгресу Савеза удружења бораца НОР-а.⁴⁰⁸ Ипак, имао је прилику и да упозна Тита и Ђиласа, као и да посети нека предузећа, фабрике, фарме, земљорадничке задруге.⁴⁰⁹ Наравно, приметио је и ту југословенску новину – радничке

⁴⁰⁵ Denis Lefebvre, *Guy Mollet. Le mal aimé*, Paris, Plon, 1992.

⁴⁰⁶ Драган Петровић, *Француско-југословенски односи у време Алжирског рата*, Београд, Институт за међународну политику и привреду, 2009, pp. 197, 248, 263, 391, 395.

⁴⁰⁷ Georges Brutelle (1922–2001), социјалистички активиста од ране младости, члан Покрета отпора, после рата функционер SFIO, једно време помоћник генералног секретара, разишао се са Гијем Молеом након 1958.

⁴⁰⁸ AJ-507, IX, 30/V-69; AJ-507, IX, 30/II-7.

⁴⁰⁹ „Sténographie du compte rendu fait à la Commission internationale par Georges Brutelle sur son récent voyage en Yougoslavie du 9 à 17 mars 1951“, l'Office universitaire de recherche socialiste, Archives du Parti Socialiste SFIO (1944–1969), B – Affaires Internationales, 2) Bureau des affaires internationales du PS-SFIO, Yougoslavie (1950–1951).

савете: био је заинтересован, али опрезан, с обзиром на то да је систем недавно основан.⁴¹⁰

Поред тога, било је и неколико других контаката са највишим југословенским политичким властима – на пример, Леона Бубијена,⁴¹¹ Албера Газијеа⁴¹² и Андре Фераа,⁴¹³ који су присуствовали Конгресу за мир и међународну сарадњу у Загребу, Тито је поздравио у октобру 1951.⁴¹⁴ Међутим, треба напоменути да су ови први контакти били резултат личних иницијатива, или, у сваком случају, били су незванични.

С друге стране, SFIO се информисала о Југославији не само кроз ове директне контакте, већ и путем података које су пружале друге европске социјалистичке партије чије су делегације посетиле Југославију, као што је то био случај са италијанском PSLI⁴¹⁵ или британском Лабуристичком странком.⁴¹⁶

Прва посета делегације SFIO одржана је од 22. новембра до 5. децембра 1951. године и то је била парламентарна делегација.⁴¹⁷ Званично је позвана од стране Амбасаде⁴¹⁸ и дочекана од стране КПЈ-а, која је покривала путне трошкове и трошкове боравка од тренутка кад је делегација прешла на југословенску територију.⁴¹⁹ Очигледно је да није случајно то што SFIO није послала своје високе лидере, с обзиром на то да је ово била прва посета.⁴²⁰ Ова делегација није укључивала најпознатије пријатеље Југославије међу својих шеснаест чланова. Такође, било је оних који су имали резервисан став према југословенским решењима. Сматрало се да би таква посета могла да помогне да се редефинише политика SFIO према Југославији и да би та промена политике могла добити ширу подршку захваљујући утисцима са овог путовања.⁴²¹ Делегати су посетили Војводину, Македонију, чак и политичке затворенике

⁴¹⁰ „Систем управљања од стране радничких савета је очигледно задовољавајући, иако се у сваком тренутку истиче да је потребно уложити велики напор у циљу образовања.“ Ibid., p. 13. Брител је представио свој извештај о овом путовању на састанку Комисије за међународне односе SFIO. Саломон Грумбах (Salomon Grumbach (1884–1952), алзашки социјалиста, веома близак француској SFIO и немачком SPD, посвећен француско-немачком зближењу још пре Првог светског рата, у међуратној епохи и након Другог светског рата вршио низ функција из домена међународних односа), који је председавао овим састанком, завршио га је након Брителове презентације следећим речима: „Ми имамо један задатак да испунимо, без обзира на разлике које постоје у методама, можда и на одређеном идеолошком и практичном нивоу, а то је да ми социјалисти, у земљама у којима имамо утицај, морамо учинити све што можемо да омогућимо Југославији да настави свој експеримент“ (Ibid., p. 22).

⁴¹¹ Léon Boutbien (1915–2001), лекар, члан SFIO још током 1930-их, припадник Покрета отпора, након рата високи функционер SFIO и јавна личност.

⁴¹² Albert Gazier (1908–1997), синдикални активиста и члан SFIO од 1930-их, вршио неколико министарских функција током Четврте републике, функционер нове Социјалистичке партије након 1971.

⁴¹³ André Ferrat (1902–1988), право име André Morel, у почетку функционер Комунистичке партије Француске, уредник листа *l'Humanité*, али избачен 1936, након чега прилази SFIO.

⁴¹⁴ AJ-507, IX, 30/II-11, лист 9; писмо Жоржа Бритела Ђиласу, 12. октобар 1951, Ibid., лист 1.

⁴¹⁵ Partito Socialista dei Lavoratori Italiano.

⁴¹⁶ „Note sur la visite d’une délégation du Labour party en Yougoslavie, le 3. Octobre 1950“; „Rapport du voyage en Yougoslavie, septembre 1950“; „Le socialisme démocratique et la Yougoslavie de Tito (un article de Morgan Philips, secrétaire général du Labour party)“; „Le Parti socialiste des travailleurs italiens et la Yougoslavie“; „The PSLI and the Yugoslav Problem“, l’OURS, Archives SFIO (1944–1969), B, 2, Yougoslavie (1950–1951).

⁴¹⁷ AJ-507, IX, 30/II-13.

⁴¹⁸ Писмо С. Петровића, опуномоћеног министра Амбасаде Југославије Извршном одбору SFIO, 3. мај 1951, l’OURS, Archives SFIO (1944–1969), B, 2, Yougoslavie (1950–1951).

⁴¹⁹ Писмо Владимира Дедијера, секретара Комисије за међународне послове Централног комитета СКЈ Гију Молеу, 17. октобра 1951. године, Ibid.

⁴²⁰ AJ-507, IX, 30/II-13., лист 9.

⁴²¹ Ibid., лист 11.

(информбироовце), који су били ангажовани да раде на изградњи железнице.⁴²² Један од конкретних резултата ове посете било је успостављање директних контаката између службеног листа SFIO, *Le Populaire*, и југословенских званичника, како би се читаоци (са југословенске тачке гледишта) што боље информисали о југословенским темама.⁴²³

Међутим, југословенска страна је сматрала да су чланови делегације били лоше информисани о Југославији и да је један од њих, Орест Розенфелд,⁴²⁴ био и остао сумњичав према југословенском систему. Такође, није била задовољна ни нивоом делегације, оцењујући да је другог или трећег ранга. Ипак, и Французи су имали сличне разлоге да буду незадовољни, као што показује Робер Понтијон.⁴²⁵ Међутим, он сам је оценио исход путовања позитивним.⁴²⁶ Овај закључак је поделио и Розенфелд: у излагању пред Комисијом за међународне послове Партије, који је одржао по повратку из Југославије, рекао је да би подржао Југославију због њеног геополитичког положаја, њеног занимљивог друштвеног експеримента, али и због значаја који би SFIO требало да прида независној комунистичкој струји, али под условом да одлучно настави свој пут демократизације, што се већ дешавало.⁴²⁷ Штампa SFIO, у Паризу и провинцијама, као и *La Revue Socialiste*⁴²⁸ обавестили су своје читаоце о овом боравку.

Ги Моле је лично посетио Југославију у марту 1952. године и то је био први пут да је генерални секретар неке западне социјалистичке партије дошао у Југославију.⁴²⁹

⁴²² AJ-507, IX, 30/II-13.

⁴²³ AJ-507, IX, 30/II-8, лист 1.

⁴²⁴ Oreste Rosenfeld (1891–1964), у младости мењшевик у револуционарној Русији, остаје у Француској после Октобарске револуције и укључује се у рад SFIO, као новинар у партијском листу, али је био део групе која је напустила SFIO 1958. да би основала PSA, односно PSU убрзо потом.

⁴²⁵ „Прво запажање које се намеће тиче се састава делегације: била је превише бројна [...] С друге стране, састав делегације и недостатак стварне припреме били су озбиљни недостаци који се морају напоменути. С изузетком неколико другова (Савари, Буге, Розенфелд, Каркасон, и још један или два), који су били свесни своје мисије, остали делегати су се понашали углавном као туристи (додајмо неке непријатне детаље о понашању неких од њих, укључујући и једну најжалоснију сцену пијанства), или, на други начин, без имало најелементарније учтивости, понашајући се као истражни судија и испољавајући бескорисну агресивност у односу према Југословенима (Нотембар). Најозбиљнија критика која се може упутити овој делегацији односи се на недостатак квалификација већине њених чланова (са изузетком горе поменутих другова), а већина осталих није знала ништа о земљи у коју иду, њену историју, њене традиције, њене борбе.“ „Observations au retour de la délégation parlementaire en Yougoslavie, l'OURS, Archives SFIO (1944–1969), B, 2, Yougoslavie (1950–1951), Délégation de parlementaires socialistes 20 novembre – 5 décembre 1951. Robert Pontillon (1921–1992), новинар, функционер SFIO а потом и PS, градоначелник, сенатор, посебно заинтересован за питања међународних односа.

⁴²⁶ „Утисци које су из Југославије донели они наши другови који су били заиста заинтересовани за свој задатак сами по себи оправдавају овај закључак. Они ће то још више оправдати ако не остану мртва материја, већ се између нас и КПЈ-а поведе дебата, као што то Розенфелд жели, о политичким и теоријским аспектима југословенског искуства.“ Ibid.

⁴²⁷ „Ово је земља којој се мора помоћи по сваку цену. Пре свега зато што брани своју независност а није јака, већ представља сувише лак плен за СССР. Међутим, сада је јасно да би агресија на Југославију изазвала светски рат. С друге стране, зато што је реч о занимљивом друштвеном експерименту, иако још увек у развоју, где има ствари које ваља подржати и које ваља критиковати ако је потребно, ако по нашем мишљењу показују одређене недостатке. У нашем је интересу да се приближимо комунистичкој партији која није под наређењима друге КП и која дели с нама заједнички темељ социјализма. С друге стране, садашњи режим мора оправдати наше наде. Ситуација која тамо преовладава мора бити само привремена и развијати се ка више демократије: За нас социјалисте, друштвена демократија се не може замислити без политичке демократије.“ „Annexe. Conclusions de Bouhey et Rosenfeld. Exposé devant la CAI“, l'OURS, Archives SFIO (1944–1969), B, 2, Yougoslavie (1950–1951).

⁴²⁸ Maurice Deixonne, „Trois thèses à propos de l'expérience yougoslave“, Jean Bouhey, „La question agricole en Yougoslavie“, *La Revue Socialiste*, n° 54, février 1952.

⁴²⁹ Извештај Владимира Дедијера од 15. марта 1952. године, AJ-507, IX, 30/II-14a, лист 2.

Овог пута, делегација је имала много већу политичку тежину и укључивала је, између осталих, Албера Газијеа, Франсоа Танги-Прижана⁴³⁰ и Робера Понтијона. Тито их је дочекао 31. марта.⁴³¹ Према југословенским утисцима, они су дошли са извесном сумњом, али су отишли уверени у исправност југословенског пута.⁴³² Са ове тачке гледишта, интересантно је приметити да је током састанка са Гијем Молеом Тито нагласио да не треба очекивати повратак на вишепартијски систем у Југославији; штавише, он је изразио своје мишљење да вишестраначки систем и социјализам не могу постојати заједно, јер би то значило слабљење диктатуре пролетаријата.⁴³³

Следеће године, Газије је објавио текст заснован на свим својим посетама и утисцима о Југославији, као и документе који се тичу Југославије. Бавио се и самоуправљањем такође, наглашавајући важност овог друштвеног експеримента, али истовремено указујући на опасности које су га чекале у његовој реализацији.⁴³⁴

Ги Моле је био једини социјалистички лидер који је послао званични поздравни телеграм на Шести конгрес Комунистичке партије Југославије (који је том приликом постао Савез комуниста Југославије), одржан у новембру 1952. године, због чега му је Социјалистичка интернационала приговорила.⁴³⁵ Развијајући ове директне везе између две партије, Жорж Брител је присуствовао Трећем конгресу Народног фронта Југославије 1953. године (који је, такође, том приликом променио име – у Социјалистички савез радног народа Југославије) као изасланик SFIO, али су неки југословенски кругови били незадовољни његовом посетом, због критичког тона у његовом говору.⁴³⁶

Наравно, размена између SFIO и СКЈ је била реципрочна; југословенске делегације су посећивале Француску, информисале своје партнере о Југославији и доприносиле изградњи француске слике о југословенском систему. Прва званична југословенска делегација била је она коју је предводио Моша Пијаде у марту 1951.⁴³⁷ Изнад свега, треба поменути Титово путовање у Париз у мају 1956. године (прва посета лидера неке социјалистичке земље Француској), када је сreo Гија Молеа (који је у то време био премијер), Жила Мока, Кристијана Пиноа⁴³⁸ и друге.

⁴³⁰ François Tanguy-Prigent (1909–1970), члан SFIO још од 1920-их, припадник Покрета отпора, парламентарца, министар, посебно заинтересован за питања пољопривреде.

⁴³¹ AJ-507, IX, 30/II-17, листови 32–37.

⁴³² Ibid., листови 38–39. Моле је са своје стране објавио неке утиске о овој посети: Guy Mollet „L’expérience yougoslave“, *La Revue Socialiste*, n° 59, juillet 1952, pp. 139–141.

⁴³³ Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu*, Zagreb, Globus, 1988, p. 373, према: Драган Петровић, *Француско-југословенски односи у време Алжирског рата*, op. cit., стр. 147.

⁴³⁴ „Југословенска доктрина очигледно изазива многе приговоре. Први је онај о управљачким капацитетима радничке класе. [...] Други приговор произилази из опасности корпоративизма које систем носи у себи. [...] На памет ми пада и трећи приговор. Неће ли ова индустријска демократија у ствари бити уништена својим суживотом са политичком диктатуром и, ако је она ослабљена или нестане, опстанком Комунистичке партије? [...] Само искуство ће омогућити да се измери вредност ових приговора и одговора на њих. За сваког социјалисту ово искуство ће бити од непроцењиве вредности, јер је Југославија једина земља на свету која има за циљ да предузећима управљају радници који су тамо запослени, рудник рударима, односно, рудник којим управљају рудари.“ Albert Gazier, „La politique industrielle et sociale de la Yougoslavie“, *La Revue Socialiste*, n° 67, mai 1953, pp. 458–459.

⁴³⁵ AJ-507, IX, 30/II-40.

⁴³⁶ Уп. AJ-507, IX, 30/II-31, листови 10 и 11.

⁴³⁷ Robert Pontillon, „Note sur : Le Parti et la Yougoslavie“, L’OURS, Archives SFIO (1944–1969), B, 2, Yougoslavie (1950–1951).

⁴³⁸ Christian Pineau (1904–1995) правник, књижевник, синдикалиста у међуратном периоду, припадник Покрета отпора, министар за време Четврте републике.

Међутим, дипломатија има своју логику и специфичне путеве: 1957. године, када је SFIO хтела да пошаље делегацију на Конгрес радничких савета Југославије, југословенска страна је одбила да да било какав одговор, избегавајући званичне аранжмане са SFIO и ограничавајући се на приватне контакте и разговоре,⁴³⁹ очигледно због тадашње француске спољне политике, вођене од стране социјалиста (Суецка криза). Међутим, чак и тада, било је јасно да лидери SFIO жале због ове привремене хладноће у односима и да су улагали све напоре да их побољшају.⁴⁴⁰

2. Зрели односи

Током 1960-их приметно је одржавање директних контаката између лидера две партије и континуитет заинтересованости француских социјалиста за југословенски систем. Истовремено, француска брига за ниво демократије у Југославији је такође била константна.

La Revue Socialiste је остао отворен за анализе југословенске стварности. Круно Менегело-Динчић је 1961. писао о значају југословенског случаја за светски социјализам – говорио је о активном југословенском присуству међу несврстаним земљама које „на прилично ефикасан начин неутралише оно што је најопасније и најмање социјалистичко у напорима совјетског табора да прошири своје царство на све континенте“; у исто време, он је подсетио на демократски дефицит југословенског система, на његову „концепцију демократије која још увек виси, као Дамоклов мач, над целокупним његовим делом“.⁴⁴¹ Часопис је објавио и текст о југословенском самоуправљању 1962. године, али он доноси само историју политичких одлука и закона, без дубинске анализе.⁴⁴² Жил Мок је 1963. направио поређење између израелског, кинеског и југословенског система. Он дефинише кинески режим као много ригорознији од совјетског и милитаризован; за Израел је имао симпатије, „али он је превише мешовити и превише посебан да би могао да послужи као општи пример социјалистичким директорима или теоретичарима“. Стога је југословенски случај био најповољнији, захваљујући децентрализацији државе, радничком управљању и планирању у условима конкуренције. Ипак, Мок је нагласио да поменути теоретичари не би требало да забораве „да је ово једнопартијска земља, која још није повратила поштовање према демократским вредностима, што остаје основни закон социјалиста“.⁴⁴³

Без сумње, најважнији догађај за односе SFIO и југословенских комуниста био је пут француске делегације на челу са Гијем Молеом у Југославију, од 21. до 29. априла 1964.⁴⁴⁴ Моле је говорио о својим утисцима у више наврата,⁴⁴⁵ али централна је била конференција за новинаре одржана након повратка делегације, конференција којој су

⁴³⁹ AJ-507, IX, 30/II-70.

⁴⁴⁰ AJ-507, IX, 30/II-72.

⁴⁴¹ Kruno Meneghello-Dincic, „La Yougoslavie, vingt ans après le coup d’État de Belgrade de mars 1941“, *La Revue Socialiste*, n° 144, juin 1961, p. 78.

⁴⁴² „Коментар се може дати само о датом политичком оквиру јер бројним информацијама нажалост не располажемо. Стога ћемо се зауставити на овим запажањима.“ Achille Astolfi, „Les conseils ouvriers yougoslaves“, *La Revue Socialiste*, n° 150, février 1962, p. 153.

⁴⁴³ Jules Moch, „Israël, Yougoslavie, Chine: trois méthodes“, *La Revue Socialiste*, n° 163, mai 1963, p. 479.

⁴⁴⁴ L’OURS, Archives Guy Mollet, 62: Relations avec les pays européens, Yougoslavie, Voyage SFIO 1964.

⁴⁴⁵ Уп. Guy Mollet, „Bâtir une société qui assure aux hommes la revanche de la justice sur le destin“, *Démocratie* 64, n° 232, le 7 mai 1964, pp. 4–5.

присуствовали југословенски амбасадор и представници неких других амбасада.⁴⁴⁶ Архив Гија Молеа чува стенограм ове конференције.⁴⁴⁷

Делегација SFIO је на овај пут кренула на позив ССРНЈ-а. Њихов југословенски домаћин био је Социјалистички савез, али су имали и састанке са Кардељем и Титом. Поред Гија Молеа, у делегацији су били и Кристијан Пино, Роберт Понтијон, Пјер Мороа,⁴⁴⁸ Клебер Лусто,⁴⁴⁹ Тони Лару⁴⁵⁰ и Роже Лагранж,⁴⁵¹ који су се фокусирали на одређене области југословенске стварности, као што су спољна политика, пољопривреда, омладина, политичка структура, социјални проблеми, али пре свега проблем самоуправљања. Француски делегати су формирали две групе – једна је посетила северне републике (Хрватску и Словенију), а друга, предвођена Кристијаном Пиноом, је била у посети јужним и западним републикама (Црна Гора и Босна и Херцеговина).⁴⁵² Примиле су их власти република и представници различитих организација, имали су прилику да разговарају о југословенском систему и самоуправљању са многим функционерима свих политичких нивоа, са представницима Партије, Социјалистичког савеза, Бироа за економско планирање, Синдиката, али и да посете фабрике и присуствују састанцима органа самоуправљања, покушавајући да разумеју стварну ситуацију.⁴⁵³

Утисци Гија Молеа о овом путовању и о „југословенском решењу“ – југословенским одговорима на различите проблеме – пружају много занимљивих информација. Поред тога што је био очаран срдечношћу и гостопримством у Југославији, Моле је истакао три главна аспекта југословенског политичког успеха: национални, интернационални и унутрашњи. По његовом мишљењу, југословенски систем је национално питање решио „хармонично и потпуно“, утолико што је „југословенска нација сада чињеница“.⁴⁵⁴ Југословенска међународна политика дала је важне резултате у различитим областима, као што су југословенски положај у оквирима међународног комунизма, улога Југославије међу земљама у развоју или политика „активног неутрализма“ између два блока. Што се тиче унутрашње ситуације, Моле је приметио очигледно побољшање животног стандарда, посебно од своје прве посете 1952. године, напоре са спремношћу за демократизацију управе. Наравно, посебно место међу његовим утисцима заузимало је самоуправљање, као југословенска идеолошка новина,

⁴⁴⁶ „Après le voyage en Yougoslavie d’une délégation de la SFIO“, *Le Populaire de Paris*, N° 11 946, samedi-dimanche 16–17 mai 1964, p. 1.

⁴⁴⁷ „Conférence de presse sur la délégation SFIO en Yougoslavie, jeudi 14 Mai 1964“, *L’OURS*, AGM 62: Relations avec les pays européens, Voyage SFIO 1964.

⁴⁴⁸ Pierre Morroy (1928–2013), од младости социјалистички активиста и синдикалиста, функционер SFIO и PS, председник владе (1981–1984), градоначелник, сенатор, генерални секретар PS (1988–1992).

⁴⁴⁹ Kléber Loustau (1915–2008), у младости радник и синдикални активиста, после рата функционер SFIO, посебно заинтересован за питања пољопривреде.

⁴⁵⁰ Tony Larue (1904–1995), функционер SFIO, парламентарцац, стручњак за финансије, сенатор, градоначелник.

⁴⁵¹ Roger Lagrange (1913–2000), парламентарцац, сенатор, дугогодишњи градоначелник.

⁴⁵² Уп. Guy Mollet, « La solution yougoslave », *La Revue Socialiste*, n° 175, juillet 1964, pp. 113–114.

⁴⁵³ „Скептици могу рећи да смо одведени тамо где смо одведени. Увек је жалба која је направљена, неповољна хипотеза изнесена. Морам рећи да је у најмање два случаја ово нетачно. У два случаја смо изабрали места на која смо отишли. У сваком случају, где смо изабрали, а где нисмо, разговор са заинтересованим странама попримио је, после пола сата, такав карактер искренности и једноставности да је свака претпоставка о инсценирању била искључена. А постоје тренуци када смо чак били чланови расправе, узбуђујући дискусију.“ „Conférence de presse sur la délégation SFIO en Yougoslavie, jeudi 14 Mai 1964“, *L’OURS*, AGM 62: Relations avec les pays européens, Voyage SFIO 1964, pp. 13–14.

⁴⁵⁴ Ibid., p. 5.

иако је главна идеја већ била позната и у оптицају.⁴⁵⁵ Моле је препознао потребу за таквом политиком како би се избегла бирократизација; примећивао је општи успех система самоуправљања у Југославији, али и проблеме. Један од примера била је ситуација са новим пролетаријатом, који је дошао са села, и даље везан за своју кућу и имовину, а не за сложену политику фабрике и колективно управљање имовином. Овај пролетаријат није имао формирану пролетерску свест и бежао је из фабрике сваки пут када је било потребно радити на селу.⁴⁵⁶ Такође, Моле и његове колеге су били свесни компликација које произилазе из појма друштвене имовине када је у питању дилема који део прихода ће ићи на инвестиције, а који на плате.⁴⁵⁷

Као и увек, делегати SFIO су поменули непостојећу политичку демократију, иако су пронашли „извесну жељу за демократизацијом“.⁴⁵⁸ Морали су напоменути „да ова земља још није достигла фазу у којој би пристала да омогући политичку демократију какву ми сањамо“.⁴⁵⁹ Ако овоме додамо недостатак слободе изражавања у штампи, „увек постоје ствари које вређају социјалистичке демократе“.⁴⁶⁰

Ипак, Моле је веровао да се може бити оптимиста у вези са југословенским системом, посебно зато што, ако би постао демократски, то би било веома важно за светски социјализам, као добар пример.⁴⁶¹ На крају свог излагања, Моле је рекао: „[...]сетио сам се да сам 1952. године, када се делегација вратила из Југославије, у *Le Populaire* изразио наше утиске чланком под насловом 'Гласам за Тита'. Па, веран себи, данас бих и даље гласао за Тита да сам Југословен.“⁴⁶² Наравно, иронија лежи у чињеници да Моле *не би могао да гласа*, с обзиром да у Југославији није било председничких избора, али у сваком случају ова реченица добро описује Молеове ставове о Југославији и указује на топлину у односима.

Један од резултата ове посете био је досије о Југославији који је објавила *La Revue Socialiste* у јулу 1964. године. Поред текста Гија Молеа „Југословенско решење“ (са већ поменуте конференције за штампу), ту се налазе и радови Робера Понтијона, који је био задужен за југословенску спољну политику, Кристијана Пиноа за самоуправљање, Робера Лагранжа за југословенске раднике „пред њиховом одговорношћу“, Тонија Лора за организацију економске демократије, Клебера Лустоа за пољопривредну политику и

⁴⁵⁵ „[...] Било је то нешто веома импресивно за све нас. Знали смо тезу, она је у великој мери наша, заједничка нам је – не желим да кажем да су је позајмили од нас – али нам је у великој мери заједничка: то је теза о одумирању државе, то је теза о борби против инвазије бирократије. Ibid., pp. 12–13.

⁴⁵⁶ „Conférence de presse sur la délégation SFIO en Yougoslavie, jeudi 14 Mai 1964“, L'OURS, AGM 62: Relations avec les pays européens, Voyage SFIO 1964, pp. 15–17 ; Guy Mollet, „La solution yougoslave“, op. cit., p. 119.

⁴⁵⁷ „Conférence de presse sur la délégation SFIO en Yougoslavie, jeudi 14 Mai 1964“, L'OURS, AGM 62: Relations avec les pays européens, Voyage SFIO 1964, pp. 26–30.

⁴⁵⁸ „Нашли смо ову вољу, можда без знања људи које смо срели. То смо више осећали у тону изговорених речи него у самом искуству. Референце на државу у разговору биле су прилично ретке; позивање на друштво, што је прилично ретко; на забаву, што је прилично ретко. Референца која се стално појављивала била је референца на човека. То је језик који је заиста веома важан у комунистичком свету.“ Ibid., pp. 20–21.

⁴⁵⁹ „То остаје идеја, практично, једне странке. Заиста постоји Социјалистички савез, али на крају, то је и даље нека врста проширене Комунистичке партије.“ Ibid., p. 17.

⁴⁶⁰ Ibid.

⁴⁶¹ „Хајде да сањамо! Замислимо да Југословени – а затим и други – доведу економску демократизацију до њеног победничког завршетка и онда, на свом путу, створе код куће услове, гаранције истинске политичке демократије, ми бисмо их поздравили као пионире социјализма.“ Guy Mollet, „La solution yougoslave“, op. cit., p. 121.

⁴⁶² „Conférence de presse sur la délégation SFIO en Yougoslavie, jeudi 14 Mai 1964“, L'OURS, AGM 62: Relations avec les pays européens, Voyage SFIO 1964, p. 22.

Пјера Мороаа за младе. Може се рећи да су сви аутори само описали законодавни оквир система самоуправљања, или говорили о добро познатим економским и управљачким проблемима у Југославији, али су ипак додали и нека занимљива запажања. Пино је био најоштрији према Југославији и оценио је да је то „такозвана 'народна' демократија, верна једнопартијском принципу“ (р. 146). Са своје стране, Лагранж, импресиониран „атмосфером искреног и срдечног другарства која је успостављена од почетка наших разговора“ (р. 148), сматрао је југословенску потрагу за новим решењима економске демократије важнијом од чињенице да је једнопартијски систем опстао.⁴⁶³ Поред тога, он је подсетио на значај југословенског искуства за западне социјалисте.⁴⁶⁴

Поред ових медијски испраћених посета и делегација највиших лидера, који су се бавили и разговарали о главним питањима међународне политике, међународног радничког покрета или социјалистичког управљања, успостављени су и контакти на локалном нивоу, као што је била посета делегације SFIO из Па-де-Калеа Словенији 1956. године.⁴⁶⁵ Истовремено, одржавани су контакти између политичких организација за младе: један од примера било је путовање два француска студента, једног члана SFIO, а другог PSU, у Југославију у јулу 1963. године, чију је посету организовао југословенски Савез социјалистичке омладине.⁴⁶⁶ Још један пример сарадње младих забележен је 1965. године, о чему је извештај објавила *La Revue Socialiste*.⁴⁶⁷

Такође, било би занимљиво овде споменути право студијско путовање које је предузео члан SFIO 1964. године. У питању је једномесечни боравак „у развијеним крајевима Југославије, односно Србији, Словенији и северној Хрватској“.⁴⁶⁸ Дакле, ово путовање је обухватило само део Југославије и извештај говори само о одређеним аспектима њеног система, али нам даје неколико веома занимљивих запажања и коментара. Извештај са путовања се бави низом економских и управљачких питања: југословенска пољопривреда (на основу састанака са сељацима и посете двама државним газдинствима у Војводини), самостални пољопривредници и кооперација, порези, ограничење имовинских права, колективизација, планирање, бирократизација, конкуренција међу предузећима,⁴⁶⁹ облици подршке производњи, младима, образовању и култури. Аутор указује на проблеме у вези са планирањем, с обзиром на то да је систем био веома компликован, у вези са федерацијом, републикама, окрузима и комунама, проблеме који су произишлагли из настојања да се истовремено испоштује државна

⁴⁶³ „Ништа не би било неправедније него да се Југославија по кратком поступку класификује као тоталитарно оријентисана земља, јер има једнопартијски режим [...] и једну синдикалну организацију, без настојања да се схвати посве јединствен покрет читавог народа како би се идентификовали оригинални облици демократског живота на економском и друштвеном нивоу.“ (р. 147)

⁴⁶⁴ „Демократски социјализам у западним земљама, који на почетку делује у потпуно другачијем оквиру напредних друштава, нужно ће имати различите начине и средства, али мора бити у стању да искористи богато југословенско искуство, посебно на економском и друштвеном нивоу.“ (р. 154)

⁴⁶⁵ AJ-507, IX, 30/II-65.

⁴⁶⁶ AJ AJ-507, IX, 30/II-82.

⁴⁶⁷ Michel Grosclaude, „Le système socialiste yougoslave et l'autogestion. Notes de voyage“, *La Revue Socialiste*, n° 189, octobre 1965, pp. 252–261.

⁴⁶⁸ „Impressions de Yougoslavie“, L'OURS, AGM 62: Relations avec les pays européens, p. 1. Остаје нејасно ко је аутор овог извештаја. На врху прве странице је руком написано „J. M. Corajoud“. У сваком случају, информације у тексту показују да је то млада особа – врло вероватно студент.

⁴⁶⁹ Овде је дао далековиду примедбу о либералној реформи југословенске економије и о поновном појављивању капиталистичких метода: „Ако је рекламирање одобрено, то је да би се побољшао квалитет производа и да се потрошачи упознају с новим артиклима. Дакле, то је мера у корист потрошача. Али када оглашавање чини 30 или 40% цене сапуна, а каже се 'купите сапун X због тога и тога', то је да би се продало више, а потрошач је тај који плаћа. Речено ми је о случају фабрике текстила на северу земље која је повећала продају за 50% у једној години на сличан начин. Дакле, требало би да видимо како функционише систем инспекције у Југославији“ (стр. 13).

политика, многи интереси који су пратили децентрализацију, социјалистичка идеологија и слободно тржиште. Штавише, он напомиње да је планирање напросто захтевало значајну техничку вештину и довољан број економских руководилаца (pp. 7–8). Он је схватио да је постепено одумирање државе званична политика у Југославији, али да је снажан стисак Партије над економским активностима земље и даље постојао, јер правно уоквирен систем није био на снази дуго времена (p. 8). Међутим, он у југословенском уређењу проналази аспект који је био „богат лекцијама за старе западне социјализме. Ако узмемо у обзир да борба социјалиста мора довести до укидања 'ере директора'.“ Радило се о „ненотабилизацији“ тј. о чињеници да су сви изабрани представници, од посланика до члана радничког савета, могли бити изабрани само два пута, да су чланови радничких савета остајали на својим радним местима за време трајања свог мандата, да је та одговорност била чисто почасна, а не плаћена, итд. (p. 9). Међутим, он признаје да овај закон није у потпуности спроведен, због недостатка кадрова. Из истог разлога, ова правила нису примењена на директоре фабрика, али су планирана у блиској будућности (p.10). Још једно интересантно поређење Југославије са западним земљама је да су млади у Југославији (и студенти и радници) интегрисани у живот земље и сматрају се пуноправним грађанима. С друге стране, „у буржоаском режиму, стварност је другачија: млади који не раде и стари сматрају се бескорисним, јер не производе новац“ (p. 12).⁴⁷⁰

Више пута је истакнуто да је SFIO пратила ниво демократије у Југославији и да је то утицало на билатералне односе. Као што смо већ видели, француске делегације су биле заинтересоване за судбину политичких затвореника, штампа је објављивала чланке о случају Ђиласа,⁴⁷¹ итд. Отуда је слика југословенског социјализма у Француској морала бити обележена, у одређеној мери, деловањем политичке емиграције југословенског порекла. У архиву SFIO постоји неколико јасних примера ових активности. Један од тих докумената је писмо емиграната из 1950. године у којем се указује на сличности између стаљинистичког система и југословенског система тог времена, да је економска ситуација у Југославији била очајна, итд.⁴⁷² Пошто је ово била иницијатива преко

⁴⁷⁰ Интересантно је приметити да се овај извештај завршава поглављем под насловом „Југословени и деголизам“, будући да је аутор сматрао да „Југословени – не говорим о функционерима – имају прилично високо поштовање према Де Голу“. Он даје три објашњења за ово: 1) теза о „националној независности“ прија Југословенима јер су они „националисти“ – овај осећај произилази из чињенице да су се ослободили од буржоазије, од окупатора током рата и од Стаљина практично сами; 2) Де Гол је човек деколонизације; 3) Де Гол је вратио стабилност у Француску – „Југословени негирају ефикасност парламентарног режима какав је у Четвртој републици. Француске левичарске странке: КПФ, SFIO, PSU, за њих су предмет равнодушности или осуде. КПФ зато што је стаљинистичка, PSU зато што не постоји (прича о шест тенденција унутар ње их засмејава) и SFIO јер је имала више него двосмислену позицију током алжирског рата.“ Међутим, аутор додаје да је француско-немачки уговор проузроковао пад Де Голу популарности, због трауматичног југословенског искуства са Немцима у Другом светском рату (p. 14).

⁴⁷¹ „Libération de Djilas“, *La documentation internationale. Bulletin de documentation édité par le Bureau des Affaires Internationales du Parti. Supplément à la Documentation Socialiste*, N° 11, mars 1961, p. 17.; „Informations politiques. 1° Le procès Djilas“, *La documentation internationale. Bulletin de documentation édité par le Bureau des Affaires Internationales du Parti. Supplément à la Documentation Socialiste*, N° 17, septembre 1962, pp. 23-25. Les archives de Guy Mollet montrent aussi l'intérêt pour le destin de Djilas – Cf. „Dossier de l'Ambassadeur de France en Yougoslavie sur l'Affaire Djilas, janvier 1954“ et „Correspondance du Chargé d'affaires de France en Yougoslavie à propos de l'Affaire Djilas, mars 1954“, AGM 62, Relations avec les pays européens, fin. Relations avec les pays du Moyen-Orient.

⁴⁷² Владимир Предавец (Хрват, али за време рата у Михаиловићевом Генералштабу), Властимир Стојановић (лекар, који живи у Паризу), Десимир Тошић (пре рата председник омладине Демократске странке) и Борут Жерјав (син Грегора Жерјава, једног од лидера предратних словеначких либерала).

Социјалистичке интернационале, ови емигранти су повезали своје оптужбе са питањем социјализма у глобалу, захтевајући „да се титоизам прогласи штетним за радничку класу у подједнакој мери као стаљинизам“.⁴⁷³

Такође, у архиву SFIO чува се летак Савеза удружења слободних српских студената, који „окупља српске студенте који су у егзилу због својих демократских убеђења и са циљем наставка борбе против комунистичког угњетавача“.⁴⁷⁴

Сарадњу са SFIO тражили су и бивши сарадници југословенских комуниста, који су учествовали у оснивању Народног фронта у Југославији, али су били разочарани политиком КПЈ и отишли у егзил. Они су узели име „Млади југословенски социјалисти“, и одбили су да сарађују са већином других емигрантских политичких група, осуђујући их као реакционарне, фашистичке итд, а не прогресивне и демократске,⁴⁷⁵ што показује још један занимљив аспект историје југословенске политичке емиграције у Француској.

Међутим, личност чије су активности (предавања и сл.) биле вероватно најзначајније међу емигрантима био је Живко Топаловић, председник Социјалистичке партије Југославије у егзилу. У архиви Гија Молеа налази се памфлет под насловом *О животу и делатности Живка Топаловића*, који је издала југословенска влада, а који наглашава његову одговорност као ратног злочинца, с обзиром на то да је био близак сарадник Драгољуба Михаиловића.⁴⁷⁶ Југословенски архиви такође показују да је случај Топаловић компликовао односе између SFIO и СКЈ.⁴⁷⁷ Француским социјалистима није било лако осудити „личност која сада ужива поверење најодговорнијих социјалистичких активиста до међународног нивоа“.⁴⁷⁸ С друге стране, његов став заклетог непријатеља југословенских комунистичких власти такође је компликовао његову позицију – на пример, када је COMISCO⁴⁷⁹ расправљао о југословенском случају 1951. године, Робер Понтијон је сматрао да је „Топаловићево дуго излагање [...] представљало националистичку критику југословенске политике и није на користан начин допринело анализи датог проблема“.⁴⁸⁰

Упркос бројним политичким акцијама, очигледно је да ниједна од ових група није успела да преокрене мишљење социјалиста или француске јавности против Југославије.

3. За Тита лично

Завршићемо ово поглавље посвећено SFIO анализом веома занимљивог дела Гија Молеа, *Le Socialisme selon Tito* („Социјализам на Титов начин“) и указивањем на неке елементе личног односа између Молеа и Тита. Књига је објављена 1971. године, што је изван нашег хронолошког оквира, али њен садржај се заснива на контактима и разменама

⁴⁷³ Au Comité international socialiste permanent », L'OURS, Archives du Parti Socialiste S.F.I.O. (1944–1969), B – Affaires Internationales, 2) Bureau des affaires internationales du PS-SFIO, Yougoslavie (1950–1951), p. 4.

⁴⁷⁴ L'OURS, Archives du Parti Socialiste S.F.I.O. (1944–1969), B – Affaires Internationales, 2) Bureau des affaires internationales du PS-SFIO, Yougoslavie (1950–1951).

⁴⁷⁵ Ibid.

⁴⁷⁶ AGM 62, Relations avec les pays européens, fin. Relations avec les pays du Moyen-Orient.

⁴⁷⁷ AJ-507, IX, 30/II-16.

⁴⁷⁸ Писмо Марсоа Пиверта Амбасади Југославије, Ibid.

⁴⁷⁹ Committee of the International Socialist Conference, претеча Социјалистичке интернационале између 1947. и 1951. године.

⁴⁸⁰ „Le COMISCO et le problème Yougoslave“, L'OURS, Archives du Parti Socialiste S.F.I.O. (1944–1969), B – Affaires Internationales, 2) Bureau des affaires internationales du PS-SFIO, Yougoslavie (1950–1951).

1950-их и 1960-их. Говоримо о књизи Гија Молеа и његово име је на корицама, али очигледно је да није радио сам; штавише, каже се да је „главни занатлија био Клод Фузије“.⁴⁸¹

Као што смо већ видели, Моле је неколико пута посетио Југославију. Очигледно је да је био поносан на своје познанство са Титом – објавио је фотографије њихових састанака у неколико наврата, посебно у овој књизи. Он је приписао велики значај карактеру самог Тита када је у питању рођење, изградња и функционисање југословенског социјалистичког система. Његова књига је имала за циљ да објасни француској јавности природу југословенског режима, систем који је Моле назвао „титизам“. Може се рећи да ова књига сумира утиске о Југославији и њеном социјалистичком систему које су лидери SFIO стицали више од двадесет година. Ипак, у исто време, може се анализирати квалитет ових информација и запитати се шта су Моле и његове колеге научили о Југославији.

Када се чита „подунавске равнице, Словенија и Војводина“ (р. 15) то је не само нетачно, већ и смешно, ако се сетимо стварне географије Словеније (Моле је очито мислио на Славонију). Можда је грешка у куцању, али постоје и многи други слични примери. У ствари, чим почне да говори о историји, он прави грешку: није краљ Милан убијен са својом женом, већ његов син, Александар Обреновић; краљ Петар I Карађорђевић није поверио регентство свом сину Александру након повлачења српске војске 1915. године, већ пре рата, у јуну 1914. године; не може се рећи да је режим краља Александра био тоталитаран, већ да је краљ увео диктатуру у једном тренутку; није га убио Хрват, већ Бугарин; 1941. године Мађари нису анектирали Банат, већ Бачку (Банат су окупирали Немци); претерано је рећи да су „десетине немачких дивизија имобилисане на југословенском фронту“ током Другог светског рата.

Очигледно је да је Моле користио југословенска дела као своје изворе. Изнад свега, он наглашава чињеницу да су југословенски комунисти стекли власт и ослободили своју земљу пре доласка совјетских трупа, то јест, за разлику од Пољске, Мађарске или Чехословачке, југословенски лидери „нису доведени у комбијима стране војске“ (р. 38). Моле преузима званично југословенско тумачење да је снажан и централизован режим у Југославији након Другог светског рата био неопходан за обнову земље и за организацију економског развоја (рр. 31–35). Он такође оправдава овај избор чињеницом да истинска демократска традиција и пракса раније нису постојале у Југославији (р. 37). Моле није могао да замисли такав револуционарни сценарио у Француској, због њене политичке културе,⁴⁸² али у исто време није могао да нађе алтернативу јаком режиму у Југославији после рата:

⁴⁸¹ Denis Lefebvre, *Guy Mollet. Le mal aimé*, op. cit., p. 513. Claude Fuzier (1924–1997), историчар, новинар, функционер SFIO и PS, парламентарца, сенатор, градоначелник, посебно ангажован око института OURS. Сам Моле је споменуо ову помоћ: „Био бих веома незахвалан ако на крају овог предговора не бих захвалио онима захваљујући којима сам успео да прикупим елементе неопходне за писање овог есеја. Моја захвалност стога иде југословенским и француским пријатељима који су ме охрабрили и помогли, а посебно Клоду Фузијеу и тиму Универзитетске канцеларије за социјалистичка истраживања (OURS).“ *Le Socialisme selon Tito*, p. 14.

⁴⁸² „Када у Француској разматрамо путеве транзиције ка социјализму, наглашавамо и њихов демократски и њихов мирољубиви карактер. Једно не иде без другог, одузимање власти насиљем неминовно доводи до суспензије демократских правила, барем оних која је француско становништво поставило за себе. Ми одлучно наглашавамо да би, у случају да услови изван контроле социјалиста наметну одузимање власти праћено изостанком традиционалне законитости, један од наших првих циљева био обнова ове законитости, посебно прибегавањем слободним изборима. Овај образац се односи на Француску, с обзиром на укорјењеност демократских традиција – чак и ако су само формалне – и чврстоћу политичких струја, што страначки плурализам чини суштинским елементом политичког живота. Нема

Под таквим условима, под претпоставком да је Комунистичка партија Југославије желела да себи постави питање 'поновног успостављања' демократске законитости у условима у којима то можемо да поставимо себи у Француској, било би лако да се запита каква би то легалност могла бити, на основу којих националних историјских референци би се могла изградити и са којим овлашћењима да се то постигне. (р. 38)

Наравно, Моле се затим присетио значаја сукоба са Стаљином за фазе развоја југословенског социјализма који су уследили – овај сукоб је гурнуо Југославију у „одрасло доба“ (р. 47), пре него што га је одвео у „велику авантуру“ (р. 59), обележену концептом самоуправљања.

За ову прилику, делови књиге који се баве планирањем, југословенском привредом уопште, стабилношћу цена или инвестиционом политиком, а који се заснивају на правном оквиру и званичној литератури, нису толико важни, па ћемо прећи на анализу карактера југословенског система самоуправљања.

На пример, веома интересантан одељак говори о критици самоуправљања и југословенског економског система који је Моле пронашао у југословенској штампи. Био је запањен када је приметио да су Југословени били најоштрији критичари свог система.⁴⁸³ Штавише, одлучио је да дискутује с њима. Моле је критике које је пронашао организовао у две групе: (1) самоуправљање је лажни привид; (2) (напротив) оно постоји и води ка нередима и економској анархији.

Према овом првом мишљењу, југословенска самоуправна економија била је подвргнута двама централизујућим притисцима: савезне владе и комунистичке партије. Влада контролише кредите и предузима мере у вези са валутом, против инфлације или да уравнотежи трговински биланс – на тај начин ограничава независност и иницијативе самоуправљача. Са своје стране, као гласноговорник централне владе, Партија „каналаше жељу за независношћу или је чак разбија“ (р. 79). Дакле, самоуправљање је илузорно и југословенско друштво се не разликује од других индустријских друштава.

Друго запажање инсистирало је на томе да су радници, који су испрва имали „материјалне преокупације“, намерно жртвовали инвестиције за непосредни профит. Истовремено, због своје неспособности, доносили су одлуке опасне за производњу, цене или финансирање. Коначно, самоуправљање је охрабривало паразитизам јер је изнова и изнова производило нове бирократе. То је било у корену сталне економске кризе у Југославији, обележене високим домаћим ценама, незапосленост, неравнотежом у трговинском билансу, инфлацијом и погоршаним економским разликама између региона (рр. 79–80).

Пре свега, да би одговорио, Моле је подвукао да ово „кључање“ показује да је демократија жива у Југославији, демократија која „не верује друштвима без контрадикција јер су она угушена друштва“ Напротив, у Југославији су ове

сумње да би, чак и након одузимања власти путем негације легализма, демократска опозиција новој социјалистичкој власти могла бити конституисана прилично брзо и захтевати права призната мањинама.“ (рр. 36–37)

⁴⁸³ „Страни посматрач југословенског ‘самоуправног’ друштва је, у складу са својим темпераментом, својим мишљењима, својим пореклом и без сумње својим расположењима, позван да донесе најконтрадикторније судове. Међутим, када дође до даха и покуша да доведе своје идеје у ред, буде изненађен: без обзира на то колико се његова критичка машта трудила, она никада не би стигла до оне самих Југословена. Са ове тачке гледишта, југословенска штампа је значајна јер преноси, често без оцене или коментара, безбројна запажања о функционисању друштва које се онда чини као саздано од захтева, оспоравања и контрадикција.“ (р. 77).

контрадикције биле признате и решења су тражена, „више живим синтезама него одлукама ауторитета“ (р. 81).

Економски резултати су били веома важни за његов суд о југословенском систему, и са ове тачке гледишта није изненађујуће да је Моле истакао да је за двадесет година самоуправна Југославија учетворостручила свој национални доходак и свој животни стандард (р. 82). Према Молеу, резултате самоуправљања у Југославији треба тражити у истој равни:

Са снагом која се стално обнавља, Југославија је кренула путем среће. Уосталом, ово је можда место где лежи опипљив резултат самоуправљања. Свакако, све горе наведене критике су истините, свака узета засебно. За двадесет година, све грешке на које критике скрећу пажњу су почињене, понекад узастопно, често истовремено. Али велика већина Југословена имала је користи од тога, и то не само на материјалном нивоу: остварена је стварна слобода – изузетна и ограничена у другим комунистичким земљама. Чињеница да структуре демократије нису сличне нашим и да су облици слободе такође различити не мења ову стварност. Снага самоуправљања лежи у томе што је у ригидни систем који је комунизам изгледа дефинитивно задржао од Руске револуције увела као еманципаторски елемент тврдњу о супериорности појединца као одговорног за одређивање облика које друштвени односи производње морају да поприме у модерном индустријском друштву. (р. 82–83)

Дакле, историјска улога југословенског самоуправљања била је у томе што је понудило нови пут за реформу комунизма, након што их је стаљинизам све учинио мрачним. У извесном смислу, Моле се обраћао Југословенима и говорио им да немају разлога да буду незадовољни својим системом, који им је дао много ствари, посебно знајући да су након рата нове власти почеле да реформишу друштво у Југославији које је било упоредиво са онима најмање развијеним у свету („Кина европског Запада“, р. 17). Дакле, могло би се рећи да је Моле замерао Југословенима због извесне незахвалности према њиховим политичким лидерима и њиховом социјалистичком систему. Ипак, био је срећан што га види како постоји и поздравио је чињеницу да Југословени „далеко од тога да су обесхрабрани економском кризом кроз коју пролазе, примењују ’самоуправљачку’ технику још енергичније“ (р. 83).

Моле је приметио многе показатеље слободе у Југославији, од права на штрајк до објективне штампе, али пре свега у понашању предузећа која прате своју економску тржишну политику. Дакле, упркос свим кризама и неравнотежама које су биле очигледне у Југославији, Моле је веровао да ред и даље преовладава (рр. 88–89). Он је видео значај самоуправљања у многим аспектима економског и друштвеног живота у Југославији, а једна од најкомплекснијих сфера било је питање националности – управо је самоуправљање имало улогу балансирајућег фактора (р. 97). Ипак, његови позитивни утисци о југословенском систему нису захтевали непоколебљиву веру у његову будућност. По његовим речима:

Не знам шта ће бити са Југославијом, како ће превазићи своје тешкоће и да ли ће се у посттитовском периоду наставити развој који се предузима са таквим ентузијазмом и убеђењем. Али, каква год будућност била, већ нам се пружају лекције које не смемо сметнути с ума. Југословенско искуство једно је од најбогатијих од свих које постоје, како у смислу принципа тако и у смислу праксе. (р. 109)

У сваком случају, Моле је био веома задовољан основним резултатима које је југословенски систем постигао и његов закључак наглашава да су Југословени успели да изграде:

Дубоко хумано друштво, јер је несавршено и променљиво и свесно да је такво. То је узорно друштво јер, чак и у својим грешкама и неуспесима, показује своју верност сопственим принципима. Социјалистичко друштво, без сумње, зато што социјализам више није црква која скрива своје мане или своје злочине под помпом, самодовољношћу и правовјерјем, већ будућност ради које постоји скромност да се преради сто пута славно дело које је обећано да ће се спровести. (р. 113)

Ова књига је настала у периоду живота Гија Молеа након што је престао да буде лидер Партије. Ако је након конгреса у Алфортвилу и Иси-ле-Моулиноу 1969. године Моле поднео оставку на руководство Партије, задржавајући важан утицај на Алена Саварија као првог секретара нове Социјалистичке партије, након конгреса у Епине-сур-Сени у јуну 1971. године његова струја је морала да преда примат Франсоа Митерану. У овим последњим годинама, пре његове смрти 1975. године, Моле се посветио раду у Универзитетској канцеларији за социјалистичка истраживања (OURS), који је основао 1969.

Бавио се југословенским темама и у својој политичкој пензији, а *Социјализам према Титу* је најбољи доказ за то. Нема сумње да је Тито морао бити задовољан овом књигом, што је видљиво у преписци.⁴⁸⁴ Такође, Моле је имао директне контакте са југословенском дипломатијом у Француској, као 1972. године, када се обратио југословенској амбасади да добије изворе и литературу која се бави самоуправљањем за тим OURS-а.⁴⁸⁵ Коначно, у јануару 1973. године, Ги Моле је бираним речима представио Комитету за Нобелову награду предлог да Тито понесе за награду за мир.⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ „Драги пријатељу, искрено ти се захваљујем на књизи "Социјализам после Тита" коју си ми управо послао и пријатељским изразима које си јој љубазно приложио. Прочитао сам садржај књиге. Са задовољством Вас уверавам да веома ценим труд који сте уложили у том погледу и вештину коју сте показали да читаоцима изван Југославије представите јасну и објективну слику главних циљева и резултата борбе и напора наших народа на путу ка изградњи социјалистичког друштва у Југославији. Такође бих желео да вам се захвалим на пажњи и осећањима пријатељства која сте показали, и овом приликом, према народима Југославије, и према мени лично. Молим вас, прихватите, драги пријатељу, уверавање о мојим пријатељским осећањима и најбољим жељама.“ Титово писмо Гију Молеу, 18. децембар 1971, AGM 141 : Affaires personnelles.

⁴⁸⁵ Писмо југословенског амбасадора Нијаза Диздаревића Гију Молеу, 24. фебруар 1972, L'OURS, AGM 140: correspondance avec des personnalités étrangères.

⁴⁸⁶ «[...] Надалеко су позната звања еминентног вође југословенског отпора против фашизма и председника Социјалистичке Федеративне Републике, на захвалност својих суграђана и дивљење пријатеља слободе широм света. Потписник ових редова верује – и жели да подели са вама своје уверење – да је допринос председника Јосипа Броза Тита заштити трајног мира такође био од изузетног значаја. У непосредном послератном периоду, када се подела света на два непријатељска блока сваким даном све више наглашавала, било би му лако или да задржи своју земљу у једном од ових блокова или да пристане на захтеве да се придружи другом. Напротив, он је био један од првих – ако не и први – који је заговарао 'активни неутрализам' и 'миран и активан суживот нација, а не блокова'. Убеђени присталица принципа да народи са различитим политичким и економским системима треба да живе у миру и решавају своје проблеме и разлике преговорима, а не силом, он је умножио своје демаршеве, путовања, говоре, декларације и конференције у том погледу, а његов велики морални утицај у групи несврстаних земаља био је и наставља да буде битан елемент у заштити мира. Борио се и неуморно се бори за поштовање и доследну имплементацију принципа Уједињених нација, које сматра незамењивим инструментом за мир и промоцију међународне сарадње.“ La lettre de Guy Mollet à MM. les membres du Comité Parlementaire du Prix Nobel, L'OURS, AGM, 140: correspondance avec des personnalités étrangères.

Да бисмо закључили, вратимо се на неколико кључних тачака рецепције југословенског социјализма од стране SFIO:

Активисти SFIO нису били много забринуте за теорију или филозофију самоуправљања, већ су се задовољавали запажањем његовог карактера и потенцијала за будућност. Концепт им је био веома интересантан, мотивисао их је да посете Југославију и проуче га, али главни извори за њих су и даље били југословенски аутори.

После 1945. године чинило се да је Југославија изгубљена у политичком смислу за западне савезнике. У првом делу ове дисертације указано је на значај који је SFIO придавао борби против совјетског комунизма и логично је да је жалио због политике Југославије првих неколико година након рата. Међутим, све се окренуло са сукобом Тито-Стаљин 1948. године. Размена између две партије има своју посебну историју, која је отпочела када је Југославија постала интересантна француским социјалистима који су били отворено антикомунисти. За социјалистички свет на светском нивоу, југословенски отпор стаљинизму имао је велику политичку тежину. Француски социјалисти су били свесни да Југославија има много већи значај од саме SFIO у антистаљинистичкој борби и из тог разлога су ценили Југославију и њене лидере. Најбољи доказ антистаљинистичке политике у Југославији били су процеси и промене који су је удаљили од совјетског модела. Из тог разлога, током овог периода, једна од главних брига активиста SFIO када је у питању Југославија била је верификација нивоа дестаљинизације и демократизације у Југославији, а истовремено и искрености југословенског режима, који је тврдио да је реформистички. Самоуправљање је било један од аспеката значаја Југославије као слободне комунистичке земље, земље експеримента и поузданог партнера у опозицији државним системима Истока.

Истовремено, лидери SFIO су сматрали да је југословенска власт, са свим својим манама, најбоља за такву земљу и такав народ, коју карактерише заостала економија и друштво, готово непостојећа демократска политичка култура итд., а имајући у виду и то да популарност режима произилази и из његових неупитних заслуга за добар живот људи. Ипак, за разлику од PSU, SFIO је била странка моћи, која је размишљала и понашала се у оквирима прагматизма много више него теорије и, ако се тако може рећи, идеализма. Југославија је била цењена по истој методологији, више као политички колега који је вршио власт у свом домену него као извор теоријске и идеолошке инспирације.

VI CFDT

Савез синдиката Југославије имао је разгранату међународну сарадњу, као што су је имале све масовне организације у социјалистичкој Југославији. Дакле, не само Партија, већ и ССРН, савез омладине, некада и АФЖ. Разуме се, имали су међународну сарадњу јер су у основи биле партијске службе, прилагођене одговарајућој клијентели и са специфичним задацима.

Као и у случају неких других архивских фондова који су већ помињани, и архив CFDT-а садржи југословенске брошуре на француском језику (о југословенском самоуправљању, о синдикатима у Југославији...) што указује на две ствари: жељу југословенских партнера да француски читаоци буду информисани о унутрашњој ситуацији у Југославији, и с друге стране жељу француских активиста да се информишу – набаве литературу приликом боравка у Југославији, претплате се на југословенска издања преко амбасаде, итд.

Током 1960-их није владало опште одушевљење за концептом самоуправљања у оквирима CFDT – „нова радничка класа“ у њеним редовима је била за то, али је било и терминолошке дилеме око самоуправљања, радничке контроле, партиципације итд. Како би разјаснили ове дилеме најпре су 1963. сазвали неколико стручних окупљања, где су долазили стручњаци за поједине земље (за Југославију су позвали Албера Мајстера), а након тога су се и делегације CFDT упутиле на студијска путовања у различите земље. Ипак, убрзо им Југославија постаје најважнија дестинација. Током 1964. у госте им долази делегација из Југославије, у марту 1964. француска студијска група борави у Југославији, затим CFDT шаље и делегацију на конгрес ССЈ. Дакле, у питању су били срдачни и плодотворни контакти, али ипак један од најистакнутијих лидера CFDT-а Албер Детра (Albert Detraz) већ тад је сматрао да се југословенски модел не може пренети у Француску јер је заснован на југословенским историјским специфичностима.⁴⁸⁷ Наредне године и Фредо Крумнов борави у Југославији, о чему је већ било речи у уводном поглављу, у контексту његове ре-конфесионализације.

Очекивано, у југословенској штампи се с пажњом пратило увођење самоуправљања у програм CFDT-а, и наглашавано да је то прва организација у Француској и у Западној Европи која се определила за самоуправљање.⁴⁸⁸ Мада је истина и да се наглашавало да је то учинио хришћански синдикат, што је било донекле и пежоративно и нетачно.⁴⁸⁹ Сазнајемо да је са CFDT-ом Савез Синдиката Југославије успевао да склопи споразуме какве није могао са CGT-ом, који је био под доминацијом комуниста. У питању је био споразум о заштити југословенских радника у Француској почетком 1968.⁴⁹⁰

У октобру 1967. у Југославији је седам дана боравила делегација CFDT-а предвођена Еженом Декамом.⁴⁹¹ Били су у посети Сарајеву и Мостару, а Декам је имао прилику и да у Институту за изучавање међународног радничког покрета одржи предавање о плановима борбе CFDT-а.⁴⁹² Убрзо потом, већ наредног месеца, у Париз је

⁴⁸⁷ Frank Georgi, *L'Invention de la CFDT 1957–1970*, Paris, CNRS, p. 471–472

⁴⁸⁸ „Синдикални покрет: Еволуција“, *Комунист*, 21. мај 1970.

⁴⁸⁹ „Широм Француске ничу акциони комитети“, *Борба*, 24. мај 1968, p. 14.

⁴⁹⁰ „Шта предузимате?“ (одговори Маријана Рожића), *Комунист*, 7. август 1969, p. 10.

⁴⁹¹ „Делегација Демократске конфедерације рада Француске у Београду“, *Борба*, 10. октобар 1967, p. 3.

⁴⁹² „Ежен Декам отпутовао из Београда“, *Политика*, 15. октобар 1967, p. 3.

стигла узвратна посета југословенског синдиката.⁴⁹³ Студијска група из Париза је боравила и у септембру 1969, како би се упознала са функционисањем самоуправљања у Југославији и обишла различите регионе и предузећа.⁴⁹⁴

Анализу југословенског самоуправног искуства проналазимо у публикацији Данијела Шовеа,⁴⁹⁵ за коју је предговор написао Едмон Мер. Из Меровог осврта се може наслутити да одлука да се самоуправљање прогласи за програмску основу јесте донекле изазвало збуњеност међу чланством, јер није било сасвим јасно шта уопште подразумева „демократија у предузећу“. Више синдикалних федерација се дало у разматрање могућих теоријских решења, а за почетак је требало „одвојити универзално од специфичног у југословенском искуству“. Такође, Мер најављује могућност да комплетна примена ових програмских начела може представљати један дуг процес.⁴⁹⁶

Врло је занимљива и Шовеова анализа југословенског искуства јер за разлику од осталих ова не почиње историјом, херојским подвизима, храбрим супротстављањем Стаљину и томе слично. Шове истиче да југословенско самоуправљање постоји већ двадесетак година, али се и даље, у пуном смислу речи, ради о једном експерименту, а и сами Југословени (Кардељ) потврђују да је самоуправљање у Југославији још увек на почетку. Ипак, радници се, кад дође време за неко од њихових „пролећа“ (као оног у Прагу или у Паризу), спонтано сете југословенског самоуправљања. Међутим, ни Шове не полази од југословенског случаја већ се најпре осврће на систем коуправљања у Немачкој, сматрајући важни(ји)м искуство једне индустријализоване, капиталистичке земље.

Законски оквир југословенског самоуправљања је врло добро познат, али Шове подсећа да се тек након његовог проглашења кренуло у истинско прилагођавање објективним и субјективним условима привреде и радника. Данас, након 20 година, је лако, али 1950. је требало градити самоуправљање ни из чега – знало се само шта се не жели радити. Из Шовеове синдикалне перспективе, темељ југословенског самоуправљања чине четири установе: радни колектив, раднички савет, управни одбор и директор.

Он наглашава како 1950. није укинута позиција директора, већ је стварањем радничких савета дошло једног новог институционалног односа. Првих неколико година је директор био јавни функционер, будући да је постављан од стране државе – од краја 1953. уведена је процедура јавног конкурса у којем главну реч има раднички савет, у сарадњи с комуналним органима. Временом су још више наглашене ингеренције радничког савета у овом процесу, тако да је директор постао прави део колектива јер је дефинисање његовог оквира деловања такође ингеренција радничког савета и зависи од предузећа до предузећа, будући да не постоји прецизна законска дефиниција оквира деловања директора предузећа. Шове уочава да су се временом мењале и ингеренције директора кад је реч о праву на постављање осталих чиновника и управних функционера у предузећу, прелазећи временом у руке радничког савета и радних јединица. Шове у овим тенденцијама препознаје настојање да се директор лиши свих ингеренција хијерархијске моћи у односу на раднике и да му остану само техничке компетенције, али и да се спречи настајање аутономних олигархија које би такође могле да се одметну од моћи радничке контроле. Шове се позива на низ радова југословенских

⁴⁹³ „Југословенска синдикална делегација у Паризу“, *Политика*, 23. новембар 1967, р. 2.

⁴⁹⁴ „Француска студијска делегација проучава самоуправљање у Југославији“, *Политика*, 24. септембар 1969.

⁴⁹⁵ Daniel Chauvey, *Autogestion*, préfacé par Edmond Maire, Paris, Seuil,

⁴⁹⁶ Ibid., pp. 7–10.

аутора на француском како би поткрепио тврдње да су ове противречности далеко од коначно разрешених.⁴⁹⁷

У сваком случају, како Шове поентира на крају, ако је истина да је југословенско самоуправљање тек на почетку, оно барем ради.⁴⁹⁸ Међутим, у Југославији као сиромашној и заосталој земљи концепт „социјализма у једног земљи“ функционише још теже јер је потребно извозити производе у капиталистичке земље како би се могле увести неопходне ствари и притом сачувати независност, а земљу оптерећује перманентни спољнотрговински дефицит. То захтева да се привреда преоријентише на производњу оне робе које може бити извожена по компетитивним ценама, а то са своје стране подразумева преоријентисање целокупне привреде, која је била увезана са системом доношења политичких одлука. У том смислу, Шове је био упознат и са проблемом директора-менаџера у Југославији, научених и навикнутих на компетитивност, што је уносило неспокојство у редове југословенске синдикалне организације и редове радника, заинтересованих за остварење социјализма у Југославији.

Отуда нас југословенско искуство, на свом тренутном развојном стадијуму, учи у којој мери остаје проблематичан пут једне земље ка демократском социјализму, заснованом на самоуправљању, док се та земља бори за опстанак учествујући у међународној капиталистичком такмичењу.⁴⁹⁹

Као што је већ било речи у трећем поглављу, професор Јован Ђорђевић је искористио повод писања предговора књизи Едмона Мера да би се осврнуо на значај сопственог пута у социјализам и подржао француску аутохтону самоуправљачку праксу. Кад је у питању сам Мер, за њега је Ђорђевић имао биране речи: „Пријатељ је Југославије у којој је више пута боравио, проучавајући самоуправљање. За наш систем самоуправљања показује разумевање и поштовање.“⁵⁰⁰

Ипак, вероватно би се могло рећи да нико у Југославији није био истински импресиониран програмским позивањем CFDT-а на самоуправљање јер је из југословенског угла то било револуционарно и политичко питање, а не синдикално. Синдикат CFDT јесте био политички, у складу с новим погледом на функцију синдиката и чланство се неретко преклапало на линији CFDT-PSU. У неким аспектима, као што је била платформа самоуправљања, синдикат је и предњачио, али је било сасвим јасно и очекивано да он сам неће моћи да изврши жељену „револуционарну реформу“, односно реструктурирање целокупног француског друштва и државе, елиминишући све до сад наведене облике репресије, доминације, експлоатације, неадекватну међународну политику и много тога приде.

У односу на остале актере које смо истраживали, приступ синдикалиста је био другачији јер су се они директније и конкретније борили за нешто што би сами требало да спроводе, па су отуда и модели били знатно конкретнији и примена директнија. За CFDT југословенско искуство је представљало извор темина, питања, аргумената, симбола, али не и готовог институционалног одговора. Уосталом, „учење“

⁴⁹⁷ Ibid., pp. 29–30.

⁴⁹⁸ Ibid., 41.

⁴⁹⁹ Ibid., 61.

⁵⁰⁰ „Мисаон и борбен, искрен и одлучан, Мер је пример интелектуалца који је рођен и стасао у оквиру радничке класе и који мисли и бори се у њој и за њу. Данас као и јуче. На фронту борбе за социјализам, демократију и самоуправљање, он је не само раднички борац и идеолог који значи већ и човек који обећава и чије име и идеје треба запамтити.“ Јован Ђорђевић, „Предговор“, у: Едмон Мер, *Самоуправљање – сутрашњица*, Београд, Радничка штампа, 1977, р. 18.

југословенског самоуправљања није ишло преко теоријских текстова колико из непосредних искустава из обиласка фабрика, разговора с радницима и синдикалистима. Отуда су им и критички извештаји били од велике користи, зато што су им свакако требали само поједини сегменти. Уосталом, На конгресу 1970. године самоуправљање је представљено као универзални принцип CFDT-а, а не као увезени југословенски модел. И заиста, лакше је било поједином филозофу или идеологу да се заложи за примену начела хуманистичког социјализма у Француској, па и да та начела потражи у неким далеким земљама, него члану синдикалне организације да се заложи да се нека одредба о управљању предузећима директно примени у конкретној фабрици у Француској, не реметећи производни процес, пласман робе и остало.

VII Интелектуални кругови

Као што смо већ видели, категоризација политичар/интелектуалац се у овом раду каткад користи произвољно. Ова дихотомија подела можда посебице није била фер према неколицини имена, пре свега према Сержу Малеу, социологу, и према Жан-Мари Венсану, филозофу (обојица професори на Катедри за политичке науке Универзитета у Винсену, али истовремено и важне личности за ПСУ), који су сврстани међу политичаре и новинаре. Сада, када треба нешто рећи и о интелектуалцима као таквима, било би прецизније назвати их ауторима чије су студије о Југославији и њеном самоуправном социјализму довољно богате и сложене да заслужују индивидуалну и нарочиту анализу. Истовремено, ови аутори, чак и ако су били активни у некој од партија и у јавном животу, нису остварили велике политичке каријере.

Пре него што се позабавимо делима четворице битних интелектуалних фигура, неопходно је споменути два фактора, два места окупљања француских интелектуалаца заинтересованих за југословенски социјализам: Корчуланску летњу школу у Југославији и један часопис у Француској, *Autogestion* (Самоуправљање).

Стога би у овом поглављу било неопходно увести један веома важан аспект за нашу тему: односе између француских интелектуалаца и југословенске филозофске групе окупљене око загребачког часописа *Praxis* и Корчуланску летњу школу – годишње интелектуалне сусрете који су се одржавали на овом далматинском острву између 1963. и 1974. године.⁵⁰¹ Сваки сусрет је имао своју засебну тему, али је кровна тема свих сусрета била филозофска критика савременог света и продубљивање марксистичке мисли. Дух часописа и школе, који се сматрао превише критичним и неконтролисаним од стране југословенских власти, развио се и поклопио са поновном стаљинизацијом југословенског система почетком 1970-их и изазвао њихово укидање.

Премда се чини немогућим поуздано утврдити тачан број Француза који су учествовали и присуствовали на Корчуланској летњој школи свих тих година, нема сумње да их је било много. Штавише, није толико битан број, већ састав учесника, који је био импресиван. На Корчули су се могле срести кључне личности из тадашњих интелектуалних кругова француске левице, попут Анрија Лефевра, Костаса Акселоса, Лусијена Голдмана и Пјера Навила.⁵⁰² Такође, теме о којима су разговарали на Корчули биле су од великог значаја за марксистичку и социјалистичку мисао на глобалном нивоу. Један од примера је излагање Сержа Малеа и његове дебата са Хербертом Маркузеом 1964. о револуционарном и реформистичком потенцијалу у савременим друштвима.⁵⁰³

Једном приликом, говорећи о овим конференцијама, Лефевр је истакао потенцијал за дискусије о социјализму које је она нудила; из тог разлога Корчуланска летња школа „одиста постаје најпогодније место за састанке људи који се разумеју, који

⁵⁰¹ О садржају и динамици ове размене је већ било речи у: Душан Марковић, „*Praxis* и Француска: везе, сарадња, одјеци”, у: *Praxis. Друштвена критика и хуманистички социјализам* (зборник радова са међународне конференције о југословенској левици: „*Praxis* -филозофија и Корчуланска летња школа (1963–1974)“ ур. Крунослав Стојаковић и Драгомир Олујић, Београд: Rosa Luxemburg Stiftung, 2012, 329–346.

⁵⁰² Руди Супек је у свом тексту „Десет година Корчуланске летње школе (1963–1973)“ као активне учеснике из Француске убрајао следеће личности из Француске: Костас Акселос, Пјер Бруе, Данијел Гуеран, Лисјен Голдман, Серж Жонас, Анри Лефевр, Ани Кригел, Серж Мале, Фрасцис Питон, Пјер Навил, Жан-Мишел Палмије, Жан Пронто, Максимилијен Рубел. Додао је да ова листа није исцрпна. *Praxis*, 5-6 (1973), pp. 568–9.

⁵⁰³ О чему је већ било речи у уводном поглављу о француској левици.

говоре истим језиком, деле исте бриге, али се, ипак, разликују по својим искуствима и концептима“.⁵⁰⁴ Са своје стране, Лисјен Голдман је дефинисао Корчуланску летњу школу као једино место те врсте,⁵⁰⁵ док је Пјер Навил у њој препознавао глобални значај за социјализам.⁵⁰⁶ Наравно, међународно издање часописа *Praxis*, које је излазило на енглеском, француском и немачком, олакшало је размену између југословенских и француских интелектуалаца и омогућило присуство југословенских филозофских идеја у Француској.⁵⁰⁷

Кад је реч о часопису *Autogestion*, он представља значајног сведока за историју концепта самоуправљања у Француској и присуства ових идеја на глобалном нивоу. Часопис је покренут 1966. године, под утицајем Жоржа Гурвича, који је охрабривао проучавање самоуправљања и који је, уосталом, посетио више универзитета у Југославији 1957. говорећи, без неоснованог ентузијазма, о новом југословенском систему као интересантном и важном искуству.⁵⁰⁸ Часопис је два пута променио своје име, постајући *Autogestion et Socialisme* 1970. и *Autogestions* 1980, поштујући плурализам самоуправљачких концепата и искустава. Иронично, проблеми који ће овај часопис довести до самораспуштања 1986. су били у вези са самоуправљањем, будући да је часопис отворено критиковао недемократске институције у организацијама на левици, те да је „било логично да часопис подвргне своје сопствено функционисање критици исте врсте“.⁵⁰⁹

Већ од првог броја, редакција овог часописа је окупљала истраживаче који су раније објављивали текстове о Југославији, као што су Јозеф Фишера (један од првих који је одбранио тезу о управљању предузећима у Југославији (на шта је скренута пажња у поглављу о првобитним контактима), Пјер Навил и Албер Мајстер (о којим ће бити речи у наставку). Што се тиче непосредних односа са Југославијом, треба напоменути да је међу члановима уредништва у првим бројевима било и име Ашера Делеона, секретара Централног већа Савеза синдиката Југославије и аутора више радова о самоуправљању и југословенском уставном и управљачком систему. Такође, *Autogestions* је увео Међународни саветодавни одбор, чији су чланови из Југославије били Руди Супек (из часописа *Praxis*) и Бранко Хорват (један од најзначајнијих мислилаца југословенске социјалистичке политичке економије). Трагови сарадње са часописом *Praxis* се виде и у огласима за друге левичарске часописе, на крају сваке свеске *Autogestion*-а – ту проналазимо и међународно издање часописа *Praxis* почев од 1968. године.

Југословенске теме су се у разним видовима могле пронаћи на страницама часописа *Autogestion* од његовог настанка. Међутим, ипак би се могло рећи да већина сарадника часописа није била међу отвореним присталицама југословенског система. Они су махом припадали специфичним круговима, малим левичарским групама које су по својој природи биле веома поносне на своју политичку струју, верне својим теоријским „очевима“ и нису биле спремне да прихвате идеолошке компромисе неопходне да би југословенски социјализам био прихватљиво решење са револуционарног становишта.

⁵⁰⁴ Henri Lefebvre, « Le socialisme en vacances », *France-observateur*, n° 746, 20. VIII 1964, p. 20.

⁵⁰⁵ *La Quinzaine littéraire*, n° 57, du 16 au 30 septembre 1968.

⁵⁰⁶ *Praxis*, 5-6 (1973), pp. 571–2.

⁵⁰⁷ „Dimenzije i smerovi aktuelne filozofske misli” (intervju s Lisjenom Goldmanom), *Praxis* 1-2 (1967) 254.

⁵⁰⁸ Georges Gurvitch, „Les conseils ouvriers”, *Autogestion*, n° 1 (1966), pp. 49–57.

⁵⁰⁹ Claudie Weill, „La revue *Autogestion*”, in Frank Georgi (dir.) *Autogestion. La dernière utopie ?*, op. cit., p. 61.

Дакле, теме које су покривале југословенско искуство биле су бројне, али ипак часопис *Autogestion* током 1960-их није богат коментарима о југословенском самоуправљању од стране француских аутора. Оно што је извесно је да су уредници настојали да анализирају самоуправљачка искуства из целог света, а не доминантно из Југославије. Бавили су се случајевима из Израела, Чехословачке, а нарочито из Алжира – на пример, свеска бр. 3 је у потпуности посвећена „Досијеу о самоуправљању у Алжиру” Мишела Раптиса. Интересовање за независни Алжир није изненађујуће, имајући у виду подршку и лепе жеље које је добијао од стране француске левице годинама уназад. Затим, на страницама часописа *Autogestion* налазимо реминисценције на Совјете у револуционарној Русији 1917-1918 (бр. 4), као и на самоуправне „претече“ из XIX века, као што су Шарл Фурије, Пјер-Жозеф Прудон, Прва интернационала и Париска комуна. Свеска бр. 5-6, објављена након догађаја у мају 1968. године, томе је, наравно, посветила највише пажње; налазимо исти проблем у бр. 7 итд.

Такође, јасно је да је редакција веровала југословенским ауторима – свеска бр. 1 доноси текст Анта Фјаменга који говори о значају самоуправљања за решавање међународних сукоба; у броју 2 објављен је текст „Радничко самоуправљање у Југославији” Јожа Горичара, словеначког социолога и професора. Међутим, посебно је важно напоменути да у броју 8 (1969), у потпуности посвећеном Југославији, доминирају текстови југословенских истраживача: почиње интервјуом са Едвардом Кардељем, након чега следи извештај са 9. конгреса СКЈ; затим су објављени текстови Најдана Пашића („Критички преглед различитих концепата самоуправљања“), Душана Лубена („Основи социјалистичког система у Југославији“) и Милана Матића („Друштвено самоуправљање и нови елементи изборног система у Југославији“). Ови чланци описују правни оквир и дају неке вести о Југославији, укључујући економску ситуацију, реформе итд, али без дубинске анализе. Могло би се рећи да је за овај мали круг издавача, аутора и њихових читалаца доста података о Југославији и њеном систему већ било познато и да им нису били потребни прави извештаји из Југославије, већ неке вести, како би се упознало са тренутном ситуацијом.

Будући да је *Autogestion* опстао двадесет година, анализа његовог садржаја показује промену слике о југословенском систему током времена. Улога југословенских интелектуалаца окупљених око часописа *Praxis* је еволуирала од статуса саговорника и извора информација до саучесника у критици. Примера ради, *Autogestion et socialisme* није пропустио да прокоментарише избацивање београдских професора 1975.⁵¹⁰ Штавише, током 1980-их, „плуралистички часопис *Autogestions* је постао трибина југословенске опозиције у егзилу“.⁵¹¹ Међутим, највећи скандал који је овај часопис приредио, у очима југословенских власти, је био онај у шестом броју 1981. године, под насловом „Нове одоре председника Тита. Друштвена критика, политичка репресија и радничке борбе у Југославији“. О томе ће бити речи ускоро, у поглављу посвећеном француском односу према југословенском систему у периоду који је уследио након овог који је био у ужем фокусу истраживања, али пре тога се мора нешто рећи о ставовима неколицине истакнутих интелектуалаца.

⁵¹⁰ „Le socialisme yougoslave entre la bureaucratie et l'autogestion“, *Autogestion et socialisme*, n° 30–31 (mars-juin 1975), p. 12.

⁵¹¹ Marie-Geneviève Dezès, „L'utopie réalisée : les modèles étrangers mythiques des autogestionnaires français“, in Frank Georgi (dir.) *Autogestion. La dernière utopie ?*, op. cit., p. 34.

1. Лисјен Голдман

Лисјен Голдман (Lucien Goldmann, 1913–1970) је био један од француских левичарских интелектуалаца који су били најближи Југославији. Редовно је посећивао Југославију, гајио изражене пријатељске везе с југословенским интелектуалцима и могло би се рећи да му је Југославија била „трећа домовина”, после Румуније, родне земље, и Француске, у којој је живео и радио.⁵¹²

Кад је реч о Голдмановим везама с Југославијом, не може се довољно нагласити улога које су имали часопис *Praxis* и Корчуланска летња школа. У тексту „Филозофи на Корчули (Југославија)“, посвећеном филозофским сусретима током лета 1968, Голдман је подвукао да су ова окупљања представљала јединствено место, „једино мјесто окупљања и дискусије међу мислиоцима који се позивају на независни социјализам, критичан, привржен слободи и хуманистички усмјерен“.⁵¹³ Штавише, Голдман је био један од иницијатора филозофског симпозијума у Дубровнику 1963, односно учествовао је на разговорима који су претходили оснивању часописа *Praxis*.⁵¹⁴

Отуда није изненађујуће што је Голдманова неочекивана смрт 1970. погодила његове југословенске пријатеље, показујући дубину њихових личних односа. У првом наредном броју *Praxis*-а изашао је „In memoriam“, пун пријатељских речи, али и интелектуалног поштовања. Наглашена је Голдманова улога интелектуалца који се супротстављао стаљинистичком и залагао за оживљавање хуманистичког марксизма; истовремено, истакнут је његов значај за часопис *Praxis* и за Корчуланску летњу школу, чији је био сарадник и један од оснивача. Следеће године, други број *Praxis*-а је имао Голдманов лик и дело као главну тему. Поред тога, у броју 6 објављена је обимна студија (скоро 50 страница) Жан-Мишела Палмијеа, „Живи Голдман“, посвећена целокупном Голдмановом раду – у областима филозофије, социологије и теорије уметности.

Дакле, очигледно је да су Голдманови контакти са Југославијом били бројни и да су те везе биле јаке. Такође, што је много важније за ову тему, Голдман је био искрени присталица југословенског самоуправљања. С једне стране, сматрао га је адекватним за југословенско друштво; с друге стране, он је у овом концепту пронашао потенцијални одговор на отворене проблеме других друштава тог времена. Дајући изјаву за југословенске медије 1963. године, Голдман је истакао да су људи тог времена у већој мери него икада пре упућени на то да заједно траже решења за проблеме савременог света.⁵¹⁵

Што се тиче Голдманове анализе ситуације на Западу, његово полазиште је била економска једнакост као услов друштвене једнакости, с обзиром на то да је у демократским капиталистичким друштвима, упркос законском оквиру, економска неједнакост свела једнакост, слободу и право на изражавање „на чисто формални статус“.⁵¹⁶ Међутим, иако је користио марксистичке инструменте у анализи система свог времена, Голдман је схватао да су ти обрасци настали у XIX веку и да су се од тада многе околности промениле. На пример, веровао је да је теорија робног фетишизма била веома корисна, док је установио да су теорија прогресивне пауперизације пролетаријата и

⁵¹² „In memoriam. Lucien Goldmann (1913–1970)“, *Praxis*, n° 4 (1970), p. 507.

⁵¹³ *Praxis*, n° 3–4 (1969), p. 640, према: *La Quinzaine littéraire*, n° 57, du 16 au 30 septembre 1968.

⁵¹⁴ „In memoriam. Lucien Goldmann (1913–1970)“, op. cit., p. 508.

⁵¹⁵ *Нин*, n° 650, 23. јун 1963, p. 8.

⁵¹⁶ „Socialisme et humanisme“, *Marxisme et sciences humaines*, Paris, Gallimard, 1970, p. 289.

дифузије револуционарне класне свести застареле.⁵¹⁷ То је произишло из чињенице да је капиталистички свет у XX веку развио механизме економске саморегулације који су омогућили раст производње и подизање животног стандарда становништва (и, што је веома важно, радничке класе, која је пала у пасивност) а да није био погођен кризама хиперпродукције.⁵¹⁸ Еволуција радничке класе ишла је сасвим другачијим путем од оног који је предвидео Маркс, јер он није очекивао колонијалну експанзију са суперпрофитима, државном интервенцијом и регулацијом тржишта у наредним деценијама, што је довело до интеграције радничке класе у капиталистички поредак.⁵¹⁹

Због свега тога, Голдман је заговарао употребу концепта организационог капитализма (или технократског друштва), поред термина либералног капитализма и империјализма. На тај начин он није негирао опресивни или експлоататорски карактер ове савремене варијанте у поређењу са претходним случајевима, већ је само подсетио на значај прилагођавања шема и модела у марксистичкој анализи. Са ове тачке гледишта, прихватити или не политичку реалност и модификовати теоријске инструменте било је питање ригидности нечије марксистичке мисли. Голдман је прихватио идеје Сержа Малеа о „новој радничкој класи”, чији саставни део је и самоуправљање, као права економска демократија која би заменила организациони капитализам под притиском квалификованих радника и техничара – те „нове класе”.⁵²⁰ Голдман није занемаривао чињеницу да је овај програм био реформизам, али ипак специфичан – онај који је „оријентисан ка радикалној промени структура, односно [...] револуционарни реформизам”.⁵²¹

У исто време, марксистичка идеологија се окамењивала, остајући у оквирима револуционарне фразеологије, чак и у богатим западним земљама. Очигледно, Голдман је веровао да политичка револуција, која би претходила и изазвала економске трансформације, није вероватна. Напротив, проповедао је реалан програм, структурне реформе,

тежећи да радници схвате да је у њиховом најбољем интересу да најпре траже право на контролу, а потом и право на управљање предузећима – једина права која би им могла осигурати, поред мање или више значајних економских предности, ефективно учешће и одговорност у главним одлукама економског, друштвеног и политичког живота, као и могућност да узму активног учешћа у развоју истинске хуманистичке културе.⁵²²

Голдман је веровао да се мисао Маркса и Енгелса „увек развијала на линији интегралног хуманизма”.⁵²³ Међутим, многи проблеми су долазили из такозваних марксистичких земаља – теоријски проблеми, пошто су њихове револуције довеле у питање званичну теорију; практични проблеми, јер су укључивали диктатуре, бирократизацију и губитак слобода које још постоје у капиталистичким земљама.

⁵¹⁷ Ibid., p. 292.

⁵¹⁸ Ibid., p. 293.

⁵¹⁹ „De la rigueur et de l'imagination dans la pensée socialiste“, *Marxisme et sciences humaines*, op. cit., pp. 317–318.

⁵²⁰ „Réflexions sur la pensée de Herbert Marcuse“, op. cit., pp. 277–278.

⁵²¹ „Pouvoir et humanisme“, op. cit., p. 353.

⁵²² „Socialisme et humanisme“, op. cit., pp. 298–299. Даље: „Тако долазимо до идеје о путу ка социјализму, аналогном оном који следи буржоазија у феудалном друштву, путу у коме економске трансформације, постепене и мирне (иако конфликтне), претходе могућој политичкој револуцији која, штавише, више не би била увек неизбежна (видети случај успона буржоазије на власт у Немачкој 19 века).“ (p. 299).

⁵²³ Ibid., p. 306.

Занимљиво је да је Голдман у производњи за слободно тржиште пронашао важан фактор индивидуалних слобода – фактор који су марксистички теоретичари и практичари занемарили, који су игнорисали могућност да централно планирање промовише конформизам и интеграцију појединаца у групу. Из тог разлога, Голдман је поздравио југословенски систем који је тражио могућности за увођење тржишних закона у оквиру социјалистичке привреде и омогућавање слободног функционисања самоуправних предузећа, показујући да подруштвљавање средстава за производњу не захтева потпуно централизовано планирање и укидање тржишта.

Велико достигнуће југословенске социјалистичке демократије, радничко самоуправљање, је са теоријске тачке гледишта не само начин да се омогући стварна демократија, већ и спој веома поодмаклог подруштвљавања својине над средствима за производњу, подруштвљавања које омогућава да се елиминише експлоатација човека од стране човека (и, у сваком случају, један значајан број појава одређења) и очуване производње за тржиште, што га чини погодним да постане основа једног реалног и аутентичног развоја *liberty from*, хуманистичких вредности слободe у начелу, слободe изражавања посебице и достојанства појединца.⁵²⁴

Истовремено, Голдман је увиђао важност самоуправљања у склопу борбе против бирократије и против тенденција нарастајуће бирократизације. Сматрао је да се бирократији може супротставити само преко фактора као што су „друштвене и економске структуре које имају антибирократске тенденције, а нарочито самоуправљање“, те да је то било „велико откриће југословенских социјалиста“.⁵²⁵

Очито, Голдман је сматрао да је идеја радничког самоуправљања од капиталног значаја, како за капиталистичка друштва, тако и за такозвана социјалистичка, као и да је то „једина осовина и једини могући темељ истинског социјалистичког програма у савременом свету“.⁵²⁶ Интерес за југословенско самоуправљање проналазио је у глобалној перспективи овог пројекта, те је из тог разлога наглашавао да

ништа ми се не чини важнијим, хитнијим за нас социјалистичке интелектуалце Запада, него да видимо како се југословенско самоуправљање заиста развија, у пракси [...]; какав је стварни демократски биланс овог самоуправљања које би могло, ако успе у Југославији – а, наравно, успех подразумева, као што сви знамо, много покушаја и грешака, и исправљања ових грешака [...] једног дана сачињавати важан модел, важан елемент, за утврђивање путева којима ћемо покушати да решимо своје проблеме, или барем смер у којем ћемо, у најмању руку, покушати да делујемо у својим друштвима.⁵²⁷

Међутим, кад је реч о могућности да се концепти југословенског самоуправљања директно пренесу у Француску, Голдман је био уверен да то не би могло да се изведе, будући да

наша друштва, међутим, имају структуру и историју превише другачију у односу на југословенско друштво, да би могла једноставно да преузму ове социјалистичке идеје [...] За западне социјалисте, самоуправљање је фундаментална перспектива, важна и несумњиво привлачна, али не и непосредна

⁵²⁴ Ibid., p. 310.

⁵²⁵ „Critique et dogmatisme dans la création littéraire“, op. cit., p. 37.

⁵²⁶ „Socialisme et humanisme“, op. cit., p. 310.

⁵²⁷ „Structuralisme, marxisme, existentialisme. Un entretien avec Lucien Goldmann“, *L'homme et la société*, n° 2, octobre-décembre 1966, pp. 113–115.

и не мислим да бисмо је могли развити без формулисања као међуетапе захтев за коуправљањем.⁵²⁸

* * *

Руди Супек је посведочио да је Голдман био забринут због проблема југословенског система, посебно због понашања неких југословенских предузећа, под утицајем најгорих аспеката тржишта, односно због „негативних појава” југословенског социјализма.⁵²⁹ Голдман је добро разумевао многе недостатке југословенског система и, пре свега, услове у којима је отпочела изградња амбициозног социјализма у Југославији. Ипак, полагао је велике наде у будућност и искрено се надао да ће се југословенско искуство наставити још мало. На Корчули 1969. је затражио приватан разговор с Предрагом Вранићким и са страхом га упитао да ли су неке гласине тачне – да ће Југословени напустити самоуправљање.⁵³⁰ За Лисјена Голдмана, југословенско искуство је било веома важно како би се у одржао тај једини живући пламичак концепта хуманистичког социјализма.

2. Жорж Ласер

Жорж Ласер (Georges Lasserre, 1902–1985), пореклом из Швајцарске, био је професор политичке економије на неколико француских универзитета.⁵³¹ За овај рад је значајан пре свега као аутор књиге *Социјалистичко предузеће у Југославији. Радничко управљање – задруге – друштвено управљање*.⁵³² Користећи резултате истог истраживања, објавио је и чланак о југословенском систему – „Где је југословенско самоуправљање?”⁵³³ Очито, Ласер се није интересовао само за југословенски систем, већ и за реформу предузећа и питање кооперације у начелу, што се може видети на основу његових претходних радова, као што су *Задружно искуство економске демократије*⁵³⁴, *Задружни сектор и заштита потрошача*⁵³⁵, као и *Кооперација*⁵³⁶.

Боравио је на Универзитету у Београду од септембра 1962. године захваљујући контактима са професорима Правног факултета у Београду и у Љубљани, Економског факултета у Београду, Института друштвених наука у Београду и др. И сам Ласер је био свестан да је његов боравак у Југославији био довољно кратак да се без познавања језика не може стећи темељно познавање југословенског система и да је његово истраживање обухватило само одређена питања. Он је, међутим, сматрао да:

интересовање за југословенско искуство ми се чинило таквим, а неки од његових аспеката још увек тако мало познатим у Француској, да сам сматрао корисним да јавности – без даљег одлагања јер се развој одвија брзо – пружим ове

⁵²⁸ „Critique et dogmatisme dans la création littéraire“, op. cit., p. 37.

⁵²⁹ „Lucien Goldmann – čovjek, mislilac i borac“, *Praxis*, n° 2 (1971) p. 181.

⁵³⁰ „O ličnosti Luciena Goldmanna“, *Praxis*, n° 2 (1971) p. 187.

⁵³¹ La Faculté de droit de Bordeaux, la Faculté de droit de Lyon, la Faculté de droit et des sciences économiques de Paris, l'Institut d'études politiques de Paris, l'École nationale d'administration.

⁵³² *L'entreprise socialiste en Yougoslavie. Gestion ouvrière – Coopératives – Gestion sociale*, Paris, Les Éditions de minuit, 1964.

⁵³³ „Où en est l'autogestion yougoslave“, *Revue économique*, vol. 15, n° 6, 1964, pp. 988–1006.

⁵³⁴ *L'expérience coopérative de démocratie économique*, Paris, Fédération nationale des Coopératives de Consommation, 1957.

⁵³⁵ *Le secteur coopératif et la protection du consommateur*, Paris, Fédération nationale des Coopératives de Consommation, 1958.

⁵³⁶ *La Coopération* („Que sais-je?“), Paris, Presses universitaires de France, 1959.

информације, чак и ако су непотпуне, ове утиске и размишљања, чак и ако су подложни ревизији.⁵³⁷

Ласер је покушао да објасни одакле је долазило то интересовање („и симпатије“) за Југославију и њен систем: није пропустио да помене „храброст коју су њени народи показали у својој историји“, али је пре свега „оригиналност њеног социјалистичког система“ инспирисала француске истраживаче: „Није ли она на путу открића у смеру у којем сви ми трагамо?“⁵³⁸

Према Ласеру, питање колективизма је било важно за оба супротстављена табора хладног рата. С једне стране, капиталистички свет није успевао да одржи сопствене принципе – права акционара и суверенитет капитала у економији су слабили, а моћ је клизила у руке технократа и менаџера. Тако је државна интервенција постајала све важнија, како у областима субвенција и заштите, тако и у планирању. Из ових разлога, он је уочавао да „садашњи капитализам чини огроман сплет партиципација, што је већ нека врста колективне својине. Неволно се колективизује, али у корист и под контролом неколицине.“ (р. 7) На другој страни је био „колективистички свет“. Ласер је инсистирао на совјетској самокритици, а самим тим и на проблемима које је осуђивао, повезаним са централизацијом, бирократизацијом и бројним ригидностима. Штавише, у вези са предлозима совјетских економиста изнетим 1962. године, да се план поједностави и повећа слобода деловања компаније, Ласер је рекао: „то би значило да се крене путем којим је прилично сличан југословенском“ (Ibid.).

Југославија је стајала између ова два света, поново уводећи неке западне вредности, али не раскинувши са социјализмом. Зато се „нигде не може бити равнодушан на њен покушај“, већ је, напротив, постојала обавеза да се проучава њен систем да би се нашао одговор на потребе тадашњег света. (р. 8)

Ласер је покушао да пружи веома информативан приказ југословенског система у области економије и управљања. Његова анализа почиње историјским и идеолошким оквиром: говори о заосталој пољопривредној земљи у којој су нове власти започеле огромне друштвене реформе. Прати послератне мере, као што су национализације и увођење петогодишњих планова. Али, онда је уследио раскид с Москвом и окретање Југославије „експерименту веома оригиналног социјализма“ (р. 9), којим доминира радничко управљање. Да би објаснио овај систем, Ласер креће односом планирања и тржишта: почев од критике ауторитарног планирања коју су формулисали југословенски лидери раних 1950-их, преко проучавања инструмената новог планирања, до југословенских дилема о разлозима постојања тржишта и, с друге стране, његових несавршености и реакција против „нереда либерализма“. (рр. 22–23) Ласер наставља питањем аутономије предузећа у таквом систему – предузећа које је било „далеко од готово потпуне аутономије какву је поседовало капиталистичко предузеће XIX века“. (р. 24) Односно, то је било „слободно предузеће, али не и приватно предузеће“. (стр. 30) Ласер је посматрао и односе између предузећа и државних органа – савезних, републичких и локалних (комуне, са њеним наглашеним економским атрибутима), као и неке фундаменталне аспекте његовог функционисања – технологију његовог стварања, имовину, одговорност, систем профита и плата итд.

⁵³⁷ *L'entreprise socialiste en Yougoslavie*, op. cit., p. 8.

⁵³⁸ „Сви: народне демократије као и капиталистичке земље, па чак и Трећи свет. Оно што тражимо: економски и друштвени систем који би не само био прилагођен захтевима пренасељеног, пренаучног, преорганизованог света данашњице и сутрашњице, већ задовољавао и одређени број основних људских захтева.“ (р. 7)

Очекивано, Ласер у свом извештају даје много података о резултатима у индустријском и комерцијалном сектору. Он подсећа на најбржи раст индустријске производње у свету (110% од 1952. до 1958. године), на превазилажење бројки предвиђених другим петогодишњим планом, али и на спољну економску помоћ, „која покрива 62% дефицита платног биланса”. (р. 67) С друге стране, Ласер је наглашавао да увођење самоуправљања није угрозило ни инвестициони процес ни продуктивност. (рр. 66–67) Поново је пронашао проблеме – негативне последице економске либерализације („методе капиталистичке џунгле“, дампинг, недостатак координације, преклапања, себичност, расипања итд.) – али је закључио да „ипак, упркос свим овим несавршеностима, изгледа да садашњи југословенски систем успева у значајној мери да помири предности планирања и предности слободног тржишта“. (р. 72)

Један од најдубљих проблема југословенског система био је сукоб између профитабилности и општег интереса. Као што Ласер каже, ослањање на профит доноси са собом озбиљне проблеме јер он „истовремено садржи награду за добро и за зло“. (стр. 89) Како је онда Југославија решила ову дилему? Чак и пре него што је одговорио на ово питање, Ласер је истакао југословенску заслугу у превазилажењу једне од највећих тешкоћа са којима би се суочио сваки социјалистички систем који није желео да понови грешке Совјетског Савеза и да заврши са ригидном и бирократизованом економијом. Из овог успеха, Ласер закључује о важности југословенског система за већину посматрача и истраживача:

у данашњем свету најближи циљу, југословенски социјализам се директно сусреће са овим проблемом и помаже нам чак и својим потешкоћама да га јасно формулишемо: како можемо оставити профиту његову улогу подстицаја у непрестаној потражи за продуктивношћу и непрестаном прилагођавању потребама јавности, а да му не оставимо његову улогу подстицаја за доминацију на тржишту? [...] Југославија је на путу ка решењу. (р. 90)

Ласер се питао који фактор је одиграо одлучујућу улогу у изградњи југословенског система и економском развоју: планирање, слободно тржиште, друштвена својина, радничко управљање, деловање власти, страна помоћ итд. Није био у позицији да да конкретан одговор, али је приметио да су „Југословени једногласни у наглашавању одлучујуће улоге [самоуправљања] у опоравку привреде и друштва од 1950. године”. (р. 66)

Јасно је да је већина података у Ласеровој анализи заснована на „званичној” југословенској литератури. Ипак, он даје лични закључак који нам показује његово мишљење о југословенском систему, о његовим перспективама и посебно о самоуправљању:

Најпре, он наглашава да југословенски систем није био резултат претходне интелектуалне синтезе, већ реакција на изазове са којима се суочавао. Поред тога, било је још много унутрашњих антагонизама које је требало решити, а југословенски лидери су тражили решења за њих. Према Ласеру, југословенски социјалистички систем „желео је да има и предности социјалистичке својине и предности стимулативног профита предузећа – оне од планирања и оне од слободног тржишта. То је оно што га чини смелим, оригиналним и занимљивим, као експеримент, за цео свет.“ (р. 116)

Ласер је разумео да у Југославији не постоје ни политичке слободе ни политичка демократија – „Француски демократа би више волео мање економске слободе за предузећа и више политичке слободе за грађане“. (р. 118) Ипак, он је осудио управо француски модел, одбијајући да га употреби као полазну тачку: „пошто смо дозволили да наша демократија поприми политички и партијски карактер, и пошто смо јој тренутно

дозволили да хибернира, ми нисмо баш квалификовани да овом народу држимо предавања“. (Ibid.) Сматрао је да југословенска специфичност (индустријска револуција која је претходила приступу политичкој демократији) захтева другачији пут од француског случаја – ка демократизацији државе, ако не и ка њеном нестанку. (Ibid.)

Међутим, иако специфичан, југословенски случај није био важан само за Југословене. Ласер је сматрао да је Југославија дала одличан пример добровољним преношењем, на иницијативу владе, економске моћи од врха до дна. Пример за кога? Наравно, пре свега за колективистичке (социјалистичке) земље, пошто је ова трансмисија у Југославији представљала реформу стаљинистичког система. Што се тиче капиталистичких, високо индустријализованих земаља, Ласер није сматрао да су југословенска решења као таква преносива. Југословенско искуство је имало свој укупни значај као „трећи пут“ који се кретао између капитализма и колективизма:

Либерализам, обично везан за капитализам, има своју логику. Централизовани колективизам има своју. Али, југословенско искуство, боље од било ког другог, показује нам да нисмо принуђени на избор између ова два апсолутна система. Могући су један или више међусистема, који нису само варијанте једног или другог. Тржишна економија са подруштвљеним предузећима функционише. Југословенски социјализам је храбар покушај синтезе врлина којима теже социјалистичке земље – радничке солидарности, ослобођења рада, примата општег интереса, социјалне правде кроз укидање експлоатације – и врлина на које претендују западне економије – слободе, иницијативе, економске одговорности, флексибилности кроз механизам цена. Овај покушај се налази у самим темељима главног проблема који наша цивилизација мора да реши. (pp. 123–124)

3. Пјер Навил

За Пјера Навила везујемо вишеструк и вишеслојан политички ангажман, као и велико богатство тема којима се бавио у академском погледу, па чуди што један француски зборник радова посвећен њему носи врло сликовит наслов – *Животи Пјера Навила*.⁵³⁹ Његов биограф ће га пак назвати „марксистичким револуционаром“.⁵⁴⁰ У сваком случају, Пјер Навил буди истраживачко интересовање јер је несумњиво реч о једној од оних француских личности двадесетог века за коју се може рећи, како је то лепо преведено у случају Андреа Малроа (André Malraux), да је „проживела столеће“.⁵⁴¹ Објавио је више од 40 књига из веома различитих области, не рачунајући брошуре, преводе с предговорима итд. Није тешко сложити се с описом да је Пјер Навил био

човјек који се у животу много свађао: у литератури, с надреалистима, у политици, с партијама, онима које су биле етаблиране у друштву. Тражио је нешто ново, проналазио то, напуштао, остављао иза себе буку, која траје

⁵³⁹ Françoise Blum (dir.), *Les vies de Pierre Naville*, Villeneuve-d'Ascq, Presses Universitaires du Septentrion, 2007.

⁵⁴⁰ Alain Cuenot, *Pierre Naville. Biographie d'un révolutionnaire marxiste. Tome I. De la révolution surréaliste à la révolution prolétarienne, 1904–1939*, Paris: L'Harmattan, 2017; Alain Cuenot, *Pierre Naville. Biographie d'un révolutionnaire marxiste. Tome II. Du front anticapitaliste au socialisme autogestionnaire, 1939–1993*, Paris: L'Harmattan, 2017.

⁵⁴¹ Jean Lacouture. *André Malraux: proživljeno stoljeće: 1901–1976*. Zagreb: Globus, 1983.

и данас, иако је већ много заборављено из бурног живота тог 80-годишњака.⁵⁴²

Отац му је био швајцарски држављанин, али рођен у Паризу. Био је банкар, али по Навиловим речима више се бавио литературом него банкарством, а Андре Жид (André Gide) и Гастон Галимар (Gaston Gallimard) су им били кућни пријатељи.⁵⁴³ Ушао је у круг надреалистичких стваралаца и 1924. године заједно с Бенжаменом Переом (Benjamin Péret) постао уредник новог часописа под именом *La Révolution surréaliste*, што је било од велике важности. Међутим, то је потрајало само прва три броја. Не само да се Навил неће дуго задржати на овом месту, већ ће овај часопис бити повод за Навилов сукоб с Бретоном (André Breton). У трећем броју се појавио веома кратак Навилов текст, насловљен „Beaux-arts“, у којем је оспорио постојање надреалистичког сликарства, утолико пре што он „од укуса зна само за гађење“.⁵⁴⁴ Присећајући се ових догађаја у својим мемоарима, Навил наводи да му је сметала лицемерна позиција која је захтевала од књижевника да престане то да буде ако је надреалиста, иако ништа слично није важило за сликарство, уметност која неизбежно подразумева галерије, трговце, притисак новца и ликовне критичаре.⁵⁴⁵

Током 1925. је био на одслужењу војног рока, током ког се укључио у агитовање против француског војног ангажовања у Мароку, због чега је осуђен на месец дана затвора. Постао је члан Комунистичке партије Француске 1926. и добио распоред у партијској ћелији у једној фабрици у предграђу.⁵⁴⁶

Крајем исте године је објавио памфлет *Револуција и интелектуалци*, у којем се запитао шта заиста могу да учине надреалисти кад је реч о друштвеним променама, чиме је и симболички изашао из надреалистичког покрета. У складу са својим политичким и идеолошким убеђењима која су се у међувремену искристалисала, Навил је осећао потребу да проблематизује надреалистичку употребу појма револуција. Био је спреман да надреалистичку политику назове анархистичком, због њеног инсистирања на ослобођењу појединца, без узимања у обзир класних односа. Интелектуалци у Француској можда имају значајнију улогу него у другим земљама, али то је и даље недовољно да би они као такви били у стању да својим акцијама заиста помогну револуционарном пролетаријату. Манифестације које чине интелектуалци остају на моралном плану, будући да је искључиво промена материјалних околности живота предуслов истинског ослобођења духа. Појединац који се ослања само на своју снагу не може ништа да уради па је, у револуционарном смислу, ослањање на њега јалово, ма колико га надреалисти дизали у небеса.⁵⁴⁷

Постао је истакнута личност часописа *Clarté*, проистеклог из истоименог интелектуалног, хуманистичког и пацифистичког покрета утемељеног током Првог светског рата, али који се врло брзо профилисао као комунистички и револуционарни.⁵⁴⁸ Под Навиловим вођством, средином 1926. године, часопис ставља у други план критику савремене културе и окреће се проблемима међународног комунизма.⁵⁴⁹ Навил путује у

⁵⁴² Pierre Naville, „Interview. Razgovor vodio: Mirko Galić“, *Start*, 371 (9. 4. 1983), p 12.

⁵⁴³ Ibid.

⁵⁴⁴ Pierre Naville, „Beaux-arts“, *La révolution surréaliste*, I, 3 (15. 4. 1925), p 27.

⁵⁴⁵ Pierre Naville, *Le temps du surréel. L'espérance mathématique. Tome I*, Paris, Éditions Galilée, 1977, p 451.

⁵⁴⁶ Naville, „Interview. Razgovor vodio: Mirko Galić“, op. cit., p. 14.

⁵⁴⁷ Pierre Naville, *La révolution et les intellectuels*, Paris, Gallimard, 1975, pp. 59–97.

⁵⁴⁸ Nicole Racine, „The Clarté Movement in France, 1919–21“, *Journal of Contemporary History*, 2, 2 [Literature and Society] (Apr. 1967), pp. 195–208.

⁵⁴⁹ Nicole Racine, „Une revue d'intellectuels communistes dans les années vingt: Clarté (1921–1928)“, *Revue française de science politique*, 17, 3 (Juin 1967), p. 517.

Совјетски Савез 1927. године, где упознаје Троцког и Виктора Сержа (Victor Serge), што ће представљати формативно искуство за његове потоње политичке и теоријске погледе. Убрзо потом ће бити избачен из партије.⁵⁵⁰ Заузврат ће од часописа *Clarté* направити гласило троцкистичке опозиције и преименоваће га у *Lutte de Classes* (Класна борба), а од 1935. часопис постаје *Lutte ouvrière* (Радничка борба). Постао је врло активан у троцкистичком покрету, који ће убрзо прерасти у Четврту интернационалу. Међутим, и унутар тог покрета се јављају бројне несугласице око виђења политике коју треба водити у Француској, а Навилови ставови се у више наврата драстично разликују од савета које је из далека (и једно кратко време из Француске) давао Троцки. Коначно, Навил бива избачен и из Четврте интернационале, јуна 1939. године.⁵⁵¹

Мобилисан је и суделовао је у француском поразу 1940. Није узео учешћа у Покрету отпора, неповерљив како према комунистима тако и према Де Голу. Штавише, окреће се научном раду и 1943. објављује студију о барону Холбаху и његовој научној филозофији, а бави се проучавањима и из домена професионалне оријентације. Након рата постаје етаблирани истраживач и део Националног центра за научна истраживања (CNRS). Приређује Клаузевицево дело за француске читаоце (1955), а заједно са Жоржом Фридманом утемељује социологију рада, којој ће посветити неколико својих књига. Проучавао је и ситуацију широм света и објављивао књиге о рату у Вијетнаму (1949), перспективама Кине (1952), ситуацији у Португалу након збацивања војне хунте (1975) итд.

Битно је забележити и Навилов сукоб са Сартром, односно неколико полемичких чланака које је Навил објавио 1956. у листу *France-Observateur*. Прижељкујући дестаљинизацију совјетског система и француске комунистичке партије, Навилу се никако није свидео садржај сатиричне драме *Некрасов*, коју је Сартр извео 1955. Овај комад је исмевао макартистичке методе и баналну осуду СССР-а, честу у тадашњој хладноратовској јавности, али је по Навиловом мишљењу у датом тренутку представљао алиби за стаљинистичку бирократију. Проблем је био утолико већи што је долазио од стране површно политички ангажованог интелектуалца, што је била позиција коју је Навил презирао. Навил је након тога објавио и брошуру *L'intellectuel communiste*, која директно говори о Сартру, односно против њега. Треба приметити да је 1975. Навил код „Галимара“ поново објавио текст *Револуција и интелектуалци*, али овог пута у форми нешто обимније публикације, која је обухватила и његов одговор Андреу Бретону из 1927. године, као и ове полемичке текстове упућене Сартру, очито сматрајући да су оба случаја део исте проблематике.⁵⁵²

Навил је био део неколико социјалистичких странака и покрета чија идеја водила је био демократски социјализам, да би на крају учествовао у оснивању странке PSU 1960. године, којој ће остати веран до краја њеног постојања 1990.

Навилово капитално дело представља *Нови Левијатан*, књига коју је у шест томова објављивао од 1957. до 1977. У питању је низ књига којима је Навил дао тај исти први део наслова, а *differentia specifica* су били, редом: *Од отуђења до ужитка*, *Социјалистичка надница 1 и 2*, *Социјалистичке размене*, *Бирократија и револуција* и *Рат свију против свих*. Навил је искористио метафору из наслова чувене књиге Томаса Хобса из 17. века, посвећене проблематици државе као основном облику власти у свим друштвима. Премда су државе у 20. веку постале знатно другачије, Навил је увиђао да

⁵⁵⁰ Naville, *Le temps du surréel*, op. cit., p. 497.

⁵⁵¹ Jean-Jacques Marie, „Trotsky et Naville“, *Les vies de Pierre Naville*, dir. Françoise Blum, Villeneuve-d'Ascq, Presses Universitaires du Septentrion, 2007, p. 96.

⁵⁵² Naville, *La révolution et les intellectuels*, op. cit.

се питање власти није променило. Фокус истраживача и теоретичара се временом, са теме политике, природног права или религије преместио на питања власништва, производних односа, организације рада, али је појава државног социјализма додатно закомпликовала анализу и разумевање државе – „социјализам је сâм посветио битни напор критици капиталистичке економије, умјесто да антиципира социјалистичко друштво“.⁵⁵³ Навила је заинтересовало питање власти у социјалистичким државама, односно шта значи државна власт у ситуацији кад је власништво у рукама целокупног друштва, а у економском смислу постоји унутрашње и међународно тржиште на ком се међусобно такмиче и међусобно експлоатишу групе најамних радника, док све то администрира једна партија.

Навил је почетком 1983. дао интервју загребачком магазину *Старт*, а разговор је водио познати новинар Мирко Галић, *Вјесников* тадашњи дописник из Париза. Говорећи о првим контактима с Југославијом и Србијом, Навил наводи да је његов отац пре Првог светског рата успоставио пословне односе у Србији, а одмах након рата, 1919, путовао је послом у Београд како би обновио те односе, кад је повео са собом и петнаестогодишњег сина Пјера: „Сјећам се сукоба на улици, атентата анархиста. Београд је у то доба био као неки источни, турски град [...] Био сам врло млад, нисам ништа разумио од политике. Послије сам пропутовао кроз Југославију на путу за Турску, кад сам ишао посјетити Троцкога“.⁵⁵⁴ Штавише, и Навилов деда Пирам је у својству функционера Османске империјалне банке имао пословне ангажмане у Србији.⁵⁵⁵ Занимљива је и забелешка Марка Ристића да је Навилов отац, Алберт Навил, женевски банкар и филантроп, помагао српским заробљеницима за време Првог светског рата.⁵⁵⁶

Значајне везе југословенских и француских надреалиста морале су представљати канал културне размене која је на неки начин обухватила и Навила. Обраћајући се писмом 1990. године учесницима округлог стола у Паризу посвећеном односу српских и француских надреалиста, Навил је остао при свом ставу да се морало изаћи из оквира литерарног у поље политичког, али је исто тако изразио уверење да су дилеме које су се стављале пред француске надреалисте морале бити исте као и оне пред српским.⁵⁵⁷ Иако се, примера ради, Ристић и Навил никад нису срели, видимо да су били у преписци и да је Навил Ристићу у јануару 1945. поклонио своју књигу о Холбаху.⁵⁵⁸

Навилова теоријска и политичка интересовања су га након Другог светског рата нужно водила ка Југославији, од подршке током кризе око Информбироа,⁵⁵⁹ преко интереса за југословенски социјалистички самоуправни експеримент, до разматрања може ли југословенски „револуционарни реформизам“ бити решење и за превазилажење стаљинизма у земљама Источног блока и средство помоћу којег ће бити уведен социјализам у земљама Запада. На основу Навилових реакција у штампи јасно се види његова подршка Југославији и забринутост за њену безбедност у кризним тренуцима односа са СССР-ом. Навил је упозорио на совјетске оптужбе изречене у *Правди* поводом новог програма југословенске партије и пренео обимне исечке из Титовог говора на Седмом конгресу СКЈ. Навил издваја Титове речи о процесу помирења са СССР-ом у протеклом периоду и о новим проблемима у односима након догађаја у Мађарској, узрокованим оспоравањем пута у социјализам којим је Југославија кренула и

⁵⁵³ Pierre Naville, *Novi Levijatan*, Zagreb, Globus, 1989, p. 5.

⁵⁵⁴ Naville, „Interview. Razgovor vodio: Mirko Galić“, op. cit., p. 12.

⁵⁵⁵ Cuenot, *Pierre Naville. Biographie d'un révolutionnaire marxiste. Tome I*, op. cit., p. 19.

⁵⁵⁶ Marko Ristić, *12 C (Pariz, 8. 11–12. 12. 1962): naknadni dnevnik*, Sarajevo, Oslobođenje, 1989, p. 163.

⁵⁵⁷ Branko Aleksić (dir.), *Surréalistes français et yougoslaves*, Paris, Centre Georges Pompidou, 1990, pp. 22–23.

⁵⁵⁸ Ristić, *12 C (Pariz, 8. 11–12. 12. 1962): naknadni dnevnik*, op. cit., p. 165.

⁵⁵⁹ Cuenot, *Pierre Naville. Biographie d'un révolutionnaire marxiste. Tome II*, op. cit., p. 86.

неразумевањем здравих основа на које би требало поставити односе између СССР-а и осталих социјалистичких држава.⁵⁶⁰ Навил је упозорио да је СССР хтео да примора Југославију на економску експлоатацију учешћем на економској конференцији у Москви, маја 1958. године, али будући да су Југословени одбили, позивајући се на своје неприпадање источном блоку, Совјети су их изложили економским притисцима и уценама које су биле сасвим у духу класичног империјализма. Међутим, Навил је сматрао да ће ови поступци само ојачати југословенску решеност да не припадају источном блоку.⁵⁶¹ У политичкој борби против Де Головог повратка на власт, Навилу су француски комунисти били савезници, али након што је обелодањена егзекуција Имре Нађа, Навил је истицао да се агресивна политика према земљама као што је Југославија мора осудити по сваку цену.⁵⁶²

Занимљиво је приметити да је Ђиласовим критикама југословенског социјалистичког модела и праксе у *Новој класи* није био импресиониран, сматрајући их пре свега неоригиналним. Књига свакако мора бити занимљива јер се први пут десило да неки члан највишег круга управљача неке социјалистичке државе напише књигу критикујући тај исти систем. Међутим, Ђилас осуђује комунизам као такав, па није јасно на шта се то односи, а одбацио је и марксизам. Навил се слаже с Ђиласовом осудом концепта националног комунизма – Навил сматра да је основни проблем био, на шта је упозоравао још Троцки, да не може бити социјализма у једној земљи, јер када се такав, ултрабирокаратски режим инсталира у више земаља, међу њима неминовно долази до сукоба, као што се и десило између СССР-а и сваке појединачне социјалистичке земље. По Навилу, Југославија и СССР су се међусобно оптужили за оно чега су се плашили да би могло њима бити замерено – СССР фашизам а Југославија државни капитализам.⁵⁶³

Навил се заинтересовао за питање радничких савета веома рано. Интерес за проблематику радничких савета показивао је кроз чланке још од краја 1950-их, пратио је појаве радничких савета у разним земљама.⁵⁶⁴ Када је социјалистичка јавност у Француској током 1950-их обратила пажњу на такве појаве у Југославији, Пољској или Мађарској, Навил је коментарисао да право питање није откуд то да се сад јављају примери радничких савета, већ зашто их није било претходних 30 година. Навил истиче да су ту раширену појаву након 1917. заједнички уништили капитализам, апсорбујући их у систем буржоаске демократије, фашизам, заменивши их корпорацијама, и стаљинизам. Ова источноевропска искуства су, по Навилу, била утолико интересантнија што су услови рада у тамошњим индустријским постројењима били више налик француским него што тадашња ситуација у француским фабрикама наликује ситуацији у француским фабрикама 1918. године.⁵⁶⁵

Иако су многи сматрали Француску политичком лабораторијом Европе, Навил је, пишући о књизи Џорџа Лихтхајма, *Марксизам у савременој Француској*, истакао да је

⁵⁶⁰ Pierre Naville, „Offensive du Kremlin contre Belgrade“, *Tribune du Peuple*, 24 (24. 5. 1958), p. 8.

⁵⁶¹ Pierre Naville, „L'URSS accentue sa pression sur la Yougoslavie“, *Tribune du Peuple*, 25 (7. 6. 1958), p. 5.

⁵⁶² Pierre Naville, „La politique de division de Khrouchchev n'empêchera pas l'unité d'action“, *Tribune du Peuple*, 29 (28. 6. 1958), p. 3. „Борећи се за слободу у Француској, ми се боримо за слободу свуда, па и у земљама Истока. Борећи се за мир у Алжиру и у Либану, ми се боримо за мир на границама Југославије.“

⁵⁶³ Pierre Naville, *La classe ouvrière et le régime gaulliste*, Paris, Études et documentation internationales, 1964, pp. 450–456.

⁵⁶⁴ Између осталог: Pierre Naville, „Autogestion en Tchécoslovaquie“, *Autogestion et socialisme: études, débats, documents*, n°11-12, 1970, pp. 221–226.

⁵⁶⁵ Naville, *La classe ouvrière et le régime gaulliste*, op. cit., pp. 271–276.

француски марксизам у дубокој кризи и да касни за светским токовима.⁵⁶⁶ Отуда је препознавао потенцијал идеја које су у Француску долазиле из других земаља, где је југословенско искуство било једно од важнијих. Тема самоуправљања је заменила дебату око отуђења, али је француско занимање за те теме подстакнуто кризама у Пољској и Мађарској 1956. и искуствима из Југославије и Алжира.

Један од закључака које извлачим из тога, узимајући у обзир претходне напомене, јесте да ће обновљени марксизам, који се појављује у Француској, добити пуну снагу када превазиђе француске границе како би се придружио напорима политичких и друштвених иновација које се спроводе широм Европе, а да не помињемо нове покрете на глобалном нивоу. Може се рећи да је криза марксизма међународни феномен. Она се неће решити у Француској сопственим напорима, чак и ако тамо поприми посебне облике; а исто се може рећи и за сваку од европских земаља.⁵⁶⁷

Навил је осврт на самоуправљање у Југославији дао на симпозијуму у Амстердаму, који је био конципиран у форми дискусије, а Навил је имао задатак да реплицира Рудију Супеку.⁵⁶⁸ Један од најважнијих аспеката Супековог излагања тицао се нерешеног питања дуализма моћи у Југославији, између система самоуправљања и државе, где Југославија представља комбинацију представничке и самоуправне демократије. Навилова критика се тичала управо овог схватања. Он је сматрао да је дуализам те врсте неодржив и да је постојао само у раним фазама револуције у Русији, када су совјети изражавали различит класни интерес у односу на централну владу.⁵⁶⁹ И у дискусији је изразио незадовољство југословенским тумачењем да се конфликти јављају јер систем не функционише како треба будући да би се исто могло рећи и за конфликти у капиталистичким системима. Навил је оспорио и раздвајање политичке и социјалне револуције, до ког долази јер је овај други аспект дуготрајнији, па изгледа као одвојен, а заправо се ради о два аспекта једне исте револуције.⁵⁷⁰ Отуда би се могло рећи

⁵⁶⁶ „Многе идеје које г. Лихтхајм износи са финесом и проницљивошћу могле су бити темељитије развијене. Посебно би схватио да су спољни утицаји играли суштинску, можда централну, улогу у тренутној кризи марксизма у Француској. Г. Лихтхајм пише да је Француска и даље политичка лабораторија Европе. Ово је веома ласкава процена за Французе, али помало превише традиционална. Рецимо само да Французи данас имају прилично префињену способност да асимилирају и преобликују политичке и друштвене идеје из других крајева. Ово је још тачније јер Француска (буржоаска и радничка класа) више није, у данашњем свету, упркос помпезности голизма, оно што је некада била. Г. Лихтхајм примећује поновни пораст интересовања у Француској за хегелијанску традицију, укључујући хегелјанизам Маркове младости, а да не помињемо стално интересовање за Ничеа или новији утицај Хусерија и Хајдегера. Али требало је истаћи многе друге утицаје, утицаје који су можда мање књижевни и филозофски, али повезани са значајнијим друштвеним и политичким превирањима у Европи и свету. Из ове перспективе, теза господина Лихтхајма, или барем његово разумевање фокуса нових марксистичких питања у Француској, делује помало уско. Он у француској еволуцији од 1950. године види оригиналност која ми се чини дискутабилном, барем до сада. Можда је управо слобода политичке дебате у Француској и веома традиционална веза у тој земљи између књижевности и политике оно што га подстиче да нагласи ову оригиналност. Али ако кризу и еволуцију француског марксизма ставимо у оквир међународних трансформација, лако ћемо видети да су оне једнако одлучујуће као и унутрашње метаморфозе политичког и економског система метрополитанске Француске.“ Pierre Naville, „Crise du marxisme en France“, *La Quinzaine littéraire*, 16 (15–30 Novembre 1966), p. 19.

⁵⁶⁷ Ibid., p. 20.

⁵⁶⁸ Rudi Supek, „Problems and Perspectives of Workers' Selfmanagement in Yugoslavia“, *Yugoslav Workers' Selfmanagement. Proceedings of a symposium held in Amsterdam, 7-9 January, 1970*, edited by M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, pp. 216–241.

⁵⁶⁹ Pierre Naville, „On the Report by R. Supek Concerning the Conditions of Selfmanagement“, Ibid., pp. 242–250.

⁵⁷⁰ Ibid., 254–255.

да се у југословенском случају радило о маскирању изостале политичке револуције старањем за економску.

Очекивано, Навил се на Југославији освртао и на страницама свог *Новог Левијатана*, иако је, на основу посвећеног простора, сасвим јасно да му Југославија није била ни изблиза битна референца као Совјетски савез. Као што смо већ споменули, основна Навилова идеја је била да социјалистичка држава неизбежно генерише класне односе. СССР је био најочигледнији и најважнији пример, али ни Југославија није могла да побегне својој судбини. Објашњавајући логику плате у социјалистичкој држави, Навил се осврнуо и на југословенски случај, где званично не постоји плата, чак се и не зове тако већ „лични доходак“, а то решење се сматра за један од фундамената победе марксистичке револуције у Југославији. Међутим, по Навилу, „Југословени сматрају да самоуправљање на тај начин дефинише *распodelу*, а не *размену*. Руси резонују на исти начин, али на нивоу државе“.⁵⁷¹ Навил се наглас питао зашто југословенски економисти не виде у својој држави оно што виде у СССР-у, утолико што руски економисти описују своју економију истим аргументима као Југословени своју, у смислу да систем плата као у капитализму више не постоји.⁵⁷² Навил је ово сматрао парадоксом и вратио му се у књизи у којој је покушао да понуди једну нову теорију размене у оквирима социјализма. Пратећи аргументацију југословенског економисте Звонимира Танка, Навил је подвукао да расподела добити створене у оквирима тржишта зависи од природе продукционих односа. Власништво може бити над средствима за производњу и над производном снагом. У случају Југославије, будући да су радници власници своје производње, али и власници удела у друштвеној својини као појединци, они приходују на два начина истовремено.⁵⁷³

Треба споменути да је Навил 1980. објавио и једну књигу посвећену самоуправљању.⁵⁷⁴ У њој је заправо сакупио чланке и интервјуе које је објавио током претходне деценије. Занимљив је и његов мотив – до тог тренутка, практично све организације левице су усвојиле самоуправљање као основу својих политичких програма, али је његова партија, PSU била прва у томе, а он лично поборник самоуправљања и знатно дуже. Овом књигом пожелео је да подсети на противљење које су те друге организације левице испољавале годинама. Наравно, овај контекст самог краја 1970-их хронолошки излази из нашег оквира и нећемо се дуже задржавати на том питању. Споменимо још само његов осврт на југословенско самоуправно искуство. Навил наглашава чињеницу да су југословенски комунисти били ти који су први употребили реч самоуправљање, иако су неки слични термини били у оптицају и раније. По Навилу, југословенско решење по којем су радници самостални управљачи над својином која је у власништву читавог друштва („то јест Државе“) је била основни предмет дискусија о том систему - дакле, видимо да је Навил задржао исту базичну замерку према југословенском систему. У наставку, Навил примећује да се у Француској дуго сматрало да је самоуправљање југословенски концепт, али временом, а нарочито након маја 1968, све се више говорило о демократском и социјалистичком управљању. Међутим, глобална економска криза почетком 1970-их је вратила фокус на самоуправљање у ужем смислу, због настојања да се не само очувају благодети привредног развоја из послератног периода, него и супротстави и државном

⁵⁷¹ Pierre Naville, *Le nouveau Léviathan 2. Le salaire socialiste*, Paris, Anthropos, 1970, p. 269.

⁵⁷² Ibid., 274.

⁵⁷³ Pierre Naville, *Le nouveau Léviathan 4. Les échanges socialistes*, Paris, Anthropos, 1974, 85.

⁵⁷⁴ Pierre Naville, *Le temps, la technique, l'autogestion*. Paris: Éditions Syros, 1980.

капитализму и државном социјализму један концепт који може суштински да измени постојећу друштвену структуру.⁵⁷⁵

Навил је био један од бројних француских интелектуалаца који су одлазили на „Корчуланску летњу школу“, годишње интернационалне филозофске сусрете на Корчули и препознавали у њој место сусрета и размене од огромне важности за све социјалисте и комунисте.⁵⁷⁶ Пишући предговор за југословенско издање *Новог Левијатана* и наглашавајући значај дијалога и расправе у циљу разумевања и изградње савременог социјализма, Навил није пропустио прилику да нагласи како је „Југославија [...] давно пружила пример такве могућности“.⁵⁷⁷ У позним годинама је редовно и летовао у Југославији.

Временом је успоставио срдчане односе с југословенским филозофом и психологом Рудијем Супеком, о чему сведочи сачувана преписка у Навиловом личном архивском фонду у музеју CEDIAS. Ова грађа сведочи и о контактима са другим југословенским интелектуалцима (Предрагом Вранићким, Иваном Максимовићем, Милојком Друловићем...), позивима на разне скупове широм Југославије, активностима око превођења Навилових књига итд.

Прва Навилова књига преведена у Југославији, 1972, био је волуминозни приручник из социологије рада који су приредили Навил и Жорж Фридман, а уједно су били и аутори неколико прилога.⁵⁷⁸ Нешто касније, 1979. године, у Југославији је објављена и књига *У сусрет аутоматизираном друштву*.⁵⁷⁹ *Нови Левијатан* је у Југославији објављен 1989. године, у форми једне књиге коју чини избор текстова из првих пет томова, а који је направио Руди Супек. Конкретни планови за објављивање овако скраћеног издања *Новог Левијатана* су постојали од средине 1981,⁵⁸⁰ предговор за југословенско издање Навил је завршио 1. фебруара 1985, а књига је изашла тек 1989. Разговарало се, такође, о превођењу његових мемоара о надреализму још 1978,⁵⁸¹ као и о превођењу шестог тома *Новог Левијатана*,⁵⁸² међутим те књиге никад нису објављене.

Ипак, ако се вратимо на Галићев интервју у *Старту*, на питање познаје ли неке југословенске ауторе, Навил је одговорио да познаје ауторе, али не и њихова дела, јер се не преводи ништа од онога што би њега занимало. Будући да је и сам користио преводе југословенских аутора у својим књигама, ова опаска може бити схваћена као преоштра, али ипак речито говори о одсуству продубљених односа Пјера Навила и југословенске културе у начелу.⁵⁸³ Извесно није случајност што је Навил имао тако блиске односе баш с Рудијем Супеком, будући да је Супек знао француски врло добро, у француској је студирао и докторирао, па чак био и припадник француског Покрета отпора.

⁵⁷⁵ Ibid., pp. 7–8.

⁵⁷⁶ Dušan Marković, „Praxis i Francuska: veze, saradnja, odjeci“, *Praxis. Društvena kritika i humanistički socijalizam (zbornik radova sa međunarodne konferencije o jugoslovenskoj ljevici: Praxis-filozofija i Korčulanska ljetnja škola (1963–1974))*, ur. Dragomir Olujić Oluja i Krunoslav Stojaković, Beograd, Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2012, p. 329–346.

⁵⁷⁷ Naville, *Novi Levijatan*, op. cit., p. 7.

⁵⁷⁸ Georges Friedmann i Pierre Naville, *Sociologija rada*, Sarajevo, „Veselin Masleša“, 1972.

⁵⁷⁹ Pierre Naville. *U susret automatiziranom društvu*, Zagreb: Školska knjiga, 1979.

⁵⁸⁰ Писмо Рудија Супека Пјеру Навилу, 14. јуна 1981, Musée social (CEDIAS), Paris, Fonds Pierre Naville, Dossier XV-4, Yougoslavie.

⁵⁸¹ Писмо Пјера Навила Рудију Супеку, 12. децембра 1978, Musée social (CEDIAS), Paris, Fonds Pierre Naville, Dossier XV-4, Yougoslavie.

⁵⁸² Писмо Рудија Супека Пјеру Навилу, 11. септембра 1978, Musée social (CEDIAS), Paris, Fonds Pierre Naville, Dossier XV-4, Yougoslavie.

⁵⁸³ Marković, „Praxis i Francuska: veze, saradnja, odjeci“, op. cit., p. 345.

Навилова полемика с надреализмом извесно пружа корисне подстицаје за разумевање тематике учешћа интелектуалаца у масовним збивањима било које врсте, а нарочито револуционарне. Чињеница је да је марксистичка револуција победила само тамо где је ту промену имала прилике да спроведе организована партија, чврсте унутрашње структуре, а да француски левичари у својој земљи нису успели да доживе ништа од тога. Будући да је Навил био антистаљиниста од своје младости и да је његово капитално истраживачко дело посвећено анализи и критици државе у социјализму, сасвим је очекивано што је најпре подржао Југославију у сукобу са Стаљином, а након тога се заинтересовао за њено самоуправно уређење. Такође, не може бити случајно што је најсадржајније односе Навил изградио са југословенским интелектуалцима око часописа *Praxis* и „Корчуланске летње школе“, који су, иако у потпуности произашли из југословенске социјалистичког система, у познијим годинама били у сукобу с властима због критике етатистичких и бирократских појава, као и у име хуманистичких и слободарских идеала. Иако би било превише натегнуто тражити директне везе између надреалистичке и „праксис“ групе, нема сумње да је Навилу пријало да се нађе у друштву људи који су инсистирали на концепту „беспоштедне критике свега постојећег“.

Партија којој је Навил инсистирао да се посвети била је иста она у коју се врло брзо разочарао, па се поставља питање да ли је то био промишљен и одговоран потез. Ипак, на питање жали ли понекад за нечим, Навил је 1983. одговорио:

Жалим много, који човјек не жали? Али за мене вријеме надреалнога постоји увијек. То није хисторијско раздобље, хисторијска епоха, то је нешто што постоји у индивидуи, и што се одржава, што се изражава. Вјеројатно сам због тога неосјетљив на литерарне свађе, на којекакве тзв. модернизме. Баш ме брига за то, то није ништа.⁵⁸⁴

4. Албер Мајстер

Албер Мајстер (Albert Meister 1927–1982) је рођен у Делемону у Швајцарској, а у Женеви је завршио студије економије и социологије, као и друге студије психологије. Био је на социолошком усавршавању у САД. После Другог светског рата долази да ради у Париз и креће са истраживањима на локалу у северној Италији. Одбраниће докторат о облицима утопијског социјализма који су се развили у Пијемонту средином XIX века, пратећи процес индустријализације. Покреће и часопис *Community Development* и остаће истраживачки везан за тему асоцијација све до своје преурањене смрти.⁵⁸⁵ Интересовања које је показао за случај југословенског самоуправљања су само његовог интересовања за слична искуства широм планете.

Потребно је посебно се осврнути на његово дело јер је он као ретко који француски истраживач посветио времена и труда на проучавање југословенског система. Њега није занимала југословенска цивилизација, односи с Француском и томе слично, већ је професионално био окренут изучавањима функционалности самоуправних органа. Отуда су њему више сметале неке мане тог система које нису нужно дисквалификовале слику Југославије у очима других француских посматрача, поготово оних који уопште нису ни размишљали о примени југословенских решења у Француској. Међутим, већ из

⁵⁸⁴ Naville, „Interview. Razgovor vodio: Mirko Galić“, op. cit., p. 14.

⁵⁸⁵ <https://www.imec-archives.com/archives/fonds/419MTR>

самог броја позивања на његову књигу у другим француским публикацијама постаје јасно да је Мајстер без икакве сумње је представљао једну од најважнијих личности за присуство и анализу идеје југословенског самоуправљања у Француској. Овде ће бити речи о две његове књиге, али треба истаћи да је Мајстер објавио и низ других мањих студија и чланака о југословенском социјалистичком систему⁵⁸⁶

У односу на све друге ауторе који су били предмет анализе, пропорционално ћемо посветити највише простора Мајстеровој књизи *Socialisme et autogestion. L'expérience yougoslave*, Paris, Seuil, 1964, јер садржи најопсежније и суштинске студије југословенског самоуправљања, па је важно видети који су елементи анализе били доступни француском читаоцу. Ипак, задржаћемо се само на најважнијим детаљима из његовог дела, будући да није малог обима. Разуме се, најзанимљивије је причати о Мајстеровим замеркама југословенском систему, јер оно што је он запазио као позитивно најчешће се тиче редовног функционисања органа самоуправљања, односно представља само Мајстерову реконструкцију ситуације у Југославији.

Од самог старта је нагласио да је његов циљ био да трага за оним што се налазило с друге стране простих законских оквира, како би успео да допре до онога „што јесте“, а не само до онога „што би требало да буде“ (р. 7) Истини за вољу, Мајстер се оглађује кад је реч о квалитету извора информација којим је располагао, увиђајући да ни боравак француског истраживача на лицу места и разговор с људима није довољан, будући да „одговори које добија имају тенденцију да верно понављају текстове које је прочитао пре одласка, нијансе разговора му измичу јер не зна језик или зато што његов тумач не мисли да је потребно да их преведе.“ (Ibid.)

Званичне критике и чланке о функционисању самоуправљања и потешкоћама није сматрао корисним, јер су то били „само изоловани случајеви, примери, илустрације, који нам не дозвољавају да добијемо идеју о целокупном функционисању организација самоуправљања“ (Ibid.)

Свој рад је сматрао „пилот истраживањем, како у смислу испробавања мерних инструмената, тако и фрагментарне природе ових резултата, који нису подржани од стране других студија.“ (р. 8). Његов рад је започео 1959. године, контактима између Центра за истраживања кооператива при EHESS-у и Института друштвених наука Универзитета у Београду. (Ibid.) Истраживање је спровео на територији једне општине у

⁵⁸⁶ „Expériences d'autogestion en France et en Yougoslavie“ (un exposé, le 21 juin 1963), AC CFDT, 7H714, CFDT CSY, 1963 ; „Syndicalisme et autogestion dans une commune yougoslave“, *La Revue du militant*, mai-juin 1964, n° 58; „Investigation psycho-sociologique et organisation du travail“, *Numéro spécial sur la psychosociologie industrielle de la revue Hommes et techniques*, 1959, pp. 202–214; „Les organisations et associations d'une commune yougoslave – Note méthodologique sur les enquêtes réalisées durant le premier séminaire franco-yougoslave de sociologie“, *Archives Internationales de Sociologie de la Coopération*, 1960, n° 7, pp. 51–67; „L'autogestion sociale en Yougoslavie“, *International Review of Community Development*, 1963, 11, pp. 119–139; „Caractéristiques de l'associationnisme et du militantisme en Yougoslavie“, *Sociologie du travail*, 1964, I, pp. 18–38; „Conditions de la participation dans les organismes d'autogestion yougoslave“, *Archives Internationales de Sociologie de la Coopération*, 1963, 14, pp. 23–97.; „Diffusion et concentration du pouvoir dans une commune yougoslave“, *Revue française de science politique*, 1964, XIV, 2, pp. 268–293; „Le fonctionnement des institutions de self-government local dans une commune yougoslave“, *Revue des Études Coopératives*, 1964, 136, pp. 101–128; „L'autogestion yougoslave“ in *La participation dans l'entreprise*, Dossier du Centre National d'Information pour la Productivité des Entreprises, 1969, pp. 85-94; „Autogestion: les équivoques du cas yougoslave“, *Le Monde*, des 30 juin-1er juillet, 2 et 3 juillet 1974.

Србији са око 30 000 становника, удаљености око 50 километара од Београда, а подразумевало је једномесечни боравак у Југославији у априлу 1960. године и недељу дана анкетања (р. 10)

Занимљиво је приметити да је Мајстер још у уводу изразио свој став да југословенско самоуправљање није преносиво у друге земље јер је оно саставни део једног конкретнег модела економског развоја, које је део ширег пројекта социјалистичког друштва и трансформације човека, па је свеукупно неодвојиво од идеологије која га покреће. Отуда би тај систем у другој средини, лишен те идеологије, остао без народне подршке на којој иначе почива (рр. 16–17)

Због тога је Мајстер нагласио значај идеологије за функционисање југословенске самоуправне структуре, дефинишући смањење идеолошког утицаја на појединце као једну од најозбиљнијих потешкоћа система, уз оне „објективне“ потешкоће, препознате од стране власти, што је код страних посматрача изазвало извесан осећај забринутости за будућност југословенског самоуправљања.

Прва четири поглавља књиге посвећена су основним облицима самоуправљања у Југославији: комуналном, радничком, пољопривредном и друштвеном. Пето поглавље посвећено је организацијама друштвеног активизма и контроле (СКЈ, ССРН, синдикалне, омладинске и борачке организације). Завршно поглавље, најдуже по обиму, говори о југословенском социјалистичком пројекту и припадајућем моделу економског развоја.

Најпре, Мајстер описује правне карактеристике комуналних институција, овлашћења општине и организацију власти у њеном оквиру. Затим је упоредио правни оквир и стварну ситуацију у проучаваној општини на основу своје акнете. На пример, запазио је недовољну заступљеност неквалификованих радника у административним саветима и, с друге стране, веома велики број представника службеника (р. 30), као и проценат чланова СКЈ међу посланицима у саветима (рр. 30–31). Мајстер уочава финансијске потешкоће општина као озбиљно ограничење њихове аутономије (р. 43).

Кад је реч о радничком самоуправљању, Мајстер је најпре истражио институционални оквир. Збор радника је бирао раднички савет, али је врло ретко користио могућност да га опозове. Кад је реч о односима између Партије и радничког управљања, Мајстер је истакао да су они много сложенији од једноставне доминације или угњетавања (р. 61). Избори за савете се свде на просту ратификацију листе кандидата, док значајнији део посла остаје припрема листе кандидата (р. 61). Ограничења аутономије радничких савета произашла су из контроле и надзорних радњи које су вршиле комуне. Наравно, била је јасно изражена водећа улога комуниста - проценат чланова партије у радничким саветима и извршним одборима премашује је њихов удео у радно способном становништву (р. 81). Уосталом, „сваки појединац који је и сасвим мало активан у друштву или у свом предузећу пре или касније буде позван да се учлани у Партију“ (р. 82). Разуме се, ово питање превазилази оквире каријере појединца јер се директно рефлектовало и на самосталност предузећа: „Предузеће се чини аутономним управо због концентрације моћи у рукама лидера који су чланови партије. И што је већа ова концентрација моћи, то ће бити већа аутономија предузећа (ређе ће општина морати да интервенише); и што је јача самодисциплина чланова Партије на власти у фабрики, то ће мање бити потребне спољне интервенције.“ (р. 125)

Резултати Мајстеровог истраживања показала су и веома низак ниво информисаности о надлежностима органа самоуправљања – „грубо говорећи, трећина испитаника није располагала ниједном тачном информацијом о одређеним надлежностима органа самоуправљања. [...] Међутим, морамо напоменути да је

учесталост тачних одговора већа кад је реч о надлежностима радничког савета него кад су тема надлежности управног одбора или комисије“ (р. 91).

Вероватно и очекивано, Мајстер је пронашао концентрација моћи у рукама ужег круга образованијих, који се најчешће бирају у савете, а заступљеност неквалификованих остаје испод пропорције (р. 102)

„Све у свему, чини се да су испитаници веома задовољни функционисањем органа управљања радницима. Предузети су интензивни напори у информисању како би их стално обавештавали о активностима ових организација, а пет шестина испитаника верује да су редовно информисани о одлукама које доноси савет.“ (р. 125).

Следеће поглавље посвећено је сеоском задружном самоуправљању на селу. Мајстер је уочио прекомерну заступљеност радника и запослених у управним одборима пољопривредних задруга, што разуме као „реалност диктатуре надничног пролетаријата“ (р. 159). Додатно, у руралним подручјима, концентрација руководећих функција у рукама чланова Партије је много очигледнија него у урбаним срединама, због малог броја комуниста у селима, па је тако у селима округа која су обухваћена истраживањем, мање од 10% одраслих сељака било чланови Партије, док је удео комуниста у саветима и извршним одборима задруга био 58% (р. 161).

Међутим, његова анализа политике на селу се доминатно тиче проблема са стањем пољопривреде у начелу. Ако је самоуправна политика у индустрији почела свечаном предајом фабрика на управљање радницима, аграрна политика, ма колико добра била средином шездесетих, оптерећена је болним искуствима колективизације и „жртвовања сељаштва идеолошким императивима“, тако да су наслеђени бројни проблеми који се преносе. Аграрна пренасељеност није решена. „Вероватно ће бити потребно још много година, ако не и деценија, да се рурално становништво преполови (у апсолутним бројевима), како би се достигао ниво руралне густине напредних европских земаља“ (р. 173). Штавише, неки проблеми немају ни тенденцију побољшања јер је, рецимо, посад и даље максимиран на 10 хектара, без доње границе. Занимљиво је приметити да Мајстер није био за неку нову аграрну реформу, већ за више либерализма на селу, слободу економске иницијативе, која је, уосталом, већ дата индустријским предузећима.

Тема друштвеног самоуправљања је безобална, а Мајстер је вршио истраживања у институцијама образовања и културе, као и из области становања. Елементи продирања политичког система у друштво му се свакако нису свидели, па се позвао на утиске других истраживала да се човек осећа слободније у Пољској, па чак и у Совјетском Савезу – где је Партија много моћнија, али на крају изнад свакодневног живота – него у Југославији, где је иста партија изгубила многе од својих прерогатива, али је разводњена у бесконачном броју организација (р. 198).

Нарочито строг Мајстер је био према политици подршке аматерским друштвима јер је у њој видео манифестацију тоталитарног карактера југословенског система, настојећи да се интегрише у сваку друштвену иницијативу. То је посебно проблематично кад се упореди са ситуацијом на Западу, где се добровољност јавља да би се попунила празнина настала недовољном активношћу државе да реши неко питање или одговори на неку потребу друштва. С тим у вези, на Западу је активизам вид протеста против власти, а у Југославији се протест исказује пасивношћу (р. 200).

Југославија има на располагању низ масовних организација, које имају заједнички циљ анимирања и контроле људи, али у свим организацијама власт заправо држи Партија. Мајстер се заправо чуди одакле толики комплекси и потреба југословенског

система да се прикаже као демократски. Такав какав је био, југословенски систем је постигао брз развој земље, велику унутрашњу стабилност и пораст животног стандарда. Утолико пре што то ради пред Западом, а и тамо је демократска традиција новијег датума (р. 243).

Мајстеру, наравно, није промакла улога Тита у политичком и друштвеном животу Југославије. Тито је више од симбола и њему припада суверено право на критику. Увек је он тај који покреће кампање критике „од економије до ликовних уметности“ које након тога изазивају друштвену реакцију, а притом он једини ужива потпуну некажњивост. Грешке система се никада не приписују њему лично, већ његовим сарадницима или члановима Партије на различитим нивоима, бирократији итд. (pp. 315–316).

Кад је реч о (не)кажњивости, Мајстер уочава још један проблем инхерентан систему, а то је одсуство санкција за предузећа на какве спонтано постоје у капитализму – „раднички колективи имају моћ, али колективна одговорност у случају неуспјеха се никада не спроводи“. Не постоји ништа упоредиво с банкротом приватног предузећа (р. 329).

Због свега тога, говорећи о перспективама југословенског система, Мајстер се пита није ли либерализација дошла прерано (р. 381) Штавише, само је југословенска тоталитарност била у стању да спроведе индустријализацију за 15 година, док је на Западу за исти посао био потребан цео век, и притом је Југославија то урадила на много хуманији начин (р. 387).

Како је Мајстер сликовито приметио, самоуправљање је инструмент регулације између националне развојне политике (која се огледа у стопама улагања) и тежњи грађана (које се огледају у стопама потрошње), тако да опстанак југословенског система зависи од идеолошког ограничавања појединаца. С друге стране, испада да се функционисање самоуправљања спроводи на штету привреде. Корпоративна демократија је отишла предалеко и угрожава општи развој земље (р. 388). Најпре, ту су уступци тржишној економији, спонтаности, духу добитка, али и стварање масовне културе, тог „страшног оружја“ у идеолошкој борби против комунизма, а поврх свега је проблем што је прате демократски идеали слободе конзумирања (р. 389). Због свега тога се може рећи да самоуправљање није угрожено у институционалном смислу од стране система, већ му је стварна претња замор код људи и смањени углед (р. 390). Отварају се две могућности – диктатура (тоталитаризам отпада јер више нико не верује у тај пројекат) или укидање полиитчког монопола партије, а Мајстер је предвиђао прву опцију, уз зближавање другим источноевропским државама (р. 392).

Све у свему, без обзира на сву критичност, осећа се да је Мајстер био искрено заинтересован за могућност реализације социјалистичког пројекта у Југославији и да је тежња да сазна више о њему била у том духу. Ипак, на основу фуснота и извора на које се позива (мимо сопственог анкетног истраживања) се може рећи да је већина његових информација о Југославији долазила од југословенских аутора објављених на француском. Вредело би размишљати и у правцу тога да су у начелу информације о Југославији у Француску мало касниле, јер је требало времена да се проблеми и анализе нађу на дневном реду у званичним саопштењима или публикацијама.

Међутим, шест година касније, Мајстер је објавио друго издање ове књиге, али са другачијим, упечатљивијим насловом *Куда иде југословенско самоуправљање?* (*Où va l'autogestion yougoslave?*, Paris, Anthropos, 1970) Реч је о истом тексту, уз незнатне измене и консултовање нове литературе у међувремену, али ти нови делови наглашавају једно

другачије ауторово читање. Промену свог става Мајстер објашњава променом карактера југословенског система – почетком 1960-их, главни изазов за југословенско руководство био је да дефинише однос између самоуправљања и социјализма, који је рођен из ауторитаризма (отуда и наслов његове прве књиге – социјализам и самоуправљање); крајем 1960-их, изазов либерализма је био тај који је заменио социјализам (р. 7). Штавише, Мајстер је сматрао да је Југославија дефинитивно на путу повратка у капитализам (р. 18).

Југословенске власти су изградиле неку врсту култа око самоуправљања, што је само олакшало да оно постане ригидни, окоштал систем. Ипак, и даље је тврдио да „Југословени с правом могу бити веома поносни на своје самоуправљање, јер им је оно омогућило да направе веома брз напредак на пољу развоја, а тај напредак је постигнут уз нижу људску цену него у већини социјалистичких и либералних земаља.“ (р. 13)

Мајстер је уочио да Југославија није решила питање Титовог наследника, да афера Ранковић показује размере борбе за превласт унутар партије, да су државу захватиле центрифугалне силе и да су власти све беспомоћније у судару с национализмима. У будућности ће можда армија морати да преузме вршење власти јер је она једини преостали интегративни фактор, коју симболично описује чињеница да она једина и даље користи српско-хрватски у службеној употреби (р. 373).

Чини се да је један од најдалекосежнијих Мајстерових закључака био тај да је самоуправљање идеологија прве индустријске револуције, па отуда није ни случајно што је тражила историјске корене у социјализмима XIX века (р. 368). А у којој мери је Мајстер био окренут друштвеним борбама будућности, показује и једна од завршних мисли у овој књизи, у којој се каже да су у праву они припадници радикалне левнице који сматрају да је комунистичка идеја мртва и да треба одговорити на нове класне противречности које су у међувремену рођене (р. 374)

Међутим, ово није био крај Мајстерових рефлексија о југословенском самоуправљању – драстичан крај тек следи у наредном поглављу.

VIII Један поглед унапред

Период 1960-их представља само један сегмент своје историјске епохе и елемент у глобалној структури. У трећем поглављу је било речи о периоду који је претходио, од краја Другог светског рада и током 1950-их година. По истој логици, било би занимљиво дати увид и у оно што је уследило, односно дати преглед представа француских социјалиста о југословенском уређењу током 1970-их, утолико пре што та деценија представља „златно доба“ за концепт самоуправљања у Француској.

Као што смо већ видели, CFDT је усвојила појам самоуправљања као своју кључну реч 1970. и ова организација ће остати главни промотер ове идеје до краја деценије. Политички идентитети ће се кристализовати око идеје самоуправљања почетком 1970-их, али ће самоуправљање све више представљати средство политичке борбе, а не њен циљ. PSU је била поборник самоуправљања од 1968 (а нарочито од „Манифеста из Тулуза“ децембра 1972 – „Контролишимо данас да бисмо одлучивали сутра“), али, временом, интерни сукоби су слабили ову партију – сукоби који ће доводити до све бројнијих одлазака чланова у нову Социјалистичку партију, основану 1969. Ова нова партија се залагала и за нови социјалистички програм, те су и самоуправљачке идеје ту проналазиле своје место. Премда „самоуправни социјализам“ није постао један од темељних концепата за PS све до конгреса 1979, ипак препознајемо неколико припремних етапа пре тога, попут конгреса у Епине-сур-Сени (Épinau-sur-Seine) (1971), програм „Променити живот“ (1972) – његов економски део, „Социјалистичко заседање“ (Assises du socialisme) (1974), „Петнаест теза о самоуправљању“ (1975) и „Муниципални социјалистички манифест“ (1976). Отуда, самоуправљање је до краја 1970-их постало битан део идентитета Социјалистичке партије.

Међутим, овде није реч само о политичкој теорији – било је више манифестација које су показале спремност радника да суштински промене друштвено-економске односе у Француској. Најпознатији догађај је „Случај Лип“ – штрајк у фабрици за производњу сатова у Безансону 1973, који је довео до окупације фабрике од стране радника и наставак производње током неколико наредних месеци.

До краја 1970-их чак ће и француски комунисти прихватити самоуправљање, након више од двадесет година жустрог опонирања тој идеји.⁵⁸⁷ Називали су га реформизмом, „остатком анархизма“, маневром за поделу унутар марксистичког блока. Зачета 1977, самоуправљачка тематика је постала званична на XXIII конгресу PCF, где је „попунило стратешку празнину, ону коју је направило напуштање диктатуре пролетаријата 1977“.⁵⁸⁸

Кад је 1976. Пјер Розанвалон (Pierre Rosanvallon), један од руководилаца CFDT-а, главни уредник званичног синдикалног часописа *CFDT aujourd'hui*, касније професор на EHESS и на Collège de France, објавио књигу *Доба самоуправљања*,⁵⁸⁹ то није био програмски документ, већ опис, дефиниција постојећих околности: „самоуправљање је постало једино политичко исходиште у оквиру ког се може размишљати о социјализму

⁵⁸⁷ Cf. Frédérique Valentin-Mc Lean, *Dissidents du Parti communiste français. La révolte des intellectuels communistes dans les années 1970*, Paris, L'Harmattan, 2005, pp. 91-110.

⁵⁸⁸ Hélène Hatzfeld, « L'autogestion dans la recomposition d'un champ politique de gauche » in *Autogestion. La dernière utopie ?* (dir. Frank Georgi), Paris, Publications de la Sorbonne, 2003, 176.

⁵⁸⁹ *L'âge de l'autogestion*, Paris, Éditions du Seuil.

у слободи која одбацује избор између капиталистичког развоја и народне демократије“.⁵⁹⁰

Хелен Хацвелд дефинише ово стање на левом политичком спектру у Француској на следећи начин:

Путем самоуправљања, CFDT се укључује у свет борбе класа и социјализма. Путем самоуправљања, PCF се удаљава од модела земаља Истока и укључује у разматрање начина за децентрализовано вршење власти. Путем самоуправљања, PS се одваја од социјал-демократије и осваја простор друштвеног покрета.⁵⁹¹

Укратко, како би рекао Розанвалон, „према томе, ко није самоуправљач на левици? Можемо се исто тако запитати и ко није социјалиста!“⁵⁹²

С друге стране, мора се приметити да се природа самоуправљачких захтева мењала и обогаћивала с протоком времена. Ови захтеви су превазишли ниво економског управљања и обухватили кооперативизам, женски покрет, регионализам, итд. Другачије речено, концепт самоуправљања је постао дубинско и универзално решење. То је све био резултат неопходности да се осмисли нов програм левице у ситуацији кад се политичка доминација деснице продужила и на 1970-е. Штавише, губити изборе од Првог међу Французима током 1960-их и не звучи тако страшно. Генерал Де Гол је иза себе имао углед стицан деценијама, на различите начине. Међутим, губити изборе од техноменаџера као што је био Жискар-д'Естен (Valéry Giscard d'Estaing) је сугерисало потребу за неким другачијим приступом. Отуда је Жан-Мари Доменак једном приликом нагласио да левица треба да се залаже за „концепцијску“ револуцију, и да се тако супротстави новој десници менаџера и технократа. Посебну важност је придао самоуправљању, „јер ће иначе тржишна привреда са својим законима владати и даље у име социјализма, заједно са својим продуктивистичким и бирократским законима.“⁵⁹³

Где је у свему томе била Југославија? Самоуправљачки манифест PSU-а практично не спомиње Југославију, иако наводи неколико других примера из историје и стечених искустава.⁵⁹⁴ Захтевајући самоуправљање као сутрашњицу 1976, Едмон Мер и Клод Перињон спомињу југословенско искуство, али подвлачећи да оно не може послужити као модел у правом смислу речи и да не можемо увести самоуправљање у једној држави декретом.⁵⁹⁵

С друге стране, Розанвалон је објашњавао да „ако је термин самоуправљање био изворно скован да би окарактерисао југословенски систем управљања предузећима, он се брзо и у великој мери ослободио ове референце како би описао све што је направљено и све за чим се изнова трага од 1968.“⁵⁹⁶ У приручницима посвећеним самоуправљању из 1970-их, аутори спомињу и југословенски случај, али само у једном од својих

⁵⁹⁰ Ibid., p. 8.

⁵⁹¹ Hélène Hatzfeld, « L'autogestion dans la recomposition d'un champ politique de gauche », op. cit., p. 183.

⁵⁹² *L'âge de l'autogestion*, op. cit., p. 10. „Стога се с правом можемо плашити да ће самоуправљање постати права „шпанска гостионица“ у којој би свако могао да пронађе оно што је донео.“

⁵⁹³ Жарко Стојановић, „Француска политичка сцена: дуго летње размишљање“, *Борба*, 24. август 1974, р. 3.

⁵⁹⁴ Уп. *Manifeste du Parti socialiste unifié 'Contrôler aujourd'hui pour décider demain'*, Paris, Tema Éditions, 1972.

⁵⁹⁵ Edmond Maire et Claude Perrignon, *Demain l'autogestion*, Paris, Seghers, 1976, p. 48.

⁵⁹⁶ *L'âge de l'autogestion*, op. cit., pp. 7–8.

поглавља, међу другим самоуправљачким искуствима.⁵⁹⁷ Штавише, до краја 1970-их се термином *autogestion* почињу називати и облици радних задруга настали и пре него што се тај термин појавио у француском језику.⁵⁹⁸

Југославија фигурира међу *Пет комунизама* Жила Мартинеа, поред СССР-а, Кине, Чехословачке и Кубе. У другом издању из 1974. можемо прочитати како Југославија није избегла ману која се може уочити и код свих других социјалистичких или комунистичких система тог времена: „Експлоатисана класа не може бити управљачка класа. А радничка класа остаје, у свим социјалистичким земљама, изложена извесним формама експлоатације. То је суштински проблем.“⁵⁹⁹ Што се тиче Југославије саме, Мартине наводи темељне недостатке, попут тога да самоуправљање није укинуло најамни рад. Заснована, између осталог, на радовима Албера Мајстера, студија Жила Мартинеа наглашава да је самоуправни систем у Југославији био и остао октроисан одозго.

До краја 1970-их Југославија ће постати, по речима Анрија Лефевра, пример земље која не разуме шта је то самоуправљање. У настојању да пружи једну теоријску дефиницију самоуправљања (било која група људи која не прихвата пасивно услове постојања, већ настоји да им господари, чини покушај самоуправљања), он ће рећи: „У том смислу, и ја на томе веома инсистирам, самоуправљање није правни систем: грешка Југословена је у томе што самоуправљање не може бити један изграђени систем јер самоуправљање је пут, непрестана борба која се стално изнова рађа.“⁶⁰⁰

Криза у коју је ушао југословенски систем средином 1970-их учинила је веома тешком употребу Југославије као референцу за било које потребе.⁶⁰¹ Југословенски руководиоци су спровели дубоку промену самоуправног система усвајањем Закона о удруженом раду 1976, што је учинило систем толико компликованим да су и сами Југословени имали проблема да га разумеју. Економски резултати, који се нису могли упоредити са успесима из 1950-их, били су праћени извесном рестаљинизацијом владе и друштва и наглашенијом репресијом, а посебно гласно је међу француским интелектуалцима одјекнуло укидање часописа *Praxis*. Такође, експлозија национализма у Хрватској 1971. и даља конфедерализација Југославије је многе француске посматраче навела да се запитају има ли та земља будућност да остане целовита или не.

У поглављу о првобитним југословенско-француским контактима скренули смо пажњу и на књигу-туристички водич о Југославији, за коју је текст написао Жан-Мари Доменак. Овај водич је имао више реиздања у наредним годинама, а занимљиво је уочити које измене су извршене у издању из 1974. У начелу говорећи, реч је о истом

⁵⁹⁷ Уп. Daniel Chauvey, *Autogestion*, Paris, Seuil, 1970, pp. 24–41; Yvon Bourdet, Alain Guillermin, *L'autogestion*, (collection « Clefs »), Paris, Seghers, 1975, pp. 158–175; Yvon Bourdet, *Pour l'autogestion*, Paris, Anthropos, 1974, pp. 153–183.

⁵⁹⁸ Marcel Mermoz, *L'autogestion, c'est pas de la tarte! Entretiens avec Jean-Marie Domenach*, Paris, Seuil, p. 92.

⁵⁹⁹ Gilles Martinet, *Les cinq communismes*, Paris, Seuil, 1974, p. 234.

⁶⁰⁰ Michel Trebitsch, « Henri Lefebvre et l'autogestion », in Frank Georgi (dir.) *Autogestion. La dernière utopie ?*, op. cit., p. 74.

⁶⁰¹ Као супротан пример, једног прекомерног оптимизма, често се наводи предговор који је Мишел Рокар написао за књигу Милојка Друловића, *Самоуправљање на искушењима (L'autogestion a l'épreuve)*, Paris, Fayard, 1973), тачније део предговора у ком Рокар хвали југословенска економска постигнућа („економски резултати самоуправне Југославије су у глобалним оквирима једни од најбољих на целом свету“ (р. XI)). Међутим, неколико страница касније, Рокар посвећује пуно пажње манама југословенског система, у шест тачака: технократски ризик, самоуправљање уведено одозго, самоуправљање изван производње, планирање, перманентно образовање и, коначно, улога партије (pp. XV–XXI).

тексту, формат књиге је остао исти, као и највећи број илустрација и исправљене су неке од очигледних грешака у тексту. Последње поглавље и даље гласи „Посетите социјализам“, али је тај део књиге претрпео највише измена, јер су укључене нове критике. Тамо где је 1960. писало о слободи појединца у Југославији, о изостанку државне пропаганде, о томе да Југословени иду само на оне састанке на које желе да иду, 1974. пише о западњачким обичајима који су у Југославију стигли с порастом животног стандарда, као и о корупцији (р. 150). У издању из 1960. је речено да се Југославија дестаљинизовала пре СССР-а и других комунистичких држава, али на том истом месту у издању из 1974. пише да је Југославија раскинула са Стаљином, али не и са стаљинизмом (р. 151) Да ли ће се у Југославији изградити социјализам с људским ликом? „У то смо веровали до 1971.“ У међувремену се режим окренуо мерама репресије, новинари и интелектуалци су забринути, а људе опет приморавају да иду на партијске састанке (Ibid.). Југословенски буџет није у стању да пронађе равнотежу, а динар је три пута девалвирао у периоду од десет година и веома је далеко од конвертибилности (р. 158). Коначно, ако је на крају првог издања маштао о савезу индустрије и лепоте у Југославији, 1974. се задовољио констатацијом да, ако Југословени желе да буду верни ономе што су били и што би желели да буду, требаће им и маштовитости и храбрости (р. 171). Доменак је направио измене и у списку препорука за даље читање – није ништа изоставио у односу на 1960. али је зато додао књиге Албера Мајстера, Анта Цилиге и Станка Ласића (р. 190).

Оно што је посебно занимљиво су поједине интерпретације које су претрпеле интересантне интервенције, по свему судећи на основу критика које су стигле из саме Југославије и кругова с којима је највише имао контакта, а јасно осликавају утицај националних тензија у Југославији на ширу слику о њој у иностранству. Тамо где (р. 7) у издању из 1960. пише да су српски и хрватски језик заправо скоро идентични, те да им одређени различити изрази дају различит колорит, 1974. стоји да су та два језика, иако сродна, значајно различита, са око 10 000 различитих речи и различитим писмима („руским“ и „латинским“). Становништво које су Словени затекли на Балканском полуострву је 1960. било италијанизовано, али 1974. било је романизовано (р. 18). Ако 1960. проналазимо Словене који се буне што богослужење немају на народном језику и сазнајемо да је југословенски понос навео неке од њих да националну цркву потраже на Истоку, 1974. сазнајемо да су ови први били Хрвати, а други Срби (р. 19). За тренутак нестанка хрватске средњовековне државе се 1960. каже да су у њој практиковани и латински и словенски обреди, али су ови други укинута и држава је потпала под Мађаре. У издању из 1974. пак читамо како словенски обреди нису никад укинута, премда је држава потпала под Мађаре. Говорећи о српској средњовековној држави, Рашка је 1960. смештена „јужно од Београда“, а 1974. „на данашње Косово“ (р. 20). Тамо где се 1960. говорило о епској јуначкој традицији Косова (р. 43), 1974. додата је и Крбава (р. 42). Вук Караџић је 1960. био реформатор српско-хрватског језика, али је до 1974. спао на реформатора српског (р. 44). Говорећи о Илирском покрету и зачетку југословенске политике, 1960. је било речи о Србији као „југословенском Пијемонту“, око ког се градило југословенско јединство, „вољно или невољно“. Та метафора је изостављена до 1974. и додато је да је Србија постала инструмент југословенске политике, зачете у Хрватској (р. 58). По првој интерпретацији из 1960., Србија се поново родила након Солунског фронта и тиме омогућила рођење Југославије, али по потоњој интерпретацији, Србија је након поновног рођења преузела контролу над Југославијом (р. 61). Михаиловићеви четници су по првобитној интерпретацији масакрирали више од 100 000 муслимана, али је у новом збрајању тај број порастао на „више стотина хиљада католика и муслимана“ (р. 62). Узгред, у обе верзије се користи податак о 1 700 000 погинулих Југословена, али се за усташе само каже да су се „бациле на православне“, и

да је један „бивши фрањевац“ у Јасеновцу управљао убиством 20 000 устаника, док је Mgr Stépinats учествовао у прекрштавању Срба да би их спасао, при чему је 1960. он чинио то прекрштавање, а 1974. у њему помагао (р. 62). Међу примере Титове окрутности је 1974. додато и „масакрирање регрута хрватске армије, након њене предаје 1945.“ (р. 67). Доменак препричава сусрет с једним професором латинског језика, аромунског порекла, који се није осећао Југословеном већ „помало Аромун и много човек“. Комуниста и партизан, живео је за то да аромунски језик буде признат у Југославији. У првом издању књиге је био присутан и Доменаков коментар да има других ствари којима човек може да се бави у XX веку, уместо оваквом језичком борбом, али је тај коментар изостао 1974 (р. 69). У складу с новијим датумом су и допуне накнадних догађаја у издању 1974, као што су демонстрације Албанаца 1968, којих је скоро милион а немају осећај да су равноправни. „Али српска супремација је оно што нарочито иритира у Словенији и Хрватској“, па отуда и декларација о језику 1967, која је осудила „србо-центризам“ (р. 71). У новијем издању је исправљено и то да Пуниша Рачић није био Црногорац, већ Србин (р. 79), као и то да краља Александра није убио усташа, већ Македонац, у сарадњи с усташама (pp. 80–81). Становништво које је заузело брдо Срђ изнад будућег Дубровника је 1960. названо старим Словенима (р. 117), али су 1974. они постали стари Хрвати (р. 116). У првом издању се истиче да је Далмација изградила свој стил, на основу страних утицаја који су јој у основи. У издању из 1974. пише исто то, само што је додато да је Далмација хрватска (р. 127). Интересантно је запазити и да је прво издање садржало референцу на причу италијанског књижевника Курција Малапартеа о корпи пуној очију на Павелићевом столу, али је до 1974. та легенда нестала (р. 79). Као што смо већ видели, Доменак користи метафору мозаика, да би нагласио културну и историјску разноликост Југославије. У првом издању се говори о склапању мозаика једне нације, а 1974. о југословенском мозаику (р. 129). Београд је 1960. назван „српском престоницом Југославије“, али је то 1974. исправљено у „престоницу Србије и Југославије“ (р. 139).

Ипак, чињеница је да је Доменак до краја остао подржавалац Југославије, да је био против њеног разбијања, да је долазио у Београд кад је рат већ почео итд.

Коначно, мора се споменути скандал који је направио часопис *Самоуправљање* (у том тренутку већ преименован у *Самоуправљања*) на лето 1981.⁶⁰² Већ је било речи о томе да је током 1970-их, након укидања часописа *Praxis* Корчуланске летње школе, часопис *Самоуправљање* постао „трибина југословенске опозиције у егзилу“.⁶⁰³ Међутим, 1981. је у броју шест објављена репортажа из Југославије насловљена „Нове одоре председника Тита. Друштвена критика, политичка репресија и радничке борбе у Југославији“. Уредници су желели да осветле неке мање познате аспекте југословенског самоуправљања, трагајући за спонтаним самоуправним покретима, изван институционалног оквира у предузећима итд. По себи се разуме да нису успели да пронађу много тога. Цео број часописа је био веома критичан, како из пера француских уредника, тако и од стране југословенских саговорника, али Албер Мајстер је превазишао све, пишући текст под насловом „Завршити са југословенским самоуправљањем“, односно позивајући француске читаоце да престану да се интересују

⁶⁰² Опширније је о овом скандалу већ било речи у: Душан Марковић, „*Praxis* и Француска: везе, сарадња, одједи“, у: *Praxis. Друштвена критика и хуманистички социјализам* (зборник радова са међународне конференције о југословенској левизи: „*Praxis* -филозофија и Корчуланска летња школа (1963–1974)“ ур. Крунослав Стојаковић и Драгомир Олујић, Београд: Rosa Luxemburg Stiftung, 2012, 341–344.

⁶⁰³ Marie-Geneviève Dezès, « L'utopie réalisée : les modèles étrangers mythiques des autogestionnaires français », in *ibid.*, p. 34.

за југословенско самоуправљање.⁶⁰⁴ Можда и симболички из угла проучавања југословенског самоуправљања, ово је био један од последњих текстова које је Мајстер написао, будући да је изненада преминуо у јануару 1982.

Два месеца касније стигла је реакција југословенског филозофа Фуада Мухића, који је био веома близак властима и у континуираном сукобу с *Praxis* групом.⁶⁰⁵ Напао је француске уреднике због њиховог западњачког цинизма и југословенске ауторе због њиховог учешћа у једном таквом послу. Његов текст је био пренет од стране НИН-а и ТАНЈУГ-а, што је додало на тежини ових оптужби. Часопис *Autogestions* је одговорио у марту наредне године, остајући на својим позицијама.⁶⁰⁶

Наравно, и током 1980-их је у Француској остало пуно подржавалаца Југославије,⁶⁰⁷ али више не толико због њеног самоуправног система колико због њене историјске улоге, због њене симболичке земље између два политичка и војна блока и због богатства њене туристичке понуде, културне и историјске. У тексту из 1960-их о ком је већ било речи, о Корчуланској летњој школи, Анри Лефевр (посебице одушевљен далматинским вином) говори о „дионизијском социјализму“ као дефиницији југословенског система.⁶⁰⁸ Разуме се, у донизијским земљама се не живи – оне се само посећују за време годишњег одмора.

Нема никакве сумње да је крвави распад и нестанак Југославије постао додатни аргумент за критичаре социјализма и да је ослабио позицију идеје самоуправљања било где у свету. У свом говору одржаном на скупу посвећеном PSU⁶⁰⁹ Мишел Рокар је отворено рекао да се југословенско искуство окончао ратом и геноцидом.⁶¹⁰ Ова

⁶⁰⁴ „Управо сам прочитао овај досије о Југославији и, у једном тренутку лошег расположења, запитам сам се треба ли можда да предложим нашем уредништву да више ништа не објављује о Југославији, да једном коначно завршимо с тим „светим“ југословенским самоуправљањем. Свестан сам да овај став може деловати екстремно, али не следи ли јасно из текстова које је прикупио Жан-Луј Лавил да: 1) једине животне манифестације самоуправљања у југословенским предузећима су штрајкови [...] 2) самоуправљање које је СКЈ желео да уведе у све аспекте друштвеног живота не постоји; примера ради, нема никакве самоуправљачке културне политике [...] 3) бескорисно је ићи у Југославију и проучавати како се третирају преступници који, примера ради, настоје да окупирају празне куће, већ је боље видети како се то дешава код нас [...] 4) мачизам, фалократија и антифеминизам су у истој мери раширени [...] као у свакодневној пракси [...] наших западних друштава [...] 5) часописи и групе југословенских опозиционих интелектуалаца се налазе у истим условима опресије и репресије као и у другим земљама „реалног социјализма“ [...] 6) једина корисна ствар коју можемо да учинимо за југословенске дисидентске универзитетске раднике је да им овде, на Западу, припремимо структуре за пријем [...] 7) ако и даље желимо да будемо од користи за ствар самоуправљања [...] Од сада па надаље, идимо у Југославију само као туристи и, ако желимо да заиста видимо самоуправљање, зауставимо се код оних безбројних микро-искустава која цветају око нас; тамо нам неће сервирати толико чашица шљивовице, али ни толико говора „дрвеним језиком““ (pp. 255–257)

⁶⁰⁵ Fuad Muhić, „Mržnja preko granica. Francuska veza naših ‘novoljevičara’“, *Svijet*, 5. oktobar 1981, pp. 18–20.

⁶⁰⁶ N° 8-9 (1982), pp. 205–219.

⁶⁰⁷ Видети, између осталог, Yves Durrieu, *L'héritage de Tito. L'autogestion nécessaire*, Paris, Syros, 1980; Georges Guezennec, *La Yougoslavie autogestionnaire. Bilan critique d'une époque*, Nonette, Créer, 1991. Такође и текст „La survie d'un mythe“, *Autogestions* 8–9 (1982), pp. 207–8.

⁶⁰⁸ „Le socialisme en vacances“, *France-observateur*, n° 746, 20. VIII 1964, p. 20.

⁶⁰⁹ „Le PSU, des idées pour un socialisme au XXIe siècle?“, Cerisy-la-Salle, mai 2011.

⁶¹⁰ Могло би се рећи да је Мишел Рокар увек остао веран идејама самоуправљања, али у другом контексту, у систему социјалдемократије: „Нобелова награда за самоуправљање! Добро сте прочитали. Ни аутор ових редова, ни уредништво *Либерациона*, ни АФП који нас је обавестио нису луди. Нобелов комитет за економију, односно жири ове награде, управо је по први пут овенчао жену, Американку, госпођу Елинор Остром. Рад ове госпође тиче се, на основу оно мало што смо успели да прочитамо, управљања јавном имовином. Она открива, потврђује и доказује да тржишта или држава нису једини управљачи, једини примерени регулатори ових добара, већ напротив да удружења потрошача и корисника то раде

југословенска „издаја“ темељних хуманистичких и левичарских принципа је нешто што није и неће бити лако опроштено. Она би могла бити и један од разлога зашто не постоји право интересовање у савременој Француској за историју Југославије, осим у смислу тражења разлога (дубоких или површинских) за њен распад – у том смислу се може рећи да је Југославија својим крајем девалоризовала сопствену историјску улогу. Нешто слично би се могло рећи и за југословенско самоуправљање: како су године пролазиле а Југославија бивала притиснута економском кризом, југословенски режим је изнова уводио репресивне методе и учинио да присталице француске левице ставе у други план резултате који је тај систем некада остварио и да убудуће не говоре о њему.

На Југославију и на њен социјалистички систем се заборавило на исти начин на који се заборавило на самоуправљање, концепт који је „прелетео попут метеора политичко небо Француске током 1970-их“.⁶¹¹

барем подједнако добро и да су много боље опремљена за то. Наравно, ја сам тај који овде додаје реч самоуправљање. Међутим, шта смо друго рекли осим да ова чудна реч може да буде у основи једног великог цивилизацијског пројекта? Она је – реч – била убијена везивањем за Југославију и, преко ње, на једну партију. [...] Економска и финансијска криза коју доживљавамо на бруталан начин се разрачунала с идејама да се тржишта саморегулишу и да је њихов баланс оптималан. Штета коју овај облик размишљања наноси је огромна, нисмо изашли из кризе. А излаз је потребан. Овде је реч о једној интелектуалној путањи за политичку струју која већ одавно заговара помирење демократије и тржишта, државе и појединаца, у циљу постизања хармоније друштвеног уређења. Ова струја је социјалдемократија. Нисам баш оптимиста у погледу капацитета социјалистичких партија, посебно наше, француске, да спроведу и формулишу овај неопходан пројекат. Али наука је та која то ствара.“ Michel Rocard, „Le prix Nobel d'économie pour l'autogestion“, *Libération*, 20 octobre 2009, <http://www.liberation.fr/monde/0101598032-le-prix-nobel-d-economie-pour-l-autogestion>

⁶¹¹ Pierre Rosanvallon, *La Démocratie inachevée. Histoire de la souveraineté du peuple en France*, Paris, Gallimard, 2000, p. 385, према: Frank Georgi, « Avant-propos », in Frank Georgi (dir.) *Autogestion. La dernière utopie ?*, Paris, Publications de la Sorbonne, 2003, p. 8.

Закључак

За крај је остало да се вратимо на сами почетак, основно истраживачко питање о карактеру француских увида о југословенском систему. Као што је истакнуто у уводу, разумевање ове проблематике је оптерећено тумачењима каква износи и Јосип Крулић у својим чланцима, о митском карактеру ове размене, а несумњиво их дели и већинска јавност у Француској и у југословенским државама-наследницама. Резултати нашег истраживања показују да дефинисање представа француских социјалиста о југословенском социјализму као митских је не само погрешно, већ и збуњујуће. Такво схватање се темељи на утиску да француска страна није била адекватно информисана о југословенским приликама.

На основу многобројних историјских извора се може закључити да је стање ствари у Југославији било познато француским савременицима. Истина је да они нису знали српско-хрватски, али су ипак на располагању имали преводиоце са собом кад су долазили и многобројне преводе на француски језик. Превођени су закони и друга правна акта, теоријска литература, како партијских званичника, тако и разних интелектуалаца, затим информативне брошуре о функционисању одређених институција, њиховом историјату, проблемима у раду. Превођени су говори, нарочито Титови и разне изјаве. Превођени су и стручни текстови који су говорили о ситуацији у Југославији. Југословенски званичници су били отворени за интервјуе, укључујући и самог Тита, или пак нарочито Тито.

Француски истраживачи су долазили у Југославију не само на политичке конгресе, већ и на истраживачке боравке, а могућности да се неко самостално информише о некој теми кад дође као туриста и слободно се креће су биле бескрајне. Присуствовали су седницама радничких савета и практично ишли свуда где су хтели, сем у посете политичким затвореницима и томе сл.

Дела југословенских аутора и старијих француских истраживача су коректно тумачила законски (институционални) оквир самоуправљања, што је за многе од њих било сасвим довољно, јер и нису трагали за финесама система, већ за једном свежом (премда не новом) социјалистичком идејом – за те сврхе није било од велике важности сазнати у којој тачно мери је систем економски ефикасан, примера ради, јер то не би било релевантно за један општи увид. Такође, сви конкретни проблеми у спровођењу би се по логици ствари у највећој мери тицали економских претпоставки карактеристичних за југословенско друштво (развијеност, писменост, стручност, радне навике, итд), пре него неких фундаменталних нелогичности саме идеје. Чињеница да се земља развијала, да је излазила из вековне економске и цивилизацијске заосталости и да су обични људи деловали срећно, са пуно оптимизма размишљајући о будућности, је била видљива и туристи из воза, а камоли социологу на задатку.

Може се рећи да је Југославија била та која је путем публикација, организовањем семинара и на све могуће начине настојала да заинтересује међународну јавност за свој социјалистички систем. Штавише, ова доступност информација о стању унутар Југославије сведочи о отворености тог система, који и није могао да прикрије недостатке, чак и да је желео. А да је желео, не би се о привредним проблемима јавно говорило, писало у штампи, истицало на партијским скуповима, нити би Тито држао говоре као што је био онај у Сплиту 1962. Примедбе на рачун тога да су Французи приликом посета видели и чули само оно што је режим хтео су ограниченог домаћаја, јер су у директној вези са разумевањем југословенског режима као тоталитарног, што је упитно, поготово

средином 1960-их.

Можда су се власти трудиле да им прикажу Југославију у најбољем светлу, али и то има својих практичних ограничења, а нити је југословенски режим био толико свемогућ да им пружи једно тотално (sic) Потемкиново село, нити су се недостаци у домену економије, политике или управљања могли тако лако сакрити. Само изразито ауторитарно друштво би се упустило у пројекат лажног представљања себе. Када се режим у Југославији трудио да стекне што већи углед у иностранству на конто свог унутрашњег уређења, није се радило о томе да неуспехе лажно представља као успехе, већ да позитивне бројке буду што боље – желео се што бржи и значајнији економски развој, а не да се криза прикаже као успех.

Зашто говорити о миту, ако су носиоци тих идеја имали доступне све податке о економском стању у Југославији, развоју самоуправљања, природи економске и друштвене кризе? Били би по среди митови да су они износили хвалоспеве о Југославији без да провере право стање – вероватно многи маоисти или комунисти који су се дивили СССР-у за време Стаљина спадају у ту категорију. Није познат ниједан случај да је неко у Француској обожавао Тита, називао његовим именом делове своје одеће, предмете и слично. Исто се може рећи и за однос према југословенском социјализму у целости.

Ако је Мајстер још током шездесетих писао о слабостима и незавидној перспективи југословенског самоуправљања и ако знамо да је он био главни стручњак француске левице за ова питања, шта је онда било непознато и о којим митовима се ради? Уосталом, на који то недостатак југословенског система они нису указали, ако су већ говорили о мањку слобода, националном питању, Биласу, самоуправљању октроисаном одозго и још о много чему другом. Наратив о миту свесно или несвесно уноси вредносни суд, како о Југославији, тако и о француској левици, што је све непотребно и што само замагљује историјско разумевање.

Битно је нагласити још једну ствар, која се ипак не подразумева: ни у једном од консултованих извора који говоре о Југославији, а коришћене су разне врсте у дужем временском раздобљу, не налазе се бесмислице. Има фактографских грешака, понекад неоснованог оптимизма, али све време постоји висок ниво рационалности. Публика која је била заинтересована за југословенски случај је у начелу говорећи била рационална. Југославија није пружала било шта што би привукло политичке вернике, каквих је било у редовима француске комунистичке партије, међу деголистима, међу припадницима екстремне деснице итд.

Уосталом, сви актери о којима је било речи у овом раду су били искрени левичари и није за очекивати да су могли да самоуправљање оцене као нереалну глупост. Многи од тих истих француских социјалиста су се залагали и за национализације, примера ради, и покушаће да их примене након победе левице на изборима 1981. године. Они можда нису узимали у обзир економску ефикасност те мере, али не зато што су робовали митовима и мањкали информисаношћу, већ зато што су, напосто, били социјалисти.

У теоријском погледу, иако је југословенско искуство дало веома снажан подстицај самоуправљачкој идеји на светском нивоу, иако је и сам термин *autogestion* превод југословенске речи, о тим идејама се могло с пуним правом расправљати и не обазирјући се на било које конкретно искуство, па ни југословенско. Уосталом, они који су отишли даље од југословенског искуства током 1970-их (или се баве самоуправљањем и дан-данас) нису се више ни позивали на Југославију, о чему и сам Крулић говори.

Штавише, француски проучаваоци заиста нису имали разлога да заварavaju сами себе искривљеним представама о Југославији – чак и да су располагали информацијама

које експлицитно говоре о неумитној пропасти југословенског самоуправљања, за њих то не би морао да буде доказ о неизводљивости целокупног концепта, већ само показатељ проблема с којима су се Југословени суочавали у својој борби, сасвим налик савременој вери у демократију и слободно тржиште као најбоље, иако несавршене и ограничене системе. Напослетку, они су желели да све виде, али им је било и у политичком интересу да покажу како социјализам на власти може бити добро решење за неку земљу, па и за Француску.

Који је домашај оцене да су самоуправљачке идеје утопијске и чему инсистирање на томе? Који то политички концепти немају за циљ идеализоване представе које нису до краја оствариве у реалности? То није вредносно неутрални суд, већ се, напротив, ради о моралној дисквалификацији. Даље, да ли то значи да су комунистичке идеје легитимне, а самоуправљачке утопијске? И социјализам је утопијска категорија – да ли то значи да је савременим некомунистичким, несамоуправним социјалистима забрањено да размишљају у категоријама социјалне једнакости како не би били утописти? Да ли би можда требало да се задовољавају искључиво ситним поправкама унутар система глобалног капитализма како би остали у домену реалног? Кад је реч о (не)инсистирању на митским представама и утопијском карактеру југословенског пројекта овај методолошки опрез је од посебне важности у данашње време, кад је доминантна политичко-економска претпоставка да је сваки покушај мешања државе у економију и планирања привредног развоја осуђен на пропаст, али то нема и не би требало да има икакве везе са комуникацијом два актера из прошлости, који су ту своју размену вршили по сопственој логици.

Видели смо да Ги Моле, примера ради, упркос проблемима које је југословенски систем доживљавао, говори о његовој социјалистичкој природи, социјалистичкој суштини, која је пуно допринела бољем животу тог народа и изласку из вековне заосталости. Инсистирање на томе да су француске представе о Југославији биле митске или утопијске заправо значи да су француски социјалисти били у обавези да о Југославији говоре искључиво негативно. Уосталом, сложити се са већином француских проучавалаца и рећи да је југословенски систем био „у глобалу позитиван“ заиста није митска представа, већ рационалан вредносни суд.

Наравно, упркос нашем настојању да проучавамо ставове у начелу, или барем по неким тематским блоковима, нечија приврженост самоуправљању је ипак остајала на нивоу осећања. Мајстерове замерке произилазе пре свега из његове опредељености за комунитаристичке пројекте. С друге стране, Голдман је био онолико привржен Југославији због свог филозофског, апстрахујућег приступа.

У раду смо применили приступ да је нечији став сам по себи и одговор на питање какав је он био – а био је неодвојив од тога какав је могао бити, односно на основу чега је настао. Отуда је толико пажње у раду посвећено контактима, условима за размену информација, па је и овај закључак у духу тог приступа који настоји да разуме историјске актере о којима говори у контексту њиховог времена и простора.

* * *

У сваком случају, Југославија је била недовољно егзотична да би била емотивно интересантна. То би се метафорично могло изразити на следећи начин – да је *Југославија била превише близу да би била Куба или Кина, али превише далека и непозната да не би била Русија*, са свим пратећим последицама које из тога произилазе. Југославија није

доживљавана као далеки, други свет, чије обичаје и начин живота је занимљиво упознати, којем се праштају различитости и несавршености у име његове поетичности, већ као европска, али заостала и упитно цивилизована земља. Југословенска мултиконфесионалност и мултиетничност, са инхерентним насиљем и крволочношћу, у француским анализама више делује као откривање унутрашњег Оријента него као предлог за одрживо федерално уређење. У том смислу је нарочито индикативна опаска Анрија Лефевра, изречена на Корчули, да је у Југославији на снази „дионизијски социјализам“.

Иако је све време у овом раду било речи о неким левичарским организацијама и покретима, преносиоци културног садржаја на релацији Југославија-Француска, фамозни *passeurs culturels* су ипак били неки појединци, који су обитавали изван било чега што бисмо могли назвати културним, друштвеним или интелектуалним миљеом са југословенским префиксом. Изван упитне заједничке традиције Првог светског рата и миноритарних заједничких културних подухвата какав је био надреалистички покрет, у Француској није постојао (нити постоји) некакав филојугословенски или филосопски културни круг, из ког би се *a priori* црпла мотивација за проучавање и разумевање садржаја који долазе са тих простора, а поготово не за њихово (не)критичко преузимање.

С друге стране, јасно је да су нове власти у Југославији након Другог светског рата успевале да донекле испочетка изграде неке елементе (или пак темеље) такве грађевине, замка сатканог од угледа, нешто што остаје урезано у свести посматрача и фигурира као прва асоцијација на ту земљу и ту културу. У случају социјалистичке Југославије, ти фундаменти су били ослободилачка и антифашистичка борба, супротстављање Стаљину, самоуправљање, социјализам с људским ликом, деколонизација и несврстаност, мирољубива коегзистенција, отвореност, али и морска туристичка понуда, тако да се у изворима често проналазе комбинације неких од ових или сви ови мотиви. Отуда је и основна неповерљивост била такође у вези с њима – брига да ли ће Југославија остати ван Источног блока, да ли ће одустати од самоуправљања, да ли ће се очувати у овом облику или распасти итд.

Са становишта француске пажње према југословенском простору, треба нагласити да 1950-их и 1960-их није Југославија постала занимљивија сама по себи, већ су Југословени почели да се баве питањима од глобалног значаја, или барем да учествују у неким битним догађајима и процесима. За истинско културно прожимање потребан је дубљи интерес за једну средину од занимања за један сегмент њене политичке особености, јер ако (кад) тог сегмента нестане, деси се оно што се на релацији Француска-југословенски простор и десило.

Иако је то био један део плана, ова дисертација нажалост није обухватила југословенску политику у сфери културе, а било би интересантно да јесте, јер су неке од најзначајнијих презентација југословенске културе припремане управо за излагање у Паризу, а најважнија је била изложба југословенске уметности од преисторије до данас, одржана у Гран палеу од марта до маја 1971. Унутар свих тих покушаја културног саморепрезентовања на Западу садржана је жеља да се изађе из позиције непознатог и неоткривеног и уђе у заједницу равноправних. Наравно, брига око угледа југословенског социјализма на Западу имала је и неку своју засебну логику, из домена револуционарне идеологије, али се тешко може порећи да је имала основу у нечему још старијем, а то је однос цивилизације балканског простора (или како год бисмо то назвали) и западноевропских.

Дакле, у начелу није постојала структура, континуитет интересовања француске јавности за југословенске унутрашње прилике, али ако она пожели, око нечега се могла

добро информисати, као што је то учинила са југословенским социјализмом.

Можемо рећи да француска левица није ни стигла да да свој коначни суд о југословенском самоуправљању. Без обзира на реалне критике, видели смо да је било и оних који су га волели и после Титове смрти. Међутим, тај коначни суд јој *није ни био потребан*, јер јој је југословенско искуство требало пре свега као узбудљива иницијатива. Реални, коначни суд о самоуправљању још увек није дала ни историографија, па је утолико мање било за очекивати да га француски посматрачи стекну у ходу. Уравнотежени суд о самоуправљању нису давали ни југословенски савременици, углавном се крећући између лојалистичке апологије и антикомунистичке демонизације, што су две основне антисазнајне струје и данас.

Посебно је анахрон историографски приступ који од тадашњих француских левичара захтева да предвиде распад Југославије и да уоче непоправљиву структурну кризу унутар ње. Криза је била неспорна и готово перманентна, али она је неизбежни сапутник друштава захваћених тако драматичним економским растом и друштвеним променама. Економски проблеми са којима се Југославија суочавала и нису били суштински другачији од оних пред којима су стајале друге земље које су желеле да изграде социјализам – како превазићи економске законе и увести социјалистичку логику. Али све је то од секундарне важности јер је основа односа француских социјалиста према Југославији била нада у њен срећни исход.

Кад је у питању количина и озбиљност замерки, вероватно би се у начелу могло рећи да су строжи били француски истраживачи него француски политичари, али то такође не говори о томе да су политичари били неинформисани или површни, већ је сврха њиховог односа према Југославији била различита. Кад је пак реч о односу према самоуправљању конкретно, нема сумње да је у начелу та тема била интересантнија и важнија за истраживаче него за политичаре, ако ни због чега другог онда због тога што је самоуправљањем лакше бавити се теоријски него практично. Међутим, истина је и то да су бројне странке и покрети у Француској прихватиле самоуправљање као своју политичку платформу, више него што је било самоуправљачких истраживачких центара.

У основи, ставови свих француских проучавалаца југословенског социјализма су у већини случајева били политички, а не научни – било је много важније пронаћи добар пример за своју политику него знати све специфичности економске, политичке, социјалне ситуације у Југославији. Југословенско самоуправљање је на тај начин постало мост који спаја југословенску власт и француску левицу, нешто што Французе за тај простор привлачи и због чега су спремни да том систему опросте грешке. Да ли је то зато што су се том систему искрено дивили, или зато што желе да утопија дуже живи?

За француске социјалисте је сваки марксистички несовјетски пројекат био од велике важности и из те перспективе Југославија је имала огроман теоријски, а самим тим, из данашње перспективе, и историјски значај. Југословенско самоуправљање је било превише практично, схватано као да је у највећој мери само у функцији економског развоја једне сиромашне земље, па самим тим и недовољно инспиративно да би будило машту. С друге стране, та сведеност југословенског самоуправљања је представљала и његову теоријску чврстину, јер се француски покушај да самоуправљању да неслућене друштвене примене завршио његовим расплињавањем и нестајањем, бржим и темељнијим него у југословенском случају.

Француским социјалистима није било стало до југословенског самоуправљања зато што су нужно желели да га примене у Француској као таквог, већ зато што су желели да се експеримент *in vivo* што више продужи, да траје и да у континуитету нуди

интересантна решења и теме за левичарска промишљања. Југославија као поље социјалистичких експеримената је свима била драгоцени извор искустава и давала је могућност да се бројна крупна питања социјализма провере у пракси и социјалистичка теорија поправи. Њима је требала жива Југославија као доказ остваривости њихових социјалистичких идеала, чак и као лабораторија, са пуно грешака и криза, али ипак жива и функционална.

Извори и литература

I Архивска грађа

- Архив Југославије, Централни комитет Савеза комуниста Југославије, Комисија СКЈ за међународну сарадњу, (АЈ, 507, IX)
- Archives nationales
 - Fonds PSU, 581 AP
- Fondation Nationale des Sciences Politiques, Archives d'histoire contemporaine
 - Fonds Daniel Mayer
 - Fonds Gilles Martinet
 - Fonds Léo Hamon
 - MR 6, Dossier 2 Le Parti socialiste unifié (PSU) 1958–1972.
 - Groupe parlementaire France-Yougoslavie
- Office Universitaire de Recherche Socialiste (l'OURS)
 - Archives du Parti Socialiste S.F.I.O. (1944-1969)
 - Archives Guy Mollet.
- Musée social (CEDIAS), Paris, Fonds Pierre Naville, Dossier XV-4, Yougoslavie.
- Archives Confederales CFDT, 7H714, CFDT_CSU,

II Штампа

- *Tribune socialiste*
- *Nouvel observateur (France Observateur)*
- *Le Populaire de Paris*
- *Борба*
- *Политика*

III Књиге, часописи, брошуре, чланци, интервјуи

- *Aktuelni problemi privredne reforme*, Beograd, Centar za političke studije i obrazovanje, 1965.

- Aron, Raymond „Note sur la stratification du pouvoir“, *Revue française de science politique*, vol. 4, n° 3 (1954).
- Astolfi, Achille, „Les conseils ouvriers yougoslaves“, *La Revue Socialiste*, n° 150, février 1962.
- *Autogestions*, N° 8-9 (1982), pp. 205–219.
- Barjonet, André. „Le poids de la classe ouvrière“, *Revue internationale du socialisme*, n° 13 (année 3–1966).
- Bićanić, Rudolf, *Economic policy in socialist Yugoslavia*, Cambridge, Cambridge University Press, 1973.
- Bićanić, Rudolf: *Economic Policy in Socialist Yugoslavia*, Cambridge, Cambridge University Press, 1973.
- Bilandžić, Dušan i dr., *50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji*, Beograd, Radnička štampa, 1969.
- Bilandžić, Dušan, *Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945-1969*, Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1969.
- Bobrowski, Czeslaw, *La Yougoslavie socialiste*, Paris, Armand Colin, 1956.
- Bojović, Ilija, „Dimenzije i smerovi aktuelne filozofske misli“ (intervju s Lisjenom Goldmanom), *Praxis* 1-2 (1967).
- Bourdet, Claude, *Le Schisme Yougoslave*, Paris, Éditions de Minuit, 1950.
- Bourdet, Yvon, Guillermin, Alain, *L'autogestion*, (collection « Clefs »), Paris, Seghers, 1975.
- Bourdet, Yvon, *Pour l'autogestion*, Paris, Anthropos, 1974.
- Bridier, Manuel, „Adresse aux syndicats“, prema: François Dalbert, *Archives d'espoir. 20 ans de PSU: 1960–1980*.
- Bridier, Manuel, „La nouvelle classe ouvrière ou la nouvelle bourgeoisie“, *Revue internationale du socialisme*, n° 13 (année 3–1966).
- Brkić, Hasan, „Odnos radničkih saveta prema drugim organima i organizacijama“, *Kongres radničkih saveta Jugoslavije. 25–27 jun 1957*, Beograd, Rad, 1957.
- Broz Tito, Josip, „Borba komunista Jugoslavije za socijalističku izgradnju“, *VI Kongres Komunističke partije Jugoslavije (Saveza komunista Jugoslavije) 2-7 novembra 1952. Stenografske beleške*, Beograd, Kultura, 1953.
- Chauvey, Daniel, *Autogestion*, Paris, Seuil, 1970.
- Craipeau, Yvan, „Le mouvement ouvrier du XXe siècle devant le problème de l'État“, *Les marxistes et la notion de l'État. Les cahiers du Centre d'Études Socialistes*, n° 42-43, mai 1964.
- Dajić, Putnik, *Sindikati u socijalističkim zemljama*, Beograd, Visoka škola političkih nauka, 1963.
- Dajić, Putnik, *Sindikati u socijalizmu. Teorija i praksa sovjetskih sindikata*, Gornji Milanovac, Kulturni centar, 1982.
- Dalbert, François. *Archives d'espoir. 20 ans de PSU: 1960–1980*, Paris, Syros, 1980.

- Dalmas, Louis, *Le Communisme yougoslave depuis la rupture avec Moscou*, Paris, Terre des hommes, 1950.
- de Montvalon, Robert, „Les catholiques français en quête d’une nouvelle frontière politique“, *Revue Internationale du Socialisme*, n° 9 (deuxième année – 1965).
- Deixonne, Maurice, „Trois thèses à propos de l’expérience yougoslave“
- Depreux, Édouard, *Souvenirs d’un militant : cinquante ans de lutte, de la social-démocratie au socialisme (1918–1968)*, Paris, Fayard, 1972.
- Deschamps, Eugène „Réflexions d’un syndicaliste sur les plans français“, *Socialisme et Planification (I). Les Cahiers du Centre d’Études Socialistes*, n° 18-19, 1–15 juillet 1962.
- Djordjevic, Jovan, *La Yougoslavie – Démocratie socialiste*, Paris, P.U.F., 1959.
- Domenach, Jean-Marie, „Yougoslavie“, *Esprit*, février 1950.
- Domenach, Jean-Marie, Pontault, Alain, *Yougoslavie. Collection „Petite planète“ n° 25*, Paris, Éditions du Seuil, 1960.
- Drachkovitch, Milorad M., *Slavic Review*, Vol. 24, No. 2 (Jun., 1965).
- Drulović, Miloško, *L’autogestion à l’épreuve*, Paris, Fayard, 1973.
- Durrieu, Yves, *L’héritage de Tito - L’autogestion nécessaire*, Paris, Syros, 1980.
- Durrieu, Yves, *L’héritage de Tito. L’autogestion nécessaire*, Paris, Syros, 1980.
- Džeba, Krešo i Beslač, Milan, *Privredna reforma : što i zašto se mijenja*, Zagreb, Stvarnost, 1965.
- Friedmann, Georges i Pierre Naville. *Sociologija rada*. prev. Sadeta Zahirović i Nerkez Smailagić. Sarajevo, Veselin Masleša, 1972.
- Gazier, Albert, „La politique industrielle et sociale de la Yougoslavie“, *La Revue Socialiste*, n° 67, mai 1953.
- Gilles Martinet, „L’avenir du gaullisme“, *Revue Internationale du Socialisme*, n° 3 (première année – 1964).
- Goldman, Lucien, *Marxisme et sciences humaines*, Paris, Gallimard, 1970.
- Gracalić, Ladislav, *Yougoslavie. Les guides Nagel*, Genève-Paris, Les Éditions Nagel S. A., 1954.
- Grosclaude, Michel, „Le système socialiste yougoslave et l’autogestion. Notes de voyage“, *La Revue Socialiste*, n° 189, octobre 1965.
- Gurvitch, Georges. „Les conseils ouvriers“, *Autogestion*, n° 1 (1966).
- Horvat, Branko, *Business cycles in Yugoslavia*, New York 1971.
- Horvat, Branko, *Jugoslavensko društvo u krizi*, Zagreb 1985.
- In memoriam. Lucien Goldmann (1913–1970)“, *Praxis*, n° 4 (1970).
- Informations politiques. 1° Le procès Djilas“, La documentation internationale. Bulletin de documentation édité par le Bureau des Affaires Internationales du Parti. Supplément à la Documentation Socialiste, N° 17, septembre 1962.
- Jean Bouhey, „La question agricole en Yougoslavie“, *La Revue Socialiste*, n° 54, février 1952.

- *Jugolsavija 1918–1984. Zbirka dokumenata*, prir. Branko Petranović i Momčilo Zečević, Beograd, Rad, 1985.
- Кардель, Едвард, „Десет година народне револуције“, *Комунист*, 1951, бр. 2–3.
- Kardelj, Edvard, *Les Problèmes de la politique socialiste dans les campagnes*, Paris, La Nef, 1960.
- Kesler, Jean-François „Le Renouveau du socialisme“, *Perspectives Socialistes*, n° 59, avril 1963.
- Klasić, Hrvoje, *Jugoslavija i svijet 1968*, Zagreb, Ljevak, 2012.
- Krumnow, Frédo, *Croire ou le feu de la vie*, Paris, Éditions ouvrières, 1974.
- “La corruption en Yougoslavie“, *Est & Ouest. Bulletin de l’Association d’études et d’informations politiques et internationale*, 14e année, n° 290.
- “La démocratie économique en Yougoslavie“, *Perspectives socialistes*, n° 5, le 1er Mars 1958.
- *La gestion ouvrière des entreprises en Yougoslavie*, Genève, Bureau international du travail, 1962.
- “La planification socialiste en question“, *Tribune Socialiste*, n° 418, le 30 juillet 1969.
- “La survie d’un mythe“, *Autogestions* 8–9 (1982).
- Lacouture, Jean. *André Malraux: proživljeno stoljeće: 1901–1976*. Zagreb, Globus, 1983.
- Lasserre, George, „Où en est l’autogestion yougoslave“, *Revue économique*, vol. 15, n° 6, 1964.
- Lasserre, Georges, *L’entreprise socialiste en Yougoslavie. Gestion ouvrière – Coopératives – Gestion sociale*, Paris, Les Éditions de minuit, 1964.
- Lasserre, Georges, *L’expérience coopérative de démocratie économique*, Paris, Fédération nationale des Coopératives de Consommation, 1957.
- Lasserre, Georges, *La Coopération* („Que sais-je?“), Paris, Presses universitaires de France, 1959.
- Lasserre, Georges, *Le secteur coopératif et la protection du consommateur*, Paris, Fédération nationale des Coopératives de Consommation, 1958.
- Lefebvre, Henri, *L’irruption: de Nanterre au sommet*, Paris, Éditions Anthropos, 1968.
- Lefebvre, Henri, *Problèmes actuels du marxisme*, Paris, Presses universitaires de France, 1970.
- *Les Nouvelles Yougoslaves*, n° 163, le 6 février 1955.
- *Les Nouvelles Yougoslaves*, n° 189, le 20 avril 1956.
- Les problèmes de la planification socialiste (tables rondes)“, *Les Cahiers du Centre d’Études Socialistes* n° 82-87, juin-septembre 1968.
- Les travailleurs peuvent-ils gérer l’économie? Débat entre Pierre Naville, Serge Mallet, Claude Lefort et Pierre Mendès-France“, *Les Cahiers du Centre d’Études Socialistes*, n° 23-24, 1–15 février 1963.

- Letica, Slaven. „O privrednoj reformi deset godina kasnije“, *Pitanja* 7-8 (1975).
- “Libération de Djilas“, La documentation internationale. Bulletin de documentation édité par le Bureau des Affaires Internationales du Parti. Supplément à la Documentation Socialiste, N° 11, mars 1961.
- Maire, Edmond et Julliard, Jacques, *La CFDT d'aujourd'hui*, Éditions du Seuil, Paris, 1975.
- Maire, Edmond et Perrignon, Claude, *Demain l'autogestion*, Paris, Seghers, 1976.
- Maire, Edmond, Krumnow, Frédo, et Detraz, Albert, *La CFDT et l'autogestion*, Paris, Les éditions du CERF, 1973.
- Mallet, Serge, „Yougoslavie. Planification souple et contrôle ouvrier“, *Perspectives Socialistes*, n° 38, juillet 1960.
- Mallet, Serge, *La nouvelle classe ouvrière*, Paris, Éditions du Seuil, 1964 ; édition augmentée : Paris, Éditions du Seuil, 1970.
- Mallet, Serge, *Le pouvoir ouvrier. Bureaucratie ou démocratie ouvrière*, Paris, Éditions Anthropos, 1971
- *Manifeste du Parti socialiste unifié ‘Contrôler aujourd’hui pour décider demain’*, Paris, Tema Éditions, 1972.
- Marković, Luka, *Klasna borba i koncepcije razvoja*, Zagreb, Naprijed, 1978.
- Martin, Daniel „Gaullisme, gauche et politique étrangère“, *Revue internationale du Socialisme*, n° 22 (année 4-1967).
- Martinet, Gilles, „L’avenir du gaullisme“, *Revue Internationale du Socialisme*, n° 3 (première année–1964).
- Martinet, Gilles, „Quelle démocratie?“, *Tribune du Peuple*, le 5 mars 1960.
- Martinet, Gilles, *Les cinq communismes*, Paris, Seuil, 1974.
- Mayer, Daniel, *Étapes yougoslaves : Producteur, Citoyen, Homme*, Paris, Les Éditions de minuit, 1962.
- Mayer, Daniel, *Étapes yougoslaves : producteur, citoyen, homme*, Paris, Éditions de Minuit, 1962.
- Meister, Albert, „Syndicalisme et autogestion dans une commune yougoslave“, *La revue du militant*, n° 58, mai-juin 1964.
- Meister, Albert, *Où va l'autogestion yougoslave?*, Paris, Anthropos, 1970.
- Meister, Albert, *Socialisme et autogestion. L'expérience yougoslave*, Paris, Seuil, 1964.
- Meneghello-Dincic, Kruno, „La Yougoslavie, vingt ans après le coup d’État de Belgrade de mars 1941“, *La Revue Socialiste*, n° 144, juin 1961.
- Meneghello-Dincic, Kruno, *L'autogestion Yougoslave (1950–1972)*, Paris, La documentation française, 1973.
- Meneghello-Dincic, Kruno, *L'évolution du communisme yougoslave de 1950 à 1965*, Paris, La documentation française, 1966.
- Meneghello-Dincic, Kruno, *Les Expériences yougoslaves d'industrialisation et de planification*, Paris, Cujas, 1970.

- Meneghello-Dincic, Kruno, *Problèmes agraires et politique agricole en Yougoslavie*, Paris, La documentation française, 1959.
- Mer, Edmon, *Samoupravljanje – sutrašnjica*, Beograd, Radnička štampa, 1977.
- Mermoz, Marcel, *L'autogestion, c'est pas de la tarte! Entretiens avec Jean-Marie Domenach*, Paris, Seuil, 1978.
- Michel Rocard, *Si la gauche savait. Entretiens avec Georges-Marc Benamou*, Paris, Robert Laffont, 2005.
- Moch, Jules, „Israël, Yougoslavie, Chine: trois méthodes“, *La Revue Socialiste*, n° 163, mai 1963.
- Moch, Jules, *Yougoslavie, terre d'expérience*, Monaco, Éditions du Rocher, 1953.
- Mollet Guy, „L'expérience yougoslave“, *La Revue Socialiste*, n° 59, juillet 1952
- Mollet, Guy, „Bâtir une société qui assure aux hommes la revanche de la justice sur le destin“, *Démocratie 64*, n° 232, le 7 mai 1964.
- Mollet, Guy, « La solution yougoslave », *La Revue Socialiste*, n° 175, juillet 1964.
- Mossuz, Janine, „La rencontre socialiste de Grenoble“, *Revue française de science politique*, 16e année, n° 5, 1966.
- Muhić, Fuad, „Mržnja preko granica. Francuska veza naših 'novoljevičara'“, *Svijet*, 5. oktobar 1981.
- Naville, Pierre, „Autogestion en Tchécoslovaquie“, *Autogestion et socialisme: études, débats, documents*, n°11-12, 1970.
- Naville, Pierre, *Le nouveau Léviathan 2. Le salaire socialiste*, Paris, Anthropos, 1970.
- Naville, Pierre, *Le nouveau Léviathan 4. Les échanges socialistes*, Paris, Anthropos, 1974.
- Naville, Pierre. „Beaux-arts“. *La révolution surréaliste*, I, 3 (15. 4. 1925).
- Naville, Pierre. „Crise du marxisme en France“. *La Quinzaine littéraire*, 16 (15–30 Novembre 1966).
- Naville, Pierre. „Interview. Razgovor vodio: Mirko Galić“. *Start*, 371 (9. 4. 1983).
- Naville, Pierre. „L'URSS accentue sa pression sur la Yougoslavie“. *Tribune du Peuple*, 25 (7. 6. 1958).
- Naville, Pierre. „La politique de division de Khrouchtchev n'empêchera pas l'unité d'action“. *Tribune du Peuple*, 29 (28. 6. 1958).
- Naville, Pierre. „Offensive du Kremlin contre Belgrade“. *Tribune du Peuple*, 24 (24. 5. 1958).
- Naville, Pierre. *La classe ouvrière et le régime gaulliste*. Paris, Études et documentation internationales, 1964.
- Naville, Pierre. *La révolution et les intellectuels*. Paris, Gallimard, 1975.
- Naville, Pierre. *Le temps du surréel. L'espérance mathématique. Tome I*. Paris, Éditions Galilée, 1977.
- Naville, Pierre. *Le temps, la technique, l'autogestion*. Paris, Éditions Syros, 1980.

- Naville, Pierre. *Novi Levijatan*. Prev. Vlatka Crnković i Ksenija Jančin. Zagreb, Globus, 1989.
- Naville, Pierre. *U susret automatiziranom društvu*. Prev. Ilija Ćosić. Zagreb, Školska knjiga, 1979.
- “Osnovni zakon o upravljanju državnim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnig kolektiva“, Sl. list FNRJ, broj 43/50.
- Павићевић, Вуко, *Личност у социјализму*, Београд, ИП „Рад“, 1959.
- P. S. „Le P.S.U. et la crise du socialisme“, *Perspectives Socialistes*, n° 62, juillet 1963.
- Peillard, Léonce, *Yugoslavie. „Les Albums des Guides Bleus“*, Paris, Hachette, 1955.
- *Perspectives Socialistes*, n° 63-64, aout-septembre 1963.
- Philip, André, *Pour un socialisme humaniste*, Paris, Plon, 1960.
- Philip, André, *L'Europe unie et sa place dans l'économie internationale*, Paris, PUF, 1953.
- Philip, André, *La démocratie industrielle*, Paris, PUF, 1955.
- Pierre, Marcel, „Le socialisme français à l'épreuve de l'histoire“, *Perspectives Socialistes*, n° 63-64 aout-septembre 1963.
- *Početak kraja SFRJ. Stenogram i drugi prateći dokumenti proširene sednice Izvršnog komiteta CK SKJ održane 14-16. marta 1962. godine*, prir. Miodrag Zečević, Beograd, Arhiv Jugoslavije, 1998.
- Поповић, Милентије, *Политички систем и међунационални односи*, Београд, Удружење „Наука и друштво Србије“, 2000.
- *Program Saveza komunista Jugoslavije. Usvojen na Sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije 22–26. aprila 1958*, Beograd, Komunist, 1976.
- *Program Saveza komunista Jugoslavije. Usvojen na Sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije 22–26. aprila 1958.*, Beograd, Izdavački centar „Komunist“, 1980.
- Ristić, Marko, *Diplomatski spisi*, Beograd, Prosveta, 1996.
- Ristić, Marko. *12 C (Pariz, 8. 11–12. 12. 1962): naknadni dnevnik*. prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić. Sarajevo, Oslobođenje, 1989.
- Rocard, Michel, „Le prix Nobel d'économie pour l'autogestion“, *Libération*, 20 octobre 2009.
- Rocard, Michel, *Parler vrai*, Paris, Seuil, 1979.
- Rosanvallon, Pierre, *L'âge de l'autogestion*, Paris, Éditions du Seuil, 1976.
- Šefer, Berislav, *Ekonomski razvoj Jugoslavije i privredna reforma*, Beograd, Stručna štampa, 1969.
- “Structuralisme, marxisme, existentialisme. Un entretien avec Lucien Goldmann“, *L'homme et la société*, n° 2, octobre-décembre 1966.
- Supi, Rudek, „Lucien Goldmann – čovjek, mislilac i borac“, *Praxis*, n° 2 (1971).

- Tito, Josip Broz, *Poruke revolucije*, Beograd, BIGZ, 1979.
- Touchard, Jean, *Le gaullisme 1940-1969*, Paris, Éditions du Seuil, 1978.
- “Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja Federativne Narodne Republike Jugoslavije i saveznimorganima vlasti“, Službeni list FNRJ IX, бр. 3, 1953.
- Uvalic, Radivoje, « L’organisation économique de la Yougoslavie », *Politique étrangère*, vol. 17, n° 6 (1952).
- *Vers une renaissance du socialisme : témoignages sur la Yougoslavie*, Paris, Gizard, 1951.
- Vincent, Jean-Marie, « La planification en Yougoslavie », *Perspectives Socialistes*, n° 44, janvier 1961.
- Vincent, Jean-Marie. « La planification en Yougoslavie », *Perspectives Socialistes*, n° 44, janvier 1961.
- Vranicki, Predrag, „O ličnosti Luciena Goldmanna“, *Praxis*, n° 2 (1971).
- Vratusa, Anton (dir.) „La commune Yougoslave“, *Perspectives socialistes*, n° 20, janvier 1959.
- “Zakon o nadležnosti narodnih odbora opština i srezova“, Službeni list FNRJ, br. 34/55, 1955.

IV Секундарна литература

- Aleksić, Branko (dir.). *Surréalistes français et yougoslaves*. Paris, Centre Georges Pompidou, 1990.
- Anderson, Brian, *Raymond Aron: The Recovery of the Political*, Lanham, Rowman & Littlefield, 1998.
- Arsić, Mirko i Marković, Dragan R, '68. *Studentski bunt i društvo*, Istraživačko izdavački centar SSO Srbije, Beograd 1985.
- Becker, Jean-Jacques et Candar, Gilles (dir.), *Histoire des gauches en France*, vol. II, Paris, La Découverte, 2004.
- Bekić, Darko, *Jugoslavija u hladnom ratu*, Zagreb, Globus, 1988.
- Berstein, Serge, *La France de l’expansion. Tome 1: La république gaullienne, 1958–1969*, Paris, Seuil, 1989.
- Blum, Françoise (dir.), *Les vies de Pierre Naville*. Villeneuve-d’Ascq, Presses Universitaires du Septentrion, 2007.
- Borne, Dominique, *Histoire de la société française depuis 1945*, Paris, Armand Colin, 2002.
- Cuenot, Alain, Pierre Naville. *Biographie d’un révolutionnaire marxiste. Tome I. De la révolution surréaliste à la révolution prolétarienne, 1904–1939*. Paris, L’Harmattan, 2017.

- Cuenot, Alain, Pierre Naville. *Biographie d'un révolutionnaire marxiste. Tome II. Du front anticapitaliste au socialisme autogestionnaire, 1939–1993*. Paris, L'Harmattan, 2017.
- Dalloz, Jacques, *La IVe République*, Paris, Seuil, 1996.
- Dewerpe, Alain, *Charonne 8 février 1962. Anthropologie historique d'un massacre d'État*, Paris, Gallimard, 2006.
- Dezès, Marie-Geneviève, „L'utopie réalisée: les modèles étrangers mythiques des autogestionnaires français“, in Frank Georgi (dir.) *Autogestion. La dernière utopie?*, Paris, Publications de la Sorbonne, 2003, pp. 29–54.
- Espagne, Michel, „La notion de transfert culturel“, *Revue Sciences/Lettres* 1/2013, <http://rsl.revues.org/219>.
- Fourastié, Jean, *Le grand espoir du XXe siècle*, Paris, Gallimard, 1963.
- Georgi, Frank, „La France et la circulation internationale de l'utopie autogestionnaire“, in Geneviève Dreyfus-Armand (dir.) *Les années 68, un monde en mouvement. Nouveaux regards sur une histoire plurielle (1962–1981)*, Paris, Éditions Syllepse, 2008, pp. 82–102.
- Georgi, Frank, *L'Invention de la CFDT (1957–1970). Syndicalisme, catholicisme et politique dans la France de l'expansion*, Paris, Éditions Ouvrières, 1995.
- Georgi, Frank, „Les 'rocardiens': pour une culture politique autogestionnaire“, in Frank Georgi (dir.) *Autogestion. La dernière utopie?*, Paris, Publications de la Sorbonne, 2003, pp. 201–220.
- Gildea, Robert, *France since 1945*, Oxford and New York, Oxford University Press, 2002.
- Glicher-Holtey, Ingrid, „France“ in 1968 in Europe. A History of Protest and Activism, 1956-1977 ed. by Martin Klimke and Joachim Scharloth, New York, Palgrave Macmillan, 2008.
- Guezennec, Georges, *La Yougoslavie autogestionnaire. Bilan critique d'une époque*, Nonette, Créer, 1991.
- Hanley, D.L., Kerr, A.P. and Waites, N. H., *Contemporary France. Politics and Society since 1945*, London-New York, Routledge & Kegan Paul, 1984.
- Hatzfeld, Hélène, « L'autogestion dans la recomposition d'un champ politique de gauche » in *Autogestion. La dernière utopie ?* dir. Frank Georgi, Paris, Publications de la Sorbonne, 2003, pp. 173–187.
- Heurgon, Marc, *Histoire du PSU. La fondation et la guerre d'Algérie (1958-1962)*, Paris, La Découverte, 1994.
- Jovanov, Neca, *Radnički štrajkovi u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji od 1958. do 1969*, Beograd, Zapis, 1979.
- Kesler, Jean-François, *De la gauche dissidente au nouveau Parti socialiste*, Privat, 1990.
- Krulic, Joseph, „D'une autogestion à l'autre: Paris-Belgrade 1948–1985“, *Pouvoirs*, n° 52, janvier 1990, pp. 141–155;

- Krulic, Joseph, „L'autogestion: réalité yougoslave, mythe français“, *Histoire de la Yougoslavie de 1945 à nos jours*, Bruxelles, Complexe, 1993, pp. 213–223.
- Lefebvre, Denis, *Guy Mollet. Le mal aimé*, Paris, Plon, 1992.
- Marie, Jean-Jacques. „Trosky et Naville“. Les vies de Pierre Naville. dir. Françoise Blum. Villeneuve-d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion, 2007. 83–99.
- Marković, Dušan. „Praxis i Francuska: veze, saradnja, odjeci“. Praxis. Društvena kritika i humanistički socijalizam (zbornik radova sa međunarodne konferencije o jugoslovenskoj ljevici: Praxis-filozofija i Korčulanska ljetnja škola (1963–1974). ur. Dragomir Olujić Oluja i Krunoslav Stojaković. Beograd, Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2012. 329–346.
- Marković, Dušan. „Iskustva parlamentarnog sistema Četvrte francuske republike“, u: *Konstitucionalizam i ustavni dizajn u demokratskoj recesiji: zbornik radova sa redovne međunarodne konferencije Udruženja za političke nauke Srbije*, ur. Biljana Đorđević, Beograd, Udruženje za političke nauke Srbije – Fakultet političkih nauka, 2018, 27–43.
- Bernard, Matthias, *La France de mai 1958 à mai 1981. La grande mutation*. éd. „La France contemporaine“ sous la direction de Jean-François Sirinelli, Paris, Le Livre de Poche, 2003.
- Mexandeau, Louis, *Histoire du Parti socialiste (1905-2005)*, Paris, Tallandier, 2005.
- Павловић, Вукашин, *Развој синдикалног покрета у свету и у нашој земљи*, Београд, Институт за политичке студије, 1982.
- Perišić, Miroslav, *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945–1958*, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.
- Petranović, Branko, „Jugoslovensko-francuski odnosi u Drugom svetskom ratu 1939–1945“, *Rapports franco-yougoslaves. A l'occasion des 150 ans de l'ouverture du premier consulat français en Serbie*, Beograd 1990, pp. 304–318.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918-1988. Treća knjiga. Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*, Beograd, Nolit, 1988.
- Petrović, Dragan, *Kulturna politika francusko-jugoslovenskih odnosa 1949–1959*, Beograd, Institut za političke studije, 2006.
- Петровић, Драган, *Француско-југословенски односи у време Алжирског рата*, Београд, Институт за међународну политику и привреду, 2009.
- Popov, Nebojša, *Društveni sukobi – izazov sociologiji. „Beogradski jun“ 1968*, Beograd, Službeni glasnik, 2008.
- Ricœur, Paul, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris, Seuil, 2000.
- Rosanvallon, Pierre, *La Démocratie inachevée. Histoire de la souveraineté du peuple en France*, Paris, Gallimard, 2000.
- Trebitsch, Michel, « Henri Lefebvre et l'autogestion », in Frank Georgi (dir.) *Autogestion. La dernière utopie ?*, Paris, Publications de la Sorbonne, 2003, pp. 65–78.
- Valentin-Mc Lean, Frédérique, *Dissidents du Parti communiste français. La révolte des intellectuels communistes dans les années 1970*, Paris, L'Harmattan, 2005.
- Žorži, Frank, *Samoupravljanje u izgradnji. Francuska levica i jugoslovenski „model“ (1948–1981)*, Novi Sad, Akademska knjiga, 2023.

- Weill, Claudie, „La revue Autogestion“, in Frank Georgi (dir.) Autogestion. La dernière utopie ?, Paris, Publications de la Sorbonne, 2003, pp. 55–65.
- Winock, Michel, *La gauche en France*, Paris, Perrin, 2006.

Биографија аутора

Душан Марковић је рођен 4. априла 1983. у Београду. Основну школу и Земунску гимназију завршио је у Београду са највишом просечном оценом и Вуковом дипломом. Завршио је Филозофски факултет Универзитета у Београду, Одељење за историју, 2010. године, са просечном оценом 9,22, чиме је стекао звање дипломирани историчар. Тема дипломског рада на катедри за историју Југославије му је била „Осми конгрес СКЈ 1964. године и привредна реформа“.

Мастер студије на Факултету политичких наука Универзитета у Београду, модул „Политичка теорија, политичка социологија и институције“, уписао је 2013. године. Просечна оцена му је била 10, а тема мастер рада „Интерпретација Марксове и марксистичке мисли у делима Ремона Арона“. Одбраном мастер тезе стекао је звање мастер политиколог. По завршетку мастер студија наставио је са школовањем на Факултету политичких наука, уписао докторске студије политикологије 2015. године и до сада остварио просечну оцену 10. Као гимназијалац је био полазник Семинара историје у Истраживачкој станици Петница, током основних студија млађи сарадник и асистент, а од 2012. до 2019. године је био и руководиоцац истог семинара. Од тад је у статусу стручног сарадника – предавача.

Био је студент Београдске отворене школе, а похађао је и више образовних и стручних семинара и конференција у иностранству. За резултате у свом образовању и раду био је добитник више стипендија и награда српске и француске владе. Душан Марковић је кооснивач и коуредник *Синтезиса*, часописа за хуманистичке науке и друштвену стварност. Говори енглески и француски језик. За асистента за ужу научну област „Политичка теорија, политичка историја и методологија политичких наука“ на Факултету политичких наука изабран је у марту 2018. и реизабран 2021. и 2024. године.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Душан Марковић

Број индекса: 26/2015

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

„Представе француских социјалиста о југословенском уређењу током 1960-их“

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Београду,

Потпис аутора

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Душан Марковић

Број индекса: 26/2015

Студијски програм: политикологија

Наслов рада: „Представе француских социјалиста о југословенском уређењу током 1960-их“

Ментор: проф. др. Марко Симендић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду,

Потпис аутора

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом: „Представе француских социјалиста о југословенском уређењу током 1960-их“, која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

У Београду,

Потпис аутора

1. Ауторство. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. Ауторство – без прерада. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.